

**TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BAĞDADLI RUHİ DİVANINDA
ATASÖZLERİ VE DEYİMLER**

**CANSU ATMACA
11723101**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Cihan OKUYUCU**

**İSTANBUL
2015**

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BAĞDADLI RUHİ DİVANINDA
ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

CANSU ATMACA
11723101

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 13.10.2015

Tezin Savunulduğu Tarih: 15.10.2015

Tez ~~Oy birliği~~ / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Cihan OKUYUCU

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Müjgan ÇAKIR

Jüri Üyeleri : Y. Doç. Dr. Ali Emre Özıldırım

Jüri Üyeleri :

İmza


İSTANBUL
2015

ÖZ

BAĞDADLI RUHÎ DİVANINDA ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Cansu Atmaca

2015

Bu çalışma 16. yy şairlerinden Bağdatlı Rûhî'nin divanında kullanılan atasözleri ve deyimleri belirlemek ve bunları açıklamak için yapılmıştır. Bu deyim ve atasözlerini açıklarken Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünden (1993) ayrıca Prof. Dr. Coşkun Ak'ın Bağdatlı Rûhî Divanı Karşılaştırmalı Metin (Bursa 2001, Cilt 1-2) adlı eserinden faydalanılmıştır.

Araştırma bulgularımıza göre Bağdatlı Rûhî sade bir dil kullanmıştır. Bu da onun halk edebiyatına yakınlığını gösterir. Divanda yer alan atasözleri ve deyimlerin pek çoğu günümüz Türkçesinde'de kullanılmaktadır.

Bu çalışmada Klasik Türk Edebiyatında 16. yy'da yaşamış olan Rûhî'nin divanında geçen bütün atasözleri ve deyimler sözlük dizimiyle beyitlerle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Deyim, Bağdatlı Rûhî, 16.yy

ABSTRACT

BAĞDADLI RUHİ DİVANINDA ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Cansu Atmaca

2015

This study was made for to identy dictums and idioms which were use in the sixteenth century at Bagdadlı Ruhi's poems. When dictum and idioms explaining we used Omer Asım Aksoy's 'Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü' and Prof. Dr. Coşkun Ak's Bagdadlı Ruhi Divanı Karşılaştırmalı Metin1-2.

According to research findings Bagdadlı Ruhi used to pure language which Show to be interested in folk literature.

In this research we tried to give meaning alphabetically to dictums and idioms that were use in Divan.

Keywords: Dictum idiom, Bagdadlı Ruhi, sixteenth century

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Cansu Atmaca

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	v
ÖN SÖZ.....	vi
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. 16. yy’a Genel Bakış	1
1.2. 16. Yy. Osmanlı Sosyal Hayatı	3
1.3. 16. Yy. Edebî Hayatı ve Bazı Şairler.....	3
1.BÖLÜM KÜLTÜR VE EDEBİYATIMIZDA ATASÖZÜ VE DEYİMLER.....	5
1.1. Atasözü ve Deyimlerle İlgili Tanımlar ve Tarifler	5
1.1.1. Deyim	5
1.1.2. Atasözleri	7
1.1.3. Klasik Şiirde Atasözü ve Deyim Kullanımı:	12
1.1.4. Atasözleri ve Deyimlerin Karşılaştırılması	13
1.2. Genel Olarak Edebiyatımızda Atasözleri	15
1.2.1. Tarihi Kaynaklarda Atasözleri.....	17
2. BÖLÜM BAĞDADLI RUHİ.....	23
2.1. Hayatı.....	23
2.2. Eserleri.....	23
2.3. Edebî Kişiliği.....	24
2.4. Şiir ve Şairler Hakkındaki Görüşleri	25
3. BÖLÜM RUHİ DİVANINDA DEYİMLER.....	30
4. ATASÖZLERİ VE HADİSLER	118
5. SONUÇ.....	124
KAYNAKÇA	126
ÖZGEÇMİŞ.....	130

ÖN SÖZ

Ruhi, halk deyiş ve söyleyişlerini çok kullanan dili akıcı ve sade bir şairdir. Özellikle gezip yaşadığı Irak ve Şam bölgelerindeki idarî sistemin, sosyal hayatın din ve ahlâk anlayışının aksayan taraflarını eleştirel bir anlatımla anlatır. Fakat onun en tanınmış eseri 17 bent hâlinde kaleme aldığı terkib-i bend manzumesidir. Terkib-i bendi 17. yy'ın ilk yıllarından başlayarak büyük takdir ve alâka toplamıştır. Başta Şeyh Galip, Ziya Paşa, Muallim Naci gibi gerek Divan gerek Tanzimat şairleri bu terkib-i bende nazireler yazmışlardır. Terkib-i bendi divanından ayrı olarak defalarca basılmıştır.

Ruhî'nin tesiri altında kaldığı şairler arasında Fuzûlî'nin ayrı bir yeri vardır. Bu gazellerinden anlaşılabilir. Gazellerini okurken Fuzûlî'nin tarzını hissedersiniz. Lâkin Fuzûlî kadar muvaffakiyet gösterememiştir. Lirik manzumelerine karşın belki ordu mensubu olmasından, savaşımlara katılmasından her şeyi daha iyi görmesinden dolayı eserlerinde tenkid fikirleri ile dikkati çeker. Şiirlerinde kullandığı dilin sâdeliği, halk kelime ve tabirlerini kullanışı orduya mensub saz şairlerinin uslûbunu andırır.

Türk edebiyatının ilk yazılı belgeleri olan Göktürk Kitabeleri'nden günümüze kadar gelen bütün edebi eserlerde, dil ürünlerimizin temel unsurlarından olan atasözleri ve deyimlerin zenginliği ile karşılaşmaktayız. Türk milletinin geçmişinde atasözleri “sab, sav, atalar sözü, mesel, darb-ı mesel, durub-ı emsal” biçiminde dillendirilen, bazı Türk şivelerinde de “takmak, takpak, nakıl, makal, comak, söspek” biçiminde karşılaştığımız bu zenginlik, milli kültürümüzün temel taşlarındandır. Saymakla bitmeyen atasözleri ve deyimlerimiz, Türkler'in ayak bastığı her coğrafyada pek çok araştırmacı ve derlemecinin çalışmalarına hem malzeme oluşturmuş, hem de kaynaklık etmiştir. Edebiyat tarihimizde altı yüzyıllık bir süreyi içine alan divan edebiyatı döneminde verilen eserlerde, şairlerimizin atasözlerine ve deyimlere ne şekilde ve ne sıklıkta yer verdikleri, atalarımızın bu ışıqla bizi, ne kadar aydınlattığı bizce merak konusudur. Biz de bu meraktan dolayı bu tez mevzusunu seçtik.

Bu tez çalışmasının konusu seçilirken maksadımız 16. yy Türkçesinde kullanılan atasözleri ve deyimlerin günümüze kadar kaybolmadan gelip hâlâ çoğunun kullanıldığının gösterilmesi ve Divan Edebiyatının halk dilinden kopmadan söylenebileceğinin gösterilmek istenmesidir. Ö. Asım Aksoy'un da kaydettiği üzere, tüm dillerde var olan atasözlerive deyimler, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, felsefe, tarih, ahlâkfolklor vb. gibi birçok yönlerden inceleme konusu edilmeye değer millî söz varlıklarımızdır. Bunlar aynı zamanda deyiş güzelliği, anlatım gücü

ve kavram zenginliği bakımından da son derece önemli dil yapılarıdır.(Aksoy 1993: 1/13)

Atasözleri anlam derinlikleri ve dilimize kattıkları söyleyiş incelikleri ile iletişim kolaylığı sağlar. Kültürümüzün önemli bir parçasıdır. Türk insanının genel düşüncesini yansıtır. Bu tezimizde belirli bir konuda atasözlerinde nelerin dile getirildiğinin önemli olduğu düşünölmüştür.

Biz de tezimizde bu çok sevilen ve kendisine nazireler yazılan şâiri kabiliyetimiz el verdiğince anlamaya ve ilgili malzemeyi taramaya çalıştık. Bu taramaya göre O'nun kullandığı 296 deyim ve atasözü tespit edildi. Bunlardan 278 tanesi deyim, 18 tanesi atasözü idi. Bu deyim ve atasözlerinin manaları Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (İnkılâp, 1988) adlı eserinden bakılarak açıklanmıştır. Bunun yanında yer yer diğerkaynaklara da başvurulmuştur.

Eser beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yani 1.bölümde 16. yy Osmanlı Devletinin sosyal, siyasî, edebî görünüşü, devrin padişahları ve devrin bazı şairleri, Rûhî'nin şiir ve şair hakkındaki fikirleri kısaca anlatılmıştır. 2.bölümde Bağdadlı Ruhi'nin hayatı, eserleri, edebi kişiliğı, şiir ve şairler hakkındaki görüşleri açıklanmış,3.bölümde deyimler ve manaları alfabetik sıraya göre verilmiş,4. Bölümde atasözleri ve manaları alfabetik sıraya göre verilmiş bunun yanısıra bazı hadis-i şerifler açıklanmış,5.bölümde ise bulunan bulgulara sonuca yer verilmiştir. Bunun yanısıra çalışmanın sonuna kaynakça ve özgeçmiş de eklenmiştir.

Öncelikle bu çalışmada yardımlarını eksik etmeyen sayın hocam Prof. Dr. Cihan Okuyucu'ya, Yrd. Doç Ali Emre Özyıldırım'a eserlerini kullandığım edebiyatçı ve akademisyenlere teşekkürlerimi sunuyor, sonra bu vazifeyi yaparken faydalandığım tüm merhum edebiyatçılara Allah'tan rahmet diliyorum.

İstanbul 2015

Cansu Atmaca

KISALTMALAR

Byt	: Beyit
G.	: Gazel
K.	: Kaside
Meb.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Mrb	: Murabbaa
Prof.	: Profesör
R	: Rubaî
S:	: Sayfa
T.	: Tarih
Tb.	: Terkib-i bent
Ünv.	: Üniversite
Yay.	: Yayın
Yy.	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. 16. yy'a Genel Bakış

16. yy Osmanlı Devletinin her alanda zirveye ulaştığı siyaset, sanat ve edebiyat alanlarında da hızla yükseldiği imparatorluğun altın çağı olarak tarihe geçmiştir. İmparatorluk üç kıtaya yayılmış bir cihan imparatorluğu olmuştur. İmparatorluğun genişleme ve kuvvetlenmesine paralel olarak edebiyatın gelişmesi de hızlanmıştır. Saray, konak ve medreselerde toplanan şairler divan şiirinin gelişmesine ve kuvvetlenmesine sebep olmuşlardır. Şairler başka milletlerin şairlerini değil Fuzûlî, Bâkî gibi kendi üstadlarını örnek almışlardır.

Bu devirde Arapça ve Acemce kelimeler Türkçe'ye daha çok girmiştir. Aruz vezninin de bu dile daha kolay uygulanabilir olması şairleri Türkçe'den uzaklaştırmıştır. Bu yüzyılın başlıca şairleri Zâtî, Bâkî, Edirneli Nazmî, Nev'î, Figânî, Usulî ve Bağdatlı Rûhî'dir. Rûhî klasik divan tekniğinin kalıplarından sıyrılmamış olmasına rağmen elinden geldiğince sâdeliği tercih etmiş, halk deyimlerine ve atasözlerine yer vermiştir. (Ak, 2001; Şentürk-Kartal, 2007,177)

Sultan 2. Bayezid'in oğlu Yavuz Sultan Selim saltanatı kısa sürmesine rağmen ehemmiyetli padişahlarından biridir. Babasının hareketsiz geçen devrine karşılık sekiz yıl süren saltanatı sefer ve fetihlerle geçmiştir. Batı ile barış içinde olma siyaseti güdüp Şii tehlikesini bertaraf etmek doğu ve güneydoğuda devletin birliğini temin etmek istiyordu. Ayrıca Memlûklülerin koruyamadığı şark ticaret yolu Portekizlilerin eline geçme tehlikesi altındaydı. Bütün bu sebeplerden Yavuz doğuya ve Arap dünyasına fetihler yapmıştır. Asya ve Afrika'ya yaptığı fetihlerle Osmanlı topraklarını iki katına çıkarmış bir cihan imparatorluğu haline getirmiştir. Doğu Anadolu'da Safevi tehdidini son vermiş halifeliği Osmanlıya geçirmiştir. Yavuz'un vefatından sonra Osmanlı tahtına oğlu 1. Süleyman geçmiştir. Yavuz döneminde doğudaki pürüzlerin çözülmesiyle çok kuvvetli bir hale gelen Osmanlı devleti "Kanuni", "Muhteşem", "Büyük Türk" gibi lakaplarla anılan 1. Süleyman devrinde yüzünü Batıya çevirmiştir. Rumeli'de Belgrad'ın alınması (1521) ve Orta Avrupa'da

Rodos Adasının zaptı (1522) Akdeniz’de harekate girişmek için elverişli bir zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu asırda Batı Avrupa’da meydana gelen gelişmeler, Fransa, İngiltere, ve Hollanda gibi Milli monarşilerin Habsburgların büyük imparatorluğuna karşı mücadeleleri Protestanlığın Avrupa’yı iki cepheye ayırması da uygun bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. 1525’de Fransuva’nın Şarlken’e esir düşmesi Fransa’nın Habsburglara karşı Osmanlı’dan yardım istemesi ve Osmanlı’nın bu isteği kabul etmesi sonucunda Osmanlı devleti Avrupa’da daha aktif bir siyaset gütmeye başlamıştır. Belgrad’ın alınmasıyla başlayan seferler Mohaç zaferi (1526) Macaristan’ın önce himaye altına alınmasını sonra da ilhakını sağlamıştır (1541) Akdeniz’deki Türk egemenliği de Cezayir’de devlet kurmuş olan Barboros Hayreddin Paşa’nın ve reisliğindeki denizcilerin Kanuni’nin davetiyle Osmanlı hizmetine girmesiyle başlayan süreçte Preveze Deniz zaferi gerçekleşmiştir. Preveze Zaferi Osmanlı donanmasına Akdeniz’de 40 yıllık rakipsiz bir hakimiyet sağlamıştır. Aynı yıl Hint denizinde Portekiz nüfuzunu kırmak için başlatılan deniz seferlerinde kesin başarılar kazanılamamakla birlikte karada Yemen ve Güney Arabistan sahillerinde hakimiyet elde edilmiş daha güneyde kazanılan topraklarda Habeş Beylerbeyliği kurulmuştur. Bütün bunlara rağmen Portekizliler Hint Denizinden çıkarılamamıştır.

Osmanlı padişahlarının devlet içindeki mutlak örfi hakimiyet ve selahiyetleri Fatih’in şahsında doğmuş ve bütün bu yetki kudreti Yavuz zamanında had safaya gelmiştir. Nitekim Rum tarihçiler Fatih’den imparator diye bahsetmişlerdir. Yavuz için bastırılan paralarda da imparator ünvanı yer almıştır. Ayrıca Yavuzla birlikte Osmanlı padişahları kendilerini hilafet makamının varisi ve İslam dünyasının hâmisî olarak görmüşlerdir. Diğer taraftan Fatihle birlikte kurulmaya başlayan imparatorluk müesseselerini Kanuni daha da kurumsallaştırarak çağının en modern devletini kurmuştur. Devletin geneline mahsus kanunnâmeleri günün şartlarına göre yeniden düzenleyerek ismini de alacağı kânunnâmeler çağını oluşturmuştur.

Kanuni’nin ölümünden sonra da fetihlerin devam ettiği görülmektedir. Bunda devlet işlerinde büyük tecrübe ve görüş sahibi olan Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa’nın 2. Selim tarafından tamamen serbest bırakılması ve yetkili kılınmasının önemli bir etkisi olmuştur.

Onun döneminde Sakız, Kıbrıs ve Yemen kesin olarak alınmıştır. Bu devirde İnebahtı bir hezimet olsa da Osmanlılar şaşırtıcı bir gayretle donanmalarını tekrar

toparlamışlar bunu gören Venedikliler korkup barış anlaşması imzalamışlardır. Sokullu Don –Volga nehirleri arasında ve Süveyşte kanal açtırtmak istiyordu ;lakin bunu gerçekleştirememesi büyük talihsizlik oldu. 3. Murad devrinde Sokullu'nun nüfuzu azaldı ve ölümünden sonra 1579 devlet ehliyetsiz kişilerin elinde kaldı. (Ak, 2001; Şentürk-Kartal, 2007,177-179)

1.2. 16. Yy. Osmanlı Sosyal Hayatı

16. yy Osmanlı'nın altın çağı olarak tarihe geçmiştir. Yavuz Sultan Selim, Kanunî gibi cihangir padişahlar, Sokullu gibi sadrâzamlar idâresinde devlet bir yandan Viyana'ya, bir yandan Acem içlerine Kuzeyde Rusya steplerine, güneyde Hint okyanusuna kadar genişlemiştir. Akdeniz bir Türk gölü olmuştur. Devletin siyâsî kudreti öyle bir düzeye gelmiştir ki bütün Avrupa Osmanlı'nın üstünlüğünü kabul etmiş, elçiler göndererek çeşitli yardım taleplerinde bulunmuşlardır. Bu dönemde ordu ve donanma padişahın ve diğer devlet adamlarının ahlâk ve disiplin anlayışı ile en kuvvetli, en azametli devrini yaşamıştır. Adalet mekanizması son derece düzenli çalışmıştır. Irk ve din ayrımı gözetilmeden her vatandaşa eşit oranda yükselme hakkı tanınmıştır. Sanayide büyük atılımlar olmuş ordu ve donanma bütün ihtiyâcını kendi tezgâhlarında üretmiştir. Halkın hayat seviyesi yükselmiş, İstanbul ticaret merkezi olmuş kervanlarla dolup taşmıştır.

Ticarete olduğu gibi ilim ve sanatta da İstanbul en büyük sanatçıları, bilginleri barındırmıştır. Süleymaniye, Şehzade camii gibi camiler, sebiller, çeşmeler, saraylar, kervansaraylar inşa edilmiştir. (Ak, 2001; Şentürk-Kartal, 2007,177-179)

1.3. 16. Yy. Edebî Hayatı ve Bazı Şairler

İmparatorluğun gelişmesine ve kuvvetlenmesine paralel olarak edebiyatın gelişmesi de hızlanmıştır. Şiirde olduğu gibi tezkirecilik, tarihçilik ve mensur hikâye alanlarında da parlak eserler verilmiştir. Yüzyılın belli başlı şairleri Fuzulî, Zâtî Bakî, Taşlıcalı Yahya Bey, Nev'î Figânî, Muhibbî, Ruhî'dir. (Banarlı, 1951, 162-163)

Fuzulî: Ömrünü Hille Kerbelâ Bağdat civarlarında geçirmiştir. Kimsenin beğenmeyeceği düşüncesiyle Fuzulî mahlasını seçmiştir. Rahmetullah adlı bir hocadan ders almıştır. Arap ve Fars dillerinde birer divan vücuda getirmiştir. Farsça manzum ve mensur risaleler yazmıştır. Fuzulî'nin Türkçe eserleri'nin başlıcaları,

Divanı, Leyla vü Mecnun mesnevisi, Şikâyetnâmesi ve Hadikatü's süedası'dır. Eserleri asırlarca sevilmiş ve hâlen sevilen bir şairdir.

Zâtî: Balıkesirli olan şâirin asıl adı Sehi ve Latifiye göre Bahşî, Âşık Çelebi'ye göre Satılmıştan bozulmuş olan Satı'dır. Ancak kendi ifadesine göre asıl adı İvaz olup bir çok şaire hatta Bakiye hocalık etmiş üç padişah devrini görmüştür. Beyazıd camii avlusuna açtığı dükkânda falcılıkla geçinen Zati burayı bir çok şairin gelip çıktığı edebi bir çevre hâline getirmiştir. Divanı 3000 gazeli –ve bazı kaynaklara göre -400 kasideyi ihtiva eder. Eserleri: Ahmed ve Mahmud Ferruhnâme, Fâl-i Kur'an, Edirne Şehrengizi, Şem ü Pervane mesnevisi'dir.

Hayali Bey: Asıl adı Mehmed, lakabı Bekâr Memi'dir. Vardar Yenicesinde doğmuştur. Köklü bir aileden gelmektedir. Kanuni'nin sevgisini kazanmış padişahla Bağdat seferine katılmış Fuzulî ile tanışmıştır. Müretteb bir divanı vardır.

Bâkî: Asıl adı Abdülbaki'dir. İstanbul'da doğmuştur. Babası Fatih Camii müezzinlerinden Mehmed Efendi idi. Fakir bir ailenin çocuğuydu. Devrin en büyük şairi idi. Müderrislik hatta kazaskerlik yapmıştır. Sultanu'ş-Şuara ünvanını asırlarca korumuştur. Kanuninin takdir ve himayesini kazanmıştır. Divanı ve Kanunî mersiyesi şöhret bulmuştur.

1.BÖLÜM

KÜLTÜR VE EDEBİYATIMIZDA ATASÖZÜ VE DEYİMLER

1.1. Atasözü ve Deyimlerle İlgili Tanımlar ve Tarifler

1.1.1. Deyim

Zeynep Korkmaz deyimi; “belirli gramer kalıpları içinde bir araya gelen birden çok söz ya da söz grubunun, anlama güzellik ve zenginlik katmak için, mecazlı kullanışlar yolu ve çekici anlam kılığı ile yeni bir anlam oluşturacak biçimde kaynaşmış bulunan söz toplulukları” olarak tanımlar. Yapı bilgisi yönünden de içlerinde ad, sıfat, zarf ve ünlem olarak kullanılanlarla cümle değerinde olanlarının bulunduğunu ifade eder. (Korkmaz, 2007: 175)

Türkçede deyim terimi dil devriminden önce “tabir” sözcüğü ile karşılanmakta idi. Ahmed Vefik Paşa, Şemseddin Sami, Muallim Naci gibi Tanzimat dilcilerinin sözlüklerinde “ibare ile beyan, ıstılah...” sözleriyle tanımlanmış olan bu kelime “düş yorumu” anlamına gelen bir kavram niteliği de taşımakta, ayrıca cinas, istiare, teşbih gibi kavramları içeren bir kelime özelliği kazanmakta idi. Arapça sözlüklerde “tabir ve mesel”; TDK’nın Türkçe sözlüğünde ise “öz bakımından az çok ayrı bir anlam taşıyan klişeleşmiş söz; tabir” diye tanımlanmıştır(Eyüboğlu 1973/5)

Suat Batur ;“Çoklukla gerçek anlamından az çok ayrı bir anlam taşıyan kalıplaşmış sözlerdir.”(Batur, 2006: 11) tanımıyla deyimlerin büyük bir çoğunluğunun mecaz anlamdaki söz öbekleri olduğunu ifade eder. Bu tanımlamadan gerçek anlamından uzaklaşmayan bazı söz öbeklerinin de deyim olabileceği sonucuna varılabilir.

Soykut, “deyim” adı verilen özel ifade kalıpları ile atasözleri arasında ufak bir kıyaslama yapar. Bu kıyaslama sonucunda deyimlerin de tıpkı atasözleri gibi değişmez kelime grupları olduklarını söyler. Ayrıca Soykut’un diğer tespiti ise, deyimlerin çok defa sözlük anlamları dışına taşarak, yalnız başlarına bir hüküm ifade etmemeleridir (Soykut, 1974:7)

Ertuğrul'a (2005:54) göre ise, gerçek anlamının dışında kullanılan ve iki ya da daha fazla kelimeden oluşan kalıplaşmış sözlere deyim denir. Yazarın aynı çalışmasında yer alan diğer bir "deyim" tanımı ise daha kapsamlı olmakla birlikte şu şekildedir: "Deyimler, bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini, gelenek, görenek ve inançlarını, kısaca maddi ve manevi kültürünü yansıtan, o toplumun düşünce biçimini, hatta nükte ve buluşlarını ortaya koyan sözlerdir." Ertuğrul deyimlerin bu yönüyle her dilin kendine özgü, başkalarından ayrılan bir yönünü oluşturduklarını öne sürer. (Ertuğrul, 2005:54)

Ali Öztürk, deyimleri meydana gelişleri bakımından üçe ayırmaktadır: a) Fıkralardan kaynaklanan deyimler b) Toplum hayatında sıkça yaşanan olayları ifade eden kavramlar c) Gelenekleşmiş tutumları özetleyen tanımlayan kavramlar. (Öztürk, 1986, 321)

Deyimle ilgili bazı tanımlar ve tarifler:

Atasözleri ile deyimler çoğu zaman birbirleriyle karıştırılmıştır. Bu karışmaya mani olmak üzere ilgili bazı araştırmacıların deyimle ilgili tarif ve tanımlarını aşağıya alıyoruz:

-Bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır. Yol gösterme niteliği taşımaz, hüküm bildirmez. Deyimler mastar eki, çekim eki alabilirler ama atasözleri almazlar. (Artun, 2009 , 152)

-Deyim bir kavramı bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce. (Albayrak, 2009,1-3)

-Çekici bir anlatım özelliği taşıyan genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime öbeği. (Albayrak, 2009 ,1-3)

Doğan Aksan " Deyim, belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür. " (Aksan, 2002: 35)

-Asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözler. (Oğuz, 2008,164)

-Bağımsız ve klişeleşmiş kelime gruplarıdır. En az iki kelimedenden oluşan, bu kelimelerin genel olarak mecaz anlatımla kullanıldığı ve bir kavramı ifade etmek için kurulmuş özel bir anlatım kalıbıdır. (Albayrak, 2009,1-3)

-Deyim; belli bir kavramı belli bir duyguyu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamıyla kullanılmasıyla oluşan sözcük. (Albayrak, 2009,1-3)

Deyimlerin Özellikleri:

Bütün bu tariflerden sonra deyimlerle ilgili temel özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Deyimlerde kelimeler değiştirilip yerlerine başka kelimeler konamaz.
- 2- Deyimlerin bazıları iyelik ekleriyle kururlar
- 3- Kafiyeyle deyimler de vardır.
- 4- Eski kalıplara, arkaik sözlere rastlanır
- 5- Kimi deyimler atasözleri, hikâye ve fıkralardan türemişlerdir
- 6- Deyimlerin hikâyeleri vardır
- 7- Atasözleri gibi genel kural niteliğindeki sözler değildir
- 8- Deyimlerin maksadı bir kavramı özel bir kalıp içinde ya da çekici hoş bir anlatımla belirtmektir
- 9- Atasözlerinde olduğu gibi soyut kavramları açıklamak için somut kavramlara başvurabilirler
- 10- Deyimlerdeki hayaller çok defa mantık dışı ya da mübâlâgalıdır.

1.1.2. Atasözleri

Tarihte uzun ya da kısa süreliğine yer almış her milletin, her toplumun kendi hayat tarzlarına ve toplumsal anlayışlarına göre atasözleri oluşmuş ve bu atasözleri ayrı toplumlar tarafından farklı biçimlerde adlandırılmıştır. Atasözlerine Yunancada parabol, Latince ve Fransızcada proverbe İngilizcede proverb Almancada sprichwort Farsçada pend, Arapça'da mesel denmiştir. (Albayrak, 2009,1)

Türkçe'de ise Divan-ı Lüğâtı't-Türk'e bakıldığında sav dendiği görülür. İslâmiyetin kabulünden sonra Arapça'nın da tesiriyle faydalı hikâye, mânâlı söz anlamına gelen

mesel kelimesi kullanılmıştır. (Devellioğlu, 2010) Mesel Arapça'da aynı zamanda belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşarak halka mâl olan anonim özdeyiş, atasözü mânâsına da gelir. (Albayrak, 2009,1)

Atasözlerinin, her milletin dilinde bulunması; insanların, kendilerinden çok önce yaşamış nesillerin, yaşamın çeşitli yönlerine dair gözlemlerine, tecrübelerine ve düşüncelerine hep ihtiyaç hissetmelerinin bir sonucu olarak açıklanır. “Önceki kuşakların yaşamlarından kesitler sunan atasözleri, yeni kuşaklar için önemli öğütler veren, yol gösteren, akıl öğreten birer ‘akıl hocası’ durumundadır.” (Hatiboğlu, 1972: 182).

Atasözleri ve deyimler toplum ile eğitim arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Türkler, tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren, eğitime önem vermiş bir millettir. Eğitim, toplumla doğru orantılıdır ve toplumun kültürü eserlere aksetmiştir. Bu eserler incelendiğinde, eğitimin bütün amaç ve ilkelerini bulmak mümkündür. Kişilik eğitimi açısından ilke edinilen evrensel değerlerin (doğruluk, dürüstlük, samimiyet, sadakat, vefa vb.) tamamı halk kültüründe, dolayısıyla edebi eserlerimizde görülebilir. Sözlü bir ürün olan atasözleri dikkatle incelendiğinde, toplumun değer yargılarının bu ürünlerde bulunduğu saptanabilir. Aynı zamanda fen bilimlerinden sosyal bilimlere kadar pek çok alanda uyarıcı, yönlendirici, bilgilendirici atasözleri de, kişinin sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürmesini sağlar. Yılar, çalışmasında, kendi masal kahramanlarını tanımayan, sevmeyen, kendi dilini benimsemeyen, kendi deyim ve atasözlerini kullanamayan, tekerlemelerini bilmeyen çocukların formal eğitim sürecinde başarılı olamayacaklarını ifade etmektedir. (Yılar 2007:33) Aydın (1991:4) ise, kültürün, bireyi kültürel amaçlar doğrultusunda eğitim yolu ile kontrol ettiğini ve biçimlendirdiğini dile getirmiştir. Buna göre, eğitim de kültürün kontrolünde bulunan bir araç durumundadır. İşte atasözleri ve deyimler eğitim ve kültür arasındaki bağlantıyı kurma konusunda önemli birer araçtır. Hüsenov’a (1998:48-49) göre; edebî türler arasında anonim olma ve halk zekâsını yansıtmaya gibi belli başlı özelliklerinin yanı sıra, gündelik dile yerleşmiş olan atasözleri bir milletin düşünce dünyasına ve yaşam tarzına tutulan bir ayna gibidir. Atasözleri ve onların içerdiği isimlerin etimoloji bakımından tahlilinin yapmakla ona sahip olan milletin tarihi, medeniyeti ve manevi hayatının ayrıntılı yönleri de açıklanabilir. Hüsenov, atasözlerinin tanımını verirken, onların günlük hayatlarına yansıdıkları ve kendi toplumlarının düşünce dünyasını yansıttıklarını öne sürer.

Araştırmacıya göre, atasözlerinin incelenmesiyle ait oldukları toplumun etimolojik tahlilinin yapılabilmesi mümkündür. Sertel'e göre de; "Yunusları, Mevlânâları, Nasreddin Hocaları yetiştiren kültür tarihimiz, öyle güçlü sözler üretmiştir ki sadece ülke ufuklarına değil tüm dünyanın karanlık dehlizlerine ışık tutmuştur. Varlık içinde yokluk çekmeden, Anadolu kültürüne ve Anadolu'nun evrensel düşüncesine atasözleri zemininden yeniden bakmalıyız. Bu kültürümüze olan sevgimizi arttıracak, düşünce dünyamızı daha da genişletecektir (Sertel, 2006:9)." Dilbilimden farklı olarak medeniyetlerin kültürünü, bu çerçevede tarihi, felsefi ve hukuki yaşamlarını ve folklor özelliklerini inceleyen filolojinin bir malzemesi olan atasözleri Sertel'in de ifade ettiği gibi, Türk milletini ve değerlerini geçmişten günümüze taşıyan önemli bir kültür hazinesidir. Yukarıdaki uzman görüşlerinin de desteklediği gibi, atasözlerimiz ve diğer halk edebiyatı ürünleri binlerce yıllık, destansı bir geçmişe sahip Türk tarihinin ve Türk kültürünün aynası gibidir. Bu ürünlerde geçen kelime ve kavramların kültür ile yakından ilgili oldukları gerçeği, kavram geliştirme ve kelime öğretimi süreçlerinde göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur.

Ayrıca Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde değişik dönemlerde "atasözleri, atalar sözleri, atalar sözü, büyükler sözü, darb-ı mesel, deme, demece, deyiş, dimece, durub-ı emsal, eskiler sözü, hikmetü'l avam, mesel, meşhur sözler, pend, sanıka, oranlama, özlü söz, teselleme, ulular sözü" (Zülfikar, 1998: 328) tabirleri de kullanılmıştır.

Atasözlerinin temel özellikleri doğrultusunda yapılan pek çok tanım-yapı hususlarını esas alır. Bu tanımların birçoğunda atasözlerinin uzun deneyimler sonucu oluştuğu, mutlaka bir gerçeği yansıttığı, daha çok mecaz bir anlam taşıdığı ve kalıplaşmış bir yargı olduğu üzerinde durulmuştur. Şemseddin Sâmî ise mesel kelimesinin karşılığını; "bir kâide-yi umumiye numune olmak üzere irâd olunan söz, mânâyı zâhirîsi kasdolunmayıp zımnen ve kinâyeten diğer bir şeye delâlet etmek üzere îrad olunan söz" olarak vermiştir. (Sâmî, 2007, 1288-1289)

Özkul Çobanoğlu tarafından hazırlanan Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü adlı eserde şöyle bir tanımlama yapılmıştır: "Yeryüzündeki bütün milletlerin atalarından kalmış, yol, yöntem gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Bu sözler Türkiye Türkçesinde 'atasözleri' olarak adlandırılır." (Çobanoğlu 2004: 1).

“Atasözleri beşer cemiyetiyle beraber doğmuş onunla birlikte oba, boy ve oymak olarak asırlarca göçebe hayatı yaşamış ve nihayet gelişip özleşerek ulus haline yükselmiş medenileşmiş törelerdir”. (Dehri 2000,15)

“Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş sözlerdir”. (Aksoy, 1971,18)

“Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kültürel birliktelik ve sosyal olarak bir arada yaşama ilkelerine dönüştüren ve kalıplaşmış şekilleri bulunan, sosyal ve kültürel olarak benimsenmiş ve meşruiyetleri tartışılmaz olarak kabul gören özlü sözler”. (Albayrak, 2009)

“Atasözleri az kelime ile anlatılmış, halka malolmuş hikmetli sözlerdir. Atasözleri anlatım sanatlarına bürünmüşlerdir, fakat kimin ne zaman sözlediği belli olmayan özlü sözleridir.” (Kunos 1978: 157)

“Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mâl olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darb-ı mesel”. (TDK, 2011,180)

“Atasözleri kısa ve özür. Sosyal olayların nedenlerini deneme ve gözleme dayanarak yansız ve objektif bildirir. Bir olaydan çıkarak sonucu, dersi toplumun bütün bireyleri için genelleştirerek bir yargıya bağlar. Yargılar gözleme dayalıdır. Ders ve öğüt verme amacı güder, yol gösterir”. (Artun, 2009,3)

Bir toplumun değer ve yargıları atasözlerindekiyle paralellik arz eder. Ortak bir kültürle yoğrulan bireylerde bu değer ve tutumların oluşması kaçınılmazdır. Zaten eğitimle elde edilmek istenen hedeflerden birisi de kültür aktarımıdır (Duruhan ve İlhan, 2004:119-126). Şinasi ise, “Atasözleri halkın hikmetleri, felsefesidir; dilinden çıktığı milletin nasıl düşündüğüne, düşüncelerinin içeriğine tanıklık ederler.” görüşüyle Türk milletinin gelecek nesillerine bıraktığı bu değerli hazinenin önemine dikkat çeker (Şinasi, h. 1280:2; Aktaran: Çevik, 2006,23).

Atasözleri hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri, din, ahlâk, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat olaylarından, teknikten vb. çıkacak kuralları somuttan soyuta giden bir yolla söz ve yazıyla nesilden nesile aktarılan hikmetli cümlelerdir (Güzel ve Torun, 2004:223).

Bir denemenin acı neticesini tadan atalar, aynı nitelikteki işlere karşı hem kendini koruyucu bir (uyarma formülü) kurmuş, hem de bu formülü torunlarına bir ata öğüdü halinde armağan etmiştir ki, Atasözü dediğimiz hayâti hikmet de böylece meydana gelmiştir (Soykut, 1974:35).

Milletlerin hayat tecrübelerinden doğan, nesilden nesile aktarılacak suretiyle hafızalarda asırlar boyu yaşayabilen ve o milletin din, tabiat, eşya... karşısındaki bakış açısını yansıtan anonim edebiyat ürünlerinin en önemlilerinden biri de hiç şüphesiz atasözleridir (Dilek,1997:63).”

Binlerce yıl önce pek çok konuda söylenmiş atasözlerinin bugün hâlâ yaygın biçimde kullanılmasının, atalarımızdan farklı olamayıp, onların devamı olduğumuzu gösterdiğini öne süren Nuhoğlu’na (2007:S,188) göre, atasözü bir kişinin kendi hayatındaki bir olayı kendine göre yorumlamasıyla meydana gelir.

“Atasözlerimiz çok değişik konuları ve kavram alanlarını kapsamakta, kimi zaman hissedip de söze dönüştüremediğimiz olguları büyük bir başarı ile sahneleyerek dile getirmektedir.” (Aksan 1999b: 148)

Tüm bu tanımlamalardan yola çıkarak atasözlerinin özellikleri şöyle sıralanabilir:

- 1- Anonimdir, yani toplumun ortak malıdır.
- 2- Yüzyılları bulan uzun deneme yanılma ve gözlemlerden sonra oluşmuştur.
- 3- Genel bir yargı ya da mutlaka uyulması gereken bir kural veya öğüt özelliği taşır
- 4- Kısa ve özlü bir anlatıma sahiptir
- 5- Akılda kolay tutulmak, anlatımı etkili kılmak ve kulağa hoş gelmek için söz sanatları bakımından oldukça zengindir.
- 6- Yükleme söylenmemiş eksiltile cümle özelliği taşıyan ve temsili atasözleri dışında her atasözü mutlak bir cümledir.
- 7- Kalıplaşmış sözlerdir. Varyantları dışında hiçbir atasözünün kelimeleri ve sözdizimi yer değiştirmez.
- 8- Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak tarafsızca bildirirler.
- 9- Tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem sonucu belirtirler.

- 10- Sosyal olayların nasıl oluştuklarını uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı hatırlatırlar.
- 11- Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlâk dersi ve öğüt verirler
- 12- Bir takım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek yol gösterirler
- 13- Töre ve gelenekleri bildirirler
- 14- Kimi inanışları bildirirler.

Bir şâirin kullandığı deyim ve atasözlerini toplamak o milletin deyişlerini inanışlarını dilini ve umumî olarak kültürünü gösterir.

1.1.3. Klasik Şiirde Atasözü ve Deyim Kullanımı:

Şimdi de kısaca klasik şiirde ve B.Ruhide atasözü ve deyim kullanımının edebi ve estetik gayeleri üzerinde bilgi verelim. Rûhî klasik divan tekniğinin kalıplarından sıyrılmamış olmasına rağmen elinden geldiğince sâdeliği tercih etmiş, halk deyimlerine ve atasözlerine yer vermiştir. Bizim de Rûhî'yi tercih etmemizin sebebi o yüzyılda kullanılan deyim ve atasözlerinin bu günkünden farklı olup olmadığını ortaya koymaktır.

Atasözü ve deyim kullanmaktan ana amaç; şiiri süsleyerek anlatımı güzelleştirmektir. Bu hususu edebi sanatlardan irsal-i mesel/irad-ı mesel ile bağlantılamak mümkündür. Divan şiirinde atasözü, deyim ve halk ağzına yakın söyleyişlere çokça rastlanır. Türkçenin imkanlarını çok iyi bilen divan şairleri, atasözü, deyim ve halk dili ile söyleyişlerin çeşitli manalarıyla ustaca oynayarak ortaya koydukları irad-ı mesel ve irsal-i mesel gibi edebi sanatlarla şiirlerini zenginleştirirler. "Şimdiye kadar layıkıyla dikkat edilmeyen bu husus divan şairinin halk kültürü ile nasıl alakalı olduğunu gösteren bir delildir." (Kurnaz 1997: 206). Anlam güzelliğinin ortaya çıkmasında edebi sanatlar kadar atasözü ve deyimlerin de katkısı çoktur. "Bundan dolayı atasözlerini şiir içinde kullanmak divan şiir geleneğinin bir parçası olagelmıştır. Öyle ki şiirde atasözü kullanmaya edebi sanatlar arasında yer verilerek adına irsal-i mesel denmiştir." (Mengi 1986: 50). Bu hususlar, istisnalar hariç tutulacak olursa tüm divan şairleri için geçerli özelliklerdir. Zaten ortalama lisanın çok üzerinde, sanat gayesinin ifrat noktaya vardığı - Kimi şairler

şiiirde atasözü, deyim ve halk ağzına ait unsurlara çok yer verirken kimileri az yer verir. Bu da şairin tercihi ile ilgili bir durumdur. (turkiyat.hacettepe.edu.tr/dergi/6Sayi.pdf#page=93)

Geniş bir muhatap kitlesine hitap etmek:

- Düşüncelerini daha net biçimde ortaya koymak için bir olay veya durumla kıyaslayarak ifade etmek. Şair cümlelerini daha anlaşılabilir kılmak için sosyal hayatta yaygınlaşmış tecrübe ve gelenek mahsulü olan birtakım atasözü ve deyimlere başvurarak ifadesini güçlendirebilir. Atasözleri ve deyimler bir milletin tecrübi hayatından süzülen unsurlar olduğu için ifade edilmek istenen düşünceler bu kalıp ifadelerle desteklenir.' Şiiirde söz konusu unsurlara yer verme sebeplerini çoğaltmak mümkündür. Çalışmamızın sınırı çerçevesinde sıraladıklarımızın yanı sıra Mengi; muhatap kitlesinin şiiirden ders çıkarmasına vesile olmak, az sözle birçok anlam ifade etmek, Türkçeyi şiiir dilinin hizmetinde kullanmak ve şiiir dili yapmak gibi sebeplere değinir.(turkiyat.hacettepe.edu.tr/dergi/6Sayi.pdf#page=93)

1.1.4. Atasözleri ve Deyimlerin Karşılaştırılması

Atasözleri ve deyimler kendilerini ortaya çıkartan ve binlerce yıldır besleyen kaynağın ortak olması nedeniyle pek çok benzerliği bünyelerinde barındırmaktadırlar. Atasözleri ve deyimler zaman zaman birbiriyle karıştırılmıştır. Bu bazı deyimlerle atasözlerinin benzerlikleri ile ilgilidir. Mesela, “Ne ekersen onu biçersin.” atasözü, “ektiğini biçmek” şeklinde deyim olarak kullanılabilmektedir (Yılar, 2007:42). Soykut’a göre de, atasözleri ile deyimler birbirine karıştırılmıştır. Bu karışma işi Şinâsî, Ahmet Vefik Paşa, Ebuziyâ Tevfik’in eserlerinde başladığı için, bunların eserlerini me’haz olarak alan sonraki eserlerde de aynı hatâyâ düşülmüştür (Soykut, 1974:57). Yazar deyimlerle atasözlerinin farkını şu şekilde açıklamaktadır: Deyimler, bağımsız ve klişeleşmiş kelime gruplarıdır ve önü, sonu olmadıkça mücerret bir kalıptan başka bir şey değildir; hiçbir hükmü ihtivâ etmediği için öğüt veya direktif mahiyeti taşımaz ve bu sebeple de genel kural meydana getirmede için atalar sözü olamaz (Soykut, 1974:58). Kelimelerin, sözlük mânâlarından sıyrılarak mecâzileşmesi keyfiyeti, deyimlerde olduğu gibi, atasözlerinde de sık sık görülür; genel kural teşkil etmek için bu bir şarttır da. Ama mecâzileşen kelimelerin mutlaka (deyim) teşkil etmesi şart değildir (Soykut, 1974:59). Ömer Asım Aksoy, hazırladığı 2 ciltlik “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”

nün giriş bölümünde söz konusu alanda pek çok derleme yapılmasına rağmen, atasözleri ve deyimler arasındaki sınırları çizen ciddi incelemelerin olmadığından yakınmaktadır (Aksoy, 1995).

Atasözleriyle birlikte deyimler diğer edebi türlerin içerisinde de sıklıkla yer almaktadırlar. Masallar, hikâyeler ve efsaneler deyimler ve atasözleri bakımından zengin örneklerdir. Türk edebiyatı içerisinde incelenen kollardan hemen hepsinde verilen ürünlerin deyim ve atasözü bakımından zengin oldukları görülmektedir. Bunun sebebi Türkçenin nitelikli ve zengin bir dil olmasından kaynaklanmaktadır. Burada kullandığımız dilin “zengin olma” vasfı, bazı çevrelerce kabul edildiği gibi, o dile ait kelimelerin sayısının fazlalığından gelmemektedir. O dilin kelimelerine yüklediği anlamların çeşitliliği, deyim, atasözü ve terim üretme özellikleri de bir zenginlik ölçütü olarak kabul edilmelidir. Konu başlığı altında verilen uzman görüşlerinden ve konuyla ilgili kaynaklardan hareketle atasözlerinin ve deyimlerin ortak özellikler ve farklılıkları şu şekilde maddelendirilebilir: Benzerlikleri: 1. Her ikisi de zengin halk kültüründen beslenmekte ve anonim olarak ortaya çıkmaktadırlar. 2. Atasözleri ve deyimlerin büyük çoğunluğunda mecazî bir anlatım vardır. 3. Kısa ve özlerdir. 4. Özellikle atasözleri genellikle kendilerine has bir kafiyeyi bünyelerinde barındırmaktadırlar. 5. Az hacimli olmalarına rağmen, birkaç kelimeyle çok şey anlatabilmektedirler. Bu da her ikisinin de “özlülük” niteliğine sahip olduğunun kanıtıdır.

Farklılıkları: 1. Deyimler herhangi bir olay üzerine söylenen, özel anlamlı sözlerdir. Atasözleri ise, öğüt veren, genel doğruları ifade ederler. Deyimlerin öğüt verme gibi bir kaygısı yoktur. 2. Atasözleri cümle biçimindedir ve yargı bildirir, ancak deyimler genellikle bu özellikleri taşımazlar. 3. Deyimler kural koymaz, atasözleri ise genel kuralları insanlara hatırlatırlar.

1.2. Genel Olarak Edebiyatımızda Atasözleri

Atasözleri fikir yüklüdürler. Geniş tecrübelerin, denemelerin sonucu ortaya çıkmışlardır. Az kelime ile çok şey ifade ederler. Hemen hemen hepsinin asıl anlamının altında değişmeci bir anlam vardır; asıl olan da bu anlamdır. Atasözleri kalıplaşmış sözler olduğu için söyleniş şekilleri isteğe bağlı olarak değiştirilemez. Atasözlerinin ezberlemesi, hafızada tutulması kolaydır. Atasözleri geniş halk kitlelerinin yüzyıllardan beri geçirdiği denemelerden ve bu denemelerden oluşan düşüncelerden doğmuştur. Halkın hayat görüşünü, düşüncesini yansıtır. Ulusal, inandırıcıdır, kesin tavrıdır. Bir veya iki cümleden meydana gelir. Atasözlerinin çoğu, hatıra kolay gelmesi bakımından iç kafiyeli söylenmiştir (Kayhan, 2009: 12-14)

Halk edebiyatının masal, hikâye, destan, türkü vb. diğer türleri gibi müstakil olarak kullanılamayan atasözleri, başka türlerin içerisinde yeri geldikçe ve bağlamına göre kullanılan bir türdür. İlk yazılı eserlerden günümüze dek tüm eserlerimizde ve sözlü kültürde atasözleri yoğun şekilde kendisini göstermiştirTanzimat Dönemi ve Milli Edebiyat Dönemi yazarları halka yönelme düşüncesi ile roman ve hikâyelerinde atasözlerine ve halk deyişlerine yoğun olarak yer vermişlerdir. Namık Kemal'in, Ahmet Mithat'ın, sonrasında Hüseyin Rahmi'nin romanları, Şinasi ve Ahmet Vefik Paşa'nın tiyatroları, Ömer Seyfettin'in hikâyeleri bunun en belirgin örnekleridir. "Tanzimat'tan sonra dili sadeleştirmek, edebiyata halkın yararını gözetken bir öğretici aracı niteliği vermek isteyen kimi aydınlar halk kültürünün öğretici ürünleri ile ilgilenmeye başladılar. Şinasi, Ahmet Vefik Paşa gibi yazarların Türk atasözlerini derleme, inceleme ve yayınlama çabaları bu ilginin tanıklarındır." (Boratav, 2003: 17). Edebiyatımızın her kolunda atasözleri az ya da çok kendine yer bulmuştur. "Divan edebiyatında halkın kullandığı atasözleri de yer edinmiştir. Bugün kullanımdan düşmüş atasözleri hakkında divan şiiri bir kaynak sayılabilir." (Pala, 1995: 56). Atasözlerinin metinle iç içe geçtiği, yoğrulduğu en önemli eser Dede Korkut Hikâyeleri'dir. Bunun yanında diğer halk hikâyelerinde de atasözleri düşünceyi anlatmada metnin önemli bir parçasıydı. Birçok eski anlatıda oldukça uzun atasözü parçaları yer alırdı. Hikâye ve destan geleneğinin canlı olduğu dönemlerde hikâye veya destanın başında ya da başka uygun düşen yerlerinde atasözleri söylenirdi. Anlatıcı, konu ve temayı destekleme, anlatımı süsleme, önem verilen bölümleri ön plana çıkarma amacı ile atasözleri yerleştirirdi. Dede Korkut Hikâyeleri bu geleneğin

en net örneğidir: “Yapa yapa karlar yağsa yaza kalmaz. Yapağılu gökçe çemen güze kalmaz. Eski panbuk bez olmaz. Karı düşman dost olmaz”. Araştırmalar gösteriyor ki o dönemlerde atasözü katarları sadece destansı anlatımın içerisinde önemli bir öge olarak yer almıyor; günlük hayatın içinde de yoğun olarak kullanılıyordu. “Günümüzde Kırgızların, Kazakların destanlarında bu gelenek canlı olarak süregitmektedir: Anadolu âşıklarının hikâye anlatmalarında yer yer atasözlerine çalan kalıplaşmış, tekerlememsi takım sözlerle anlatıyı süsleme çabası bu geleneğin bir kalıntısı olsa gerektir.” (Boratav, 2003: 151). Atasözleri sadece konuşmalarda ya da mensur eserlerde kullanılan bir tür değildir. Halk şiirinde, divan şiirinde, Batı etkisinde gelişen şiirde atasözleri kullanılmıştır. Bu edebiyatımızın her döneminde kendini gösterir. Osmanlı döneminde atasözlerinin şiir içerisinde kullanılma geleneğinin yerini, halk dilinden gelen, kendine özgü kalıbı ve ifadesi olan atasözlerini aruz veznine uydurmak amacıyla değiştirip bozarak şiirleri süsleme alışkanlığı almıştır. 16. yüzyıl şairi Güvahî’nin Pendname’inde, 17. yüzyıl şairlerinden Sâbit’in şiirlerinde bu yaklaşıma ait örnekler vardır. Kimi şairlere ait olan ve atasözü özellikleri göstermesi sebebiyle hafızalara yerleşen bazı dizelerin ve beyitlerin de halkın içinde yayılıp benimsendiğini ve halk edebiyatına katkı sağladığını, bu türü zenginleştirdiğini hatırlatmak gerekir. “Âşık Seyranî’nin (19. yüzyıl) ‘Yolcular yanılır, yollar yanılmaz’ dizesi gibi. 16. yüzyıldan Bağdatlı Rûhî’nin, Tanzimat Çağı ünlü yazarı Ziya Paşa’nın şiirlerinden kopmuş kimi dizeler de aydın çevrelerde atasözü yerinde ve değerinde kullanılır olmuştur.” (Boratav, 2003: 152). Birçok şair eserlerinde atasözlerine yer vermek şöyle dursun atasözü söylemek için şiirler yazmıştır. Düşüncelerine uygun atasözlerinin önüne arkasına uygun eklemeler yaparak şiirler vücuda getirmişlerdir. Pendnelerde, atasözü destanlarında ve başka şiirlerde bunu açıkça görürüz: *Âyinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz .Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde.* (Ziya Paşa) Halk edebiyatı türlerinin içerisinde atasözleri sıklıkla görülmektedir. Masallarda, halk hikâyelerinde, âşık şiirinde, özellikle de fıkralarda buna rastlarız. Fıkralar ile atasözleri iç içe geçmiştir. Fıkralardan çıkmış çok sayıda atasözü vardır. Özellikle Nasrettin Hoca fıkralarının neredeyse her biri bir atasözüne kaynaklık eder. Fıkrası bilinen atasözünün etkisi de daha fazla olmaktadır.

Bu konuyla ilgili olarak, “Atasözlerinde Tüze Kuralları” adlı makalesinde, kendisi de Yargıtay üyesi olan Ali Rıza Önder şu tespitleri yapar: “Türk tüze tarihi üzerindeki

araştırmalar bizce, atasözlerinden başlamalıdır. Daha sonra, halk içinde kalıntıları görülebilen eski tüze uygulamaları ile belgeler, halkbilim konusu olarak incelenmeli, eski Türk Töre'sinden bugünkü halk tüzmesine ulaşılmalıdır. Böylece, genel halkbilimin tüze (hukuk) kesiminde verimli çalışmalar yapılabileceği kanısındayız.” (Önder, 1975: 121)

1.2.1. Tarihi Kaynaklarda Atasözleri

Atasözlerinin ilk örnekleri ilk yazılı metinlere kadar ilerlemektedir. Bu ilk metinlerdeki örneklerden günümüze değişim ve gelişim göstererek gelmiştir. Bu bölümde eski kaynaklarda atasözlerinin ne şekilde yer aldığı, günümüze gelirken nasıl bir gelişim gösterdiği incelenecektir.

1.2.1.1 GÖKTÜRK KİTÂBELERİ Muharrem Ergin'in “Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası. Türk edebiyatının ilk şaheseri.” (1995: 7) diyerek vasıflandırdığı Türk kültürünün, tarihinin, edebiyatının, sanatının ilk yazılı vesikası olan Göktürk Kitabeleri'nin ilkinin, Bilge Kağan 732 yılında kardeşi Kül Tigin adına diktirmiştir. Bilge Kağan Abidesi'ni ise oğlu 735'te diktirmiştir. Üçüncüsü olan Tonyukuk Abidesi ise 720-725 yılları arasında kendisi tarafından dikilmiştir. Göktürk Kitabeleri'nde yer alan ve günümüzde kullanılan atasözlerine temel teşkil ettiği düşünülen sözler için şu örnekler verilebilir: “Kültigin Anıtı'nın güney cephesinde sekizinci satırda ‘Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin.’ şeklinde geçen cümle bugünkü ‘Tok açın halinden anlamaz.’ ” (Oy, 1972: 117) atasözünü hatırlatmaktadır. Aynı yazıtın kuzey tarafının onuncu satırında yer alan “ ‘Zamanı Tanrı takdir eder, kişiyoğlu hep ölmek için türemiş.’ sözü ‘Ecel ne bir saat geri ne bir saat ileri’ ve ‘Ölüm bir devedir ki her kapıya çöker’ ” (Orkun, 1987: 50) atasözlerini hatırlatmaktadır.

1.2.1.2 DİVÂNÜ LÜGAT-İT-TÜRK: Kaşgarlı Mahmud tarafından 1074 yılında tamamlanan ve Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılan önemli eser devrin Türkçesi için, halk edebiyatı ürünleri için ve de atasözleri için en eski kaynaklardandır. Yukarıda da belirtildiği üzere Kaşgarlı Mahmut atasözü için sav tabirini kullanmıştır. Kaşgarlı Mahmut kendi döneminin zor şartlarına rağmen pek çok Türk ilini gezerek onların dillerini, edebiyatlarını, sözlü ürünlerini, geleneklerini inceleyip bunları eserine almıştır. Türk dilini öğrenmenin kişiye büyük faydalar

getireceğini söylemiştir. “Kaşgarlı Mahmud büyük eserinde kelimeleri açıklarken o dönemin halk edebiyatı ürünlerinden geniş ölçüde yararlanmış, tanıklar getirmiştir. Bu tanıklar arasında türlü şiirler ve özellikle savlar geniş yer tutar. Kaşgarlı Mahmut: ‘Şu savda dahi gelmiştir’ deyip savları ilgili kelimelere tanık gösterir.” (Oy, 1972: 122). Hem eserin geneli üzerine hem de eserde yer alan savlar üzerine çalışan araştırmacıları şöyle sıralayabiliriz: “Batıda C. Brockelmann, M. Hartmann ile J. Nemeth; bizde Fuat Köprülü, Zeki Velidî Togan, Hüseyin Namık Orkun, Kilisli Rıfat Bilge, Necip Âsım (Yazıksız), Ali Ulvi Elöve, Abdülkadir İnan, Ahmet Caferoğlu, Ferit Birtek, (Bodrumlu) Avram Galanti, Abdü'l-Ahad Nuri.” (Oy, 1972: 122). Bu araştırmacılar Divanü Lûgat-it-Türk'teki atasözlerinin sayısı hakkında farklı rakamlar ortaya koymuşlardır. “Ama şu kadarı söylenebilir ki bu rakamların en azı 251, en çoğu ise 291'i göstermekte; bu da gününün şartlarından bugünlere yansıyan önemli bir atasözü varlığını önümüze koymaktadır.” (Gönen, 2006: 17) Aydın Oy, Ferit Birtek'in tespit ettiği 291 savı 262'ye düşürmüştür. Bu savların kimi bugün kullanılmakta kimi ise kullanımdan düşmüştür. Divanü Lûgat-it-Türk'te yer alan atasözlerinden bazı örnekler şöyledir: “Açıglığ er şebük karımas”.(Varlıklı adam çabuk kocamaz) “Ağılda oğlak togsa arıkda otı öner“. (Ağılda oğlak doğsa arkta (ırmakta) otu biter) “Ata oğlu ataç togar“(Çocuk atasına çeker) “Közden yırasa köngülden yime yırar“. (Gözden ırak olan gönülden de ırak olur.) (Oy, 1972: 124).

1.2.1.3 KUTADGU BİLİĞ :Yusuf Has Hacıp tarafından 1069 - 1070 yıllarında yazılan ve mutluluk veren bilgi anlamına gelen önemli eserde adalet, devlet, akıl, kanaat kavramları kişilerle sembolize edilerek verilmiştir. Nasihat vermek için yazılmış bu eserin atasözleri açısından önemi ve içeriğinin atasözlerine yakınlığı açıktır. Yusuf Has Hacıp yukarıda da belirtildiği gibi atasözü için mesel kelimesini kullanmıştır. Aydın Oy, “Divân-ü Lûgat-it-Türk derlemeye dayandığı için savlar, içinde olduğu gibi geçer. Oysa Kutadgu Bilig işlemeye ve yaratmaya dayandığı için savlar, eserde erimiştir.” (Oy. 1972: 155) demektedir

1.2.1.4 ATABETÜL HAKÂYİK “Atabetü'l-Hakayık, 13. yüzyılın başlarında Edip Ahmet Yükneki tarafından yazılmıştır. Hakikatlerin eşiği anlamını taşır. Asıl metninde 102 dördlük olup 14 15 bölüm olarak düzenlenmiştir. Konusu tümüyle dinî ve ahlâkidir.” (Acaroğlu, 1992: 54). Reşit Rahmeti Arat'ın yayınına atasözleri açısından inceleyen Aydın Oy, yirmi üç atasözü tespit etmiş ve eser için şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Edip Ahmet, atasözlerini çok net kullanmıştır.

Atasözlerini nazma geçirme, onları kullanma yönünden Atebetü'l-Hakayık, Kutadgu Bilig'e göre üstünlük göstermektedir.” (Oy,1972: 157). Atabetü'l-Hakayık'taki Atasözlerinden birkaç örnek şu şekildedir: “Eliglerde kutlug biriglig elig Alıp birmegen ol elig kutsuzı (Ellerin en kutlusu veren eldir. Alıp da vermeyen el, ellerin kutsuzudur.) Bugün: a) Veren el, alandan üstündür. b) Veren eli herkes öper. c) Veren eli kimse kesmez. Ökünç erse andın ozarak sakın. (Pişmanlık olacaks, daha önceden sakın.) Bugün: Son pişmanlık fayda etmez.” (Oy. 172: 159 - 161).

1.2.1.5 DEDE KORKUT HİKÂYELERİ 11. yüzyılda oluştuğunu ve 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında yazıya geçirildiğini bildiğimiz hikâyeler Oğuz boylarının kendi içlerindeki ve çevrelerindeki milletlerle mücadelelerini anlatmaktadır. Türk örf, âdet ve töresinin alp gazi tipinde canlı yaşayışını, günlük hayatını hikâyelerde açıkça görürüz. Dresden nüshasında 12 hikâye, Vatikan nüshasında 6 hikâye vardır. Aydın Oy, hikâyelerdeki atasözlerini ilk tarayıp yayımlayan araştırmacıdır. (Bkz. Türk Dili Dergisi, 61 ve 65. sayılar, Ekim 1956 ve Şubat 1957). Dede Korkut Hikâyelerindeki Atasözlerinden bazı örnekler: “Allah Allah demeyince işler onmaz. Güyegü oğul olmaz. Çalabilen yiğide ok-ıla kılıçdan bir çomak yig. Ağır yükler zahmın katır bilür.” (Oy. 172: 163). “Eski panbuk bez olmaz. Karı düşman dost olmaz. Er, malına kıymayınca adı çıkmaz. Kız, anadan görmeyince öğüd almaz. Oğul atadan görmeyince sofrı çekmez.” (Boratav, 2003: 152).

1.2.1.6 KÂBUSNAME ÇEVİRİSİ “Kâbusnâme, Kûhistan hükümdarı Keykavus'un, oğlu Giylânşah için 1082 yılında yazdığı bir öğütler kitabıdır. 44 bölüme ayrılır. Selçuklular Dönemi edebiyat ürünlerinden sayılır.” (Acaroğlu, 1992: 60). Avcılık, müzik, edebiyat, astronomi, ticaret, sağlık, eğitim, görgü kuralları gibi konularda öğütler veren didaktik bir eserdir. Çağının özelliklerini ve anlayışını yansıtan çeşitli hikâyelerle okuyucuya öğütler verilmektedir. Eserin Türkçeye tercümesi Mercimek Ahmet tarafından yapılmıştır. Eserin İngilizce, Fransızca ve Almancaya da çevirileri vardır. Mercimek Ahmet, aslının metnin çevirisini yaptıktan sonra açıklık getirmek istediği yerlere ilave cümleler ve atasözleri eklemiştir. Eser, Orhan Şaik Gökyay tarafından 1944 yılında yeni Türk harfleriyle başına inceleme eklenerek yayımlanmıştır. Örnekler: “Danışıkçı bulmasan borkünle danış/ Dil konukluğu yeğdir, türlü türlü nimetten ise/ Aşk aşk giderir ancak./Evvel komşu andan ev/ Korkak bezirgân ne kâr eder, ne ziyan.” (Oy, 1972: 174 - 179).

1.2.1.7 KİTAB-I ATALAR ADLI YAZMA Mevlâna Şemsettin adlı bir tıp bilgini tarafından yazılan Teshil adlı kitabın sonuna eklenmiştir. Fatih Millet Kitaplığı'nda 3443 numara ile kayıtlıdır. “Ön Söz’de; ‘Bu kitab pür pend ile hatmolundukta tamam, hicretün sekiz yüz seksen beşi 17 olmuşdı vesselâm.’ cümlesi kitabın yazılış tarihini 1481 olarak vermektedir. Yazmada ‘atalar eydür’ girişiyle sıralanan ve sonradan okuyucu tarafından Latin rakamlarıyla sırası belirtilmiş bulunan 698 atasözü yer almaktadır.” (Oy, 1972: 185). Eserde atasözü özelliği taşımayan sözler ve deyimler de vardır. Kırk iki sayfadan oluşan eserin baş tarafında atasözlerinin kıymetinden bahseden bir ön söz vardır. Burada “Atalar sözi Kur’an’a girmez, yanınca yilişür.” atasözü yer almaktadır. Velet Çelebi İzbudak yazmayı günümüz Türkçesine aktarmıştır (1936). Atasözleri incelendiğinde atasözü özelliği zayıf olan ve özellikle cinsellik sınırlarını zorlayan sözlerin bir hayli olduğu görülecektir.” (Gönen, 2006: 30) Örnekler: “Açuk boğaz ac kalmaz/ Kalem cömerd olur ni dilerse yazar/Söyleyenden olma dinleyenden ol/Şer işi uzad hayra dönsün, hayr işi uzadma şerre dönmesün.” (Oy, 1972: 187 - 202)

1.2.1.8 BERLİN’DE BULUNAN ATASÖZLERİ KİTABI “Berlin Devlet Kütüphanesi MS. Diez A. Oct. 113’te kayıtlı atasözleri mecmuasının nerede, ne zaman ve kim tarafından vücuda getirildiğine dair kayıt bulunmadığı gibi, istinsah tarihi ve müstensih adı da yoktur. Her sayfasında on beş satırın yer aldığı yazma, Allah’tan yardım dilediğini ifade eden ‘Hüve’l-Muîn’ ile başlıyor.” (Gönen, 2006: 31). İçerisinde dokuz yüz kadar atasözü ve deyim bulunmaktadır. Kim tarafından hangi tarihte derlendiği ile ilgili bir bilgi yer almasa da eserin dil ve imla özelliklerinden hareketle 15. ve 16. yüzyıllarda oluşturulduğu tahmin edilmektedir. Eser otuz dokuz sayfadan oluşmaktadır. İki bölüm halinde düzenlenmiştir. Eserin birinci bölümünde atasözleri eski yazımızın alfabetik sıralamasına göre düzenlenmiştir. İkinci bölümde karışık olarak verilmiştir. Örnekler: “Aç esiner, aşık gerinür/ El eli yur, iki el yüzi yur.” (Gönen, 2006: 31).

1.2.1.9 MEGİSER’İN DİLBİLGİSİ KİTABI “Avrupa’da yayımlanan ilk Türk dili grameri 1612 yılında Hieronymus Megiser tarafından yazılmıştır (Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor, Leipzig 1612). Bu kitap, Batı’da yayımlanan doğu dilleri gramerlerinin beşincisidir.” (Gönen, 2006: 32). Megiser bu gramerin sonunda 220 Türkçe atasözü çeviriyazı ile vermiş, açıklamasını yapmış; Latince, İtalyanca ve Almanca denkları ile karşılaştırmıştır. 1970’te Agop Dilaçar birkaç müstehcen

atasözünü çıkararak eseri yayımlamıştır. Örnekler: “Bugünkü yumurta yarınki tavuktan yeğdir. Dostlar arasında teklif yoktur Düşman karınca ise dahi fil gibi say. Nice selâm verirsen onca alırsın.” (Oy, 1972: 217 - 220).

1.2.1.10 PENDNAME, GÜVÂHÎ Öğüt verici bu eserde Güvâhi, daha çok yaşadığı çevrede şahit olduğu, duyduğu veya kendi başından geçen ibret verici olayları gerçekçi bir açıdan değerlendirmiş ve bu olayları küçük hikâye ve kıssalar şeklinde anlatarak her birinin sonunu ders verici atasözleriyle bağlamıştır. Eserde 500 kadar atasözü tespit edilmiştir.

1.2.1.11 MANZUM VE MUSAVVER DURÛB-I EMSÂL Nurettin Albayrak, Manzum ve Musavver Durub-ı Emsal hakkında “Türkiye Türkçesinde Atasözleri” adlı eserinde şu bilgileri vermektedir: “Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan 16. yüzyıla ait, müellifi bilinmeyen yazmada 267 atasözü ve deyim vardır. Eserin metni Günay Kut tarafından tespit edilerek üzerinde mukayeseli bir çalışma yapılmıştır.” (Albayrak, 2009: 7)

1.2.1.12 MANZUME-İ DURÛB-I EMSÂL, EDİRNELİ HIFZÎ “17. yüzyılda atasözlerini bir araya toplayan şair, atasözlerinin yalın ve açık söylenişlerini beğenmemiş, onları Arapça ve Farsça sözcüklerle süsleyerek daha güzel bir söyleniş sağlamaya çalışmıştır.” (Albayrak, 2009: 7)

1.2.1.13 DURÛB-I EMSÂL-İ OSMANİYE, ~~ŞİNASI~~ İbrahim Şinasi tarafından kaleme alınan ve ilk baskısını 1863 yılında yapan eserde 1500 atasözü ve deyim vardır. Şinasi atasözlerini ve deyimleri örnek beyit ve metinler içerisinde vermiştir. 1870 yılındaki baskıda Şinasi esere 100 atasözü ve deyim eklemiştir. Şinasi’nin ölümünden sonra Ebüzziya Tevfik esere 1506 söz daha eklemiştir. Böylece eserdeki deyim ve atasözü 4004’e çıkmıştır.

1.2.1.14 MÜNTEHABÂT-I DURÛB-EMSÂL-İ ATALAR SÖZÜ, AHMED VEFİK PAŞA Ahmet Vefik Paşa, 1871 yılında eseri Atalar Sözü-Türkî Durûb-i Emsâl adıyla yayımlamıştır. 168 sayfalık eserde 5000 kadar atasözü ve deyim vardır.

1.2.1.15 DURÛB-I EMSÂL, ALİ EMİRÎ “Üç defter hâlinde Millet Kütüphanesinde bulunan bu müsvedde eserde 2300 mensur ve manzum atasözü ve deyim, klasik Türk edebiyatı şairlerine ait 2110 beyit bulunmaktadır.” (Albayrak, 2009:S: 7)

1.2.1.16 EDİRNELİ AHMED BADİ EFENDİ’NİN ATASÖZÜ KİTABI “1875’te yazılan eser 297 sayfa, 5675 atasözü ve deyimle bu atasözü ve deyimleri içeren 5106

beyitten oluşmuştur. Edirne İl Halk Kütüphanesinde T.Y. 2304 numarada kayıtlıdır. Eser, Süreyya Ali Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli ve Fatih Günay tarafından mukayeseli bir çalışma ile Latin harflerine aktarılmıştır.” (Albayrak, 2009: 8)

1.2.17DURÛB-I EMSÂL-İ TÛRKİYYE YAHUD ATALARSÖZÜ, TEKEZÂDE M. SAİD 384 sayfadan oluşan eserin 1311/1893 İstanbul baskısında iç kapağı üzerinde ‘5742 aded emsali hâvidir.’ ibaresi vardır.” (Albayrak, 2009: 8).

Tanzimat, Milli Edebiyat ve Cumhuriyet Dönemi yazar ve şairlerinin halka ve halk kültürüne yönelmeleri sonucu atasözleri hakkında çok sayıda çalışma yapılmış, atasözleri ve deyimler edebi eserlerde daha sıklıkla yer almaya başlamıştır.

2. BÖLÜM

BAĞDADLI RUHÎ

2.1. Hayatı

Coşkun Ak'ın verdiği bilgilere göre şair Bağdat'ta Beylerbeyi olan Ayas Paşa'nın adamlarından Anadolu'lu birinin oğludur. Doğum tarihi belli değildir, Mecmâtü't Terâcim'de 941 yazılıdır. Babası, Bağdat'ta gönüllü bölüğüne geçmiş, orada evlenmiş, Ruhî de orada dünyaya gelmiştir. Bu bakımdan Bağdadî diye anılır. Asıl adı Osman olan Ruhî, pek küçük yaşta iken şiire heves etmiş, Fuzûlî'den etkilenmiş, tasavvufa yönelmiş, seyahate meraklı, hoş sohbet, rind meşrep ve bilgili bir kişidir. Hurûfî Tarîkatı'ndan olan Ruhî'nin şeyhi, şiirlerine nazireler yazdığı, mürettep divan sahibi Muhîttî adlı bir Hurûfî dedesidir. Ayrıca Harîrî-zâde Molla Ahmed adlı birinden de öğrenim görmüştür. Yalnız Esrâr Dede O'nun Mevlevî olduğunu Galata Mevlevîhânesinde oturduğunu, sonra da Konya Mevlevîhânesine ve Hicaz'a gittiğini yazar. . (Ak, 2001,13)

Ruhî bir gezgin derviş olmaktan çok, sipahî eri olarak gezmiş dolaşmıştır. Bağdat'ta bulunan devrin ileri gelen devlet adamlarına kasideler sunmuş, birçoğunun maiyetinde savaflara katılmıştır Daha sonraları dîvân'a geçmiş, zâimlik rütbesine yükselerek oradan emekli olmuştur. Kendine, Şirvan eyaletinin Çalı Kasabası, dirlik olarak verilmiştir. (Ak, 2001, 13)

Görevle Şam'a gitmiş, Şam valisi Müşîr Osman Paşa'nın himayesine girmiştir.

Bağdat, Necef, Kerbelâ, Erzurum ve Şam'da bulunmuş, bir ara Şam'da kadılık yapan şâir, Azmî-zâde Haletî ile de dost olmuştur. Ruhî koruyucusu Müşîr Osman Paşa'dan iki yıl sonra, 1605'da Şam'da ölmüştür. (Ak, 2001,13)

2.2. Eserleri

Tek eseri dîvânıdır. Çeşitli kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunan eser 1287'de basılmıştır ancak bütün şiirlerini kapsamaz. Bazı kaside ve tarihler

bulunmadığı gibi gazellerinin bir kısmı da eksiktir. Eserin yeni baskısı Latin harfleriyle Coşkun Ak tarafından yapılmıştır. (Ak, 2001,28)

2.3. Edebî Kişiliği

Ruhî, İran şairlerinden Hâfız'dan, Türk şairlerinden özellikle Nesimî ve Fuzulî'den, sonra da Necatî ve Bakî'den ilham almış, bu şairlere nazireler söylemiştir.

Tasavvuf neş'esine sahip olan Ruhî, sûfî ve Hurufilik propagandası yapan bir şair değildir. Bazı beyitlerinde bir şeyhden bahseder ama onun kim olduğu belli değildir.(Ak,55-57)

Şair, tatmin edilemez ve haksızlığa dayanamaz bir yaradılış sâhibidir. Tasavvufun gözü tokluğuna sığınmasına rağmen, eleştirici bir şairdir; güçlü bir eleştirmendir. Hedef kim olursa olsun eleştiriden kaçınmaz. Bu bakımdan ender rastlanır bir divan şairidir. Bu durumu, en güzel şiiri olan Terkib-i Bend'inde ve birçok gazelinde kendini gösterir. Gazellerinde ruh, fikir, dil yönüyle, -ister âşıkçasına, ister düşünürcesine olsun- tasavvuf kokusu sezilen şair, bu yolda en yüksek dereceye ulaşmıştır. (Ak,55-57)

Rûhî'nin zeki ve rind meşreb bir sanatkâr oluşu ekseriya kötü taraflarını gördüğü ictimâî hayatı muvaffakiyetle karikatürize edebilmesine müessir olmuştur. Divan şiiri tarzında manzumeler söylemiş divan sahibi bir şair olmasına rağmen Rûhî'nin yüksek zümre şâirlerinden ayrılan bir takım hususiyetleri vardır. Lisanındaki nisbî sadelik, halk tabirleri ve mısralarını hüner gösterme endişesinden uzak bir sanat anlayışıyla söylemesi onun bu gibi özellikleri arasındadır. Nazım tekniği bakımından da şairin kayıtsız bulunması şiirlerinin çok kere güzel bir sesten mahrum kalmasına sebep olmuştur. Rûhî kasidelerinden ziyade gazelleriyle ve ona şöhret veren terakib-i bendiyle meşhur olmuştur. (Banarlı, 1951,163)

Bu eserin şöhreti başta Ziya Paşa, Muallim Nâci olmak üzere Tanzimat şairlerini de sarmıştır. Asırlarca okunmuş sevilmiş, tanzir edilmiştir. (Banarlı, 1951,163)

'Kasidelerinden başka, esprilerle dolu Bağdat'ta yazılmış mektupları da vardır ki, bunlar övgülerinden daha samimî, daha ruhunu yansıtır tarzda olup, o devirdeki Bağdat'ın ruh ve hayatını gösterir niteliktedirler. Ruhî, mersiye ve gazellerinde, kasidelerine oranla daha çok başarılı olmuş bir şairdir. Ruhî'nin şiirlerinde teknik ve estetik yönlerinden şu özellikleri buluruz:

Dili, konuşma diline yakın ve pürüzsüzdür. Devrin özelliklerini, halka dayalı olarak, lüzumsuz şeylere yer vermeden belirtmiştir. Atasözleri ve halk deyimlerine Necati'yi hatırlatır yolda sık sık yer vermiş sanatlı söyleyişe pek rağbet etmemiştir. (Ak,2001, 15)

İnsan ruhunu tahlilde önemli bir başarı göstermiştir. Bağdatlı, Bağdat'a bağlı ve onu seven bir şair olmasına rağmen, âilesinin Anadolu'dan Bağdat'a gitmesi ve kendinin çok gezmesi nedenleriyle dilinde Azeri Lehçesi özellikleri değil, Anadolu Türkçesi hâkimdir. (Ak,2001,15)

Seyahati çok seven hemen hemen her yeri dolaşmak isteyen bir yapıya sahipti. Bu seyahatler ile devlet ve sanat büyükleriyle tanışmak onların takdirlerini kazanmak istiyordu. Bazen öyle anlar olmuştu ki gezip tozmaktan yorulmuş bir köşeye çekilmek gerektiğini düşünmüştü. Ayrıca bu kadar gezmesine rağmen gönlünce bir sevgili bulamamaktan yakınmıştır.

Bulamaduk bir hakikat ehli güzel

‘Âlemi birbirine katduk biz (Ak, 2001, 15)

2.4. Şiir ve Şairler Hakkındaki Görüşleri

Ona göre şiirde asıl hüner rengin-eda sahibi olmaktır; yoksa iki düzgün beyiti herkes söyleyebilir. Şiirin kendine mahsus bir edası vardır. Şiirde sözün kudreti ön planda gelir. Şair söze ruh veren kimsedir. Şiir sevgiyi anlatmak için en büyük yoldur. Şiir bir sihir, şair de sihirbazdır. Zaman zaman söz cevherine kimsenin rağbet etmediğinden değersiz kişilerin daha çok sevilip takdir edildiğinden yakınır. Onun şiiri yeni şiir yazmaya başlayanlar için iyi bir örnektir. Kendini övmekten de geri kalmaz. (Ak, 2001, 26)

Kimsenün şi'rine ragbet komadı eş'ârüm

Görsen ey Rûhi elünden şu'arâ kan ağlar (Ak, 2001, 26)

Ruhi, bazı beyitlerinde, yaşadığı 16. yüzyılın ikinci asrının şiir ve

şaire bakışını yansıtan bilgiler verir. O, şiirlerinde, şair ve şiire iltifat eden ve

etmeyenler olarak iki kesimden söz eder. Şaire iltifat etmeyenler, şiirden anlamayan

cahil kesimlerdir ki öyleleri ekseriyetle mala düşkün olurlar. Şaire iltifat edenler ise şiirden anlayan devlet adamları ve kamil kimselerdir. Şairler kamil kelimesini olgun, bilgili, belagat ehli, nüktedan, nazm erbabı vs. kapsamlı bir anlamda kullanırlar. Aynı bilgi ve kültürü almış, aynı zevki paylaşan kişiler şair dostudur. İşte bu dostlar ara sıra bir araya gelip nazım ve nesir eserler okur ve şairane sohbetler yaparlar.(Öztoprak 2006)

Ruhi, bazı beyitlerinde "Nasıl şair olunur?" sorusunun cevabını verir. Ona göre şair olabilmenin en önemli yolu, bir üstadın yanında bulunmak ve ondan ders almaktır. Bu anlayışla şairliğe hevesli gençlere; "Ey şairliğe hevesli gençler! Gelin tab'ı Ruhi'den dersler alın" diye seslenir.(Öztoprak 2006)

Gelün ta 'lim alun ey nev-hevesler tab' -ı Ruhi'den

Ki ayine-i suhan ol nükte-perdaza müsellemdür(Ş: 458, G. 232/7)

Kasidelerinin ise biri "Kaside--i Mektub ... " (s. 158-161), üçü "Beray-ı Letaif Güfte Şud" (s. 152-158, 161-165) başlıklıdır. Ruhi bu gazel ve kasidelerinde şiir ve şair hakkındaki düşüncelerini yoğun olarak açık bir şekilde dile getirmiştir. Diğer birçok divan şairlerinden farklı olarak o, her fırsatta bir vesileyle poetik görüşlerini ortaya koyma gayreti içindedir.(Öztoprak 2006)

Yukarıda dile getirildiği gibi şair olmak için bir üstattan ders almak çok önemlidir. Bununla birlikte divan şairlerinin çoğunda olduğu gibi Rfthl'ye göre de şairlik Allah vergisidir. Allah vergisi şairlik kabiliyetine sahip olanlar güçlü şair olabilirler. Onların sözlerindeki selaset ve tabiatlarındaki kabiliyet şairliklerini ortaya koyar. Rum, şairin yaratılış halini ifade etmek için en çok "tab'" kelimesini tercih eder. Tab' kelimesiyle rriizaç, yaratılış ve karakteri, özellikle hayal zenginliğini' yani mazmun bulma kabiliyetini, kısaca sanat yönünden zevk ve kabiliyetlere sahip bir yaratılışı kasteder.(Öztoprak 2006)

Şimdi aşağıda Ruhi'ye göre şairde bulunması gereken genel hal ve vasıflar üzerinde durulacaktır.(Öztoprak 2006)

1. Nüktedan

Nükte, herkesin kavrayamadığı ince mana, zarif ve şakalı söz anlamındadır.

Divanda, "nükte, nüktedan, nükte-güzeran, nükte-perdaz, nüktesenc, nükte-sera" gibi kelime, birleşik kelime ve tamlamalar halinde yer almaktadır.

Ruhi ince ve manalı söz söylemeyi, güçlü şairliğin önemli bir vasfı olarak görmektedir. Bir beytinde "Ben o Ruhiyem ki söz (şiiir) alanında nüktedanlık bana verilmiştir" der:

Ben ol Ruhiyem kim tarik-i suhanda

Olupdur bana nüktedanlık müselleml (S. 141, K, b. 44)

Diğer bir beytinde ise kendini her güzele meyletmeyen bir nüktedan olarak niteler ki burada nüktedanı gerçek âşık anlamında kullanmıştır.

Ruhiyâ. biz nüktedânuz kılmazuz her haba meyl

Bir söz anlar yar bir hâl ehli cânân isterüz (S. 607, G. 455/17)

2. Dakik hayal

Şairleri güçlü ve güçsüz diye birbirlerinden ayırt edebilmenin bir yolu da hayal ve hayaldeki inceliklerdir. Vezinli ve kafiyeli şiir yazmak mümkün fakat bunları ince hayallerle süslemek her şiir yazarının harcı değildir. Ruhi, Osman Paşa hakkında yazdığı kasidesinde her mısraı "Kanı anın gibi bir ... " ifadesi ile başlayan iki beytin bir mısraında memduhunu "Kanı anın gibi bir münşi-i dakik hayal" diye över.

3. Rengin Eda:

Harun Tolasa, "16. yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I" adlı eserinde, "edayı şairin anlatıma verdiği şahsi hareket tarzı, hatta üslubu da diyebiliriz" şeklinde tarif eder. Eda, şairin anlatım yönünü ifade eder. Şüri anlatım yönüyle sıkıcı olmaktan çıkaran bir unsurdur. Ruhi bu konuda da iddialıdır. Bir beytinde "Herkes vezinli birkaç beyit söyleyebilir. Ancak hüner, Ruhi gibi rengin edaya sahip olmaktadır" der. Bir iki beyt-i mevzun dimeye herkesde kudret var

Hüner Ruhi gibi rengin edaya malik olmakdur (S.530, G.338/8)

4. Fasih lisan, belagat ehli :

Ruhi bir beytinde, lisanın fasih oluşundan söz eder. Dilin fasih oluşu, kullanılan kelimelerin düzgün, akıcı, anlaşılır ve ahenkli bir biçimde kullanılması şeklinde tarif edilebilir. Ruhi beytinde "Fasih-lisan"ı bu manada kullanarak gazellerinde kullandığı dilin fasih oluşuyla övünür.

Vasf-ı lebinde her gazelüm görse dir o şuh

Bu Ruhi-i fasih-lisânun edasudur (S:477. G. 260/5)

5. Bilgili, namdarı Ruhi şairlik ile ilmi birbirinden ayrı düşünmez. Kendini bilgili şairlerden sayar. Ancak şairde olması gereken bilginin mahiyetini belirtmez. Kastedilen bilgi, şiir bilgisi olabileceği gibi devrin diğer alanlarına ait bilgileri de içine alabilir. Yahut her ikisi birden kastedilmiş olabilir ki bizim de kanaatimiz bu yöndedir. Cahillerin şiir yazması ve şair geçinmelennden sonra halk arasında şairin seviyesi düşmüştür, Bu yüzden, Ruhi ve onun gibi bilgili şairler, şair olduklarını söylemeye utanır olmuşlardır:

Şi're kaşdı cühela Ruhiyâ

Ar ider olduk dimege şâ'irüz (S.598, G. 442/7)

6. Alçak gönül, nazik mizaç:

Şairlik kabiliyetine sahip olanlar bir yandan yüksek belagat burcunda

hüma kuşu gibi kanat çırparken diğer yandan alçak gönüllü olurlar. Ruhi böyle olduğu için Allah'a şükreder. Alçak gönüllülüğün yanında şairler oldukça naziktirler.

Kalpleri ayna gibidir, çabuk kınılır. Nasıl ki kınlan ayna eski baline

getirilemezse kınlan kalp de eski baline getirilemez.

Bi-hamdillâh ne denlü gönlümüz alçaksa ey Ruhî

Hüma-yı tab 'ımız pervaz ider evc-i belagatda (S. 908, G.912/5)

7. Kâmil

Kamil olmak bir yaşam tarzı, bir mizaç özelliği olarak değil, kabiliyet, bilgi ve tecrübenin insana kazandırdığı hal ve vasıf olarak ele alınmıştır. Böyle bir halin söz ehli arasında tasvip gördüğü anlaşılmaktadır.

Yüz şükr ki eltaf-ı Huda-yı müteal

Kıldı beni feyz-i ma' rifetle hoş-hâl

Her kim ki suhan-şinasdur fehm eyler

Lâzım degül eyleyem ben izhar-ı kemal (s. 1041, R. 1)

8. Suhandan

Ruhi, suhandan, sahib-suhan, ehl-i suhan, suhan-saz tabirlerini beyitlerde "fesahatli söz söyleyen, güzel ve düzgün söz söylemesini bilen" anlamlarında şâir karşılığında kullanmıştır. "Gelin, güzel ve düzgün söz söyleyebilen Ruhi'yi dinleyelim, bakalım ilkbahar vafında ne söylemiş" şeklinde nesre çevirebileceğiniz beytinde Rum, "sahib-suhan"ı şâir karşılığında kullanmıştır: Görelüm taze bahârun ne dimiş vafında Gelünüz dinleyelüm Ruhi-i sahib-suhanı (S. 1030, G.1101/5)

9. Kanâatkâr

Şâir kanâatkar olmalıdır. Kanaat mülkünün padişahı olan kimsenin güneş başına tac, çarh altında taht olur. Yani kanaat padişahı olan cihan padişahı olur. Pâdişah-ı mülk-i istiğnâ olursan Ruhîyâ Mihr olur başunda efser çarh olur altunda taht (S. 359, G. 8415)

3. BÖLÜM

RUHİ DİVANINDA DEYİMLER

1. Metni baştan sona dikkatle okuyarak tespit ettiğimiz atasözü ve deyimleri italik gösterdik.
2. Daha sonra deyim ve atasözünün yer aldığı şiirin önce sıra numarası sonra kısaltması ve beyit numarası verilmiştir. Aynı deyim aynı anlamda birden fazla geçiyorsa, sadece bir kere gösterilmiş ancak diğer geçtiği yerler de numarayla belirtilmiştir.
3. Deyim ve atasözü başları metinde, vezin kafiye ve redif gibi zaruretlerle farklı ifadeyle yer alıyor olsa bile biz Ö. A. Aksoy'da geçen ve bilinen şekillerini madde başı yaptık.
4. Deyim ve atasözlerinin Aksoy sözlüğünde geçen anlamları yanında metin içinde özel bir anlamda kullanılmışsa o anlama ayrıca dikkat çekilmiştir.

A

Aç Gözlü: Bir türlü doymak bilmeyen 1005.T/6

Şol denlü ni'met çekdi kim kıldı cihânı mugtenem

Aç gözlülüğünden eger olmazsa şükri sâyilün (1005.T/6.byt)

Adı Çıkmak: Herkes tarafından bilinir olmak (908.G/3.byt-T7.byt)

Ad çıkarmaz kûh-ı aşkında delü gibi

Dostum ursun gerekse başını taşlara su (908.G/3.byt)

Ağzını Açmak: Konuşmak 13.G/5byt- 383.G/4.byt -1038G/7.byt

Öldürse beni kahrın yutsam dün ü gün zehrün

Şekvâya *agız açmam* şâkir kulunam cânâ (13.G/5byt)

Agız açmak ne mümkündür yanumda olsa her sâhir (383.G/4.byt)

Agız mı açdurırdı kimseye eş'arda nitsün

Felekde eyleyen dem-beste Rûhî-i suhandanı (1038.G/7.byt)

Ağzı Açık Kalmak: Çok şaşırmak 40.G/4.byt

Goncanun *açıla kaldı deheni* hayretten

Subh-dem medh idecek la'lunı gülşende sabâ (40.G/4byt)

Ağzı Sulanmak/Ağzının Suyu Akmak: İmrenmek, iştahlanmak 10.G/4.byt-
550.G/1.byt

Mey degül *agzı suyu akdı* sürahînin gîce

La'lunı dürc idicek meclisde yârân-ı safâ (10.G/4.byt)

Lebün öpdükce sâgar 'âşıkun *ağzın sulandurmuş*

Anun varın bu gayretten alup sâkî tolandurmuş (550.G/1.byt)

Ağzına Çalmak: Lafı ağzına tıkmak, söylettirmemek 34.k/44.byt

Bihamdillâh degül erbâb-ı dilden hâli hod Basra

Niçün *ağzına çalmazlar* o leng ü dîn-ı nâdânun (34.k /44.byt)

Ah Etmek: Beddua etmek, acıyla sızlanmak 449.G/1.byt 637.G/6.byt

Terk eyledi makâmını ümmîd-i gâhımız

Evc-i Irâk-ı tutsa nola âh u vâhımız (449.G/1.byt)

Nola *âhitse* gönül gamze-i kâttâlundan

Çekmek âsân mı meğer cevri bir bîdâdun (637.G/6.byt)

Aklı Gitmek/Aklı Uçmak: Delirmek, çıldırmak. 152.G/5.byt -653.G/3.byt-898.G/1.byt-986.G/2.byt

Gider 'aklı başından bir perî-peyker güzel görse

Hemân ölmek diler yolında Rûhî ne 'aceb cândur (152.G/5.byt)

İşidüp nâlemi sahrâ-yı gamda *'aklı uçmuşdur*

Degüldür murglar pervâz ider başnda Mecnûnun (653.G/3.byt)

Buna 'ârz demek olmaz gül-i âl ancak bu

Bakanun *'aklu gider* özge cemâl ancak bu (898.G/1.byt)

Hâne-i kudret ne sihr itmîş 'aceb nakşında kim

Âdemin *'aklı gider* baksa gözine kaşına (986.g/2.byt)

Aklını Almak/Aklını Başından Almak: Çıldürtmek, delirtmek 228.G/1.byt-261.G/1.byt-318.G/4.byt-325.G/4.byt-327.G/6.byt-348.G/2.byt-870.G/4by-956.G/2.byt

‘Aklımız aldığın inkâr idüp aya ne sanur

Var ise ol saçı Leylâ bizi dîvâne sanur (228.G/1.byt)

Baglanup zülf-i nigâra dil-i şeydâ neyler

Yogimiş ‘aklı alup başına sevdâ neyler (261.G/1.byt)

‘Aklın alup ‘âlemün inkâr idersin söyleyen

Aldun ma’lum ammâ ‘âlem inkârundadır (318.G/4.byt)

Çeşm-i yâr aldıysa başdan ‘akl u dilden sabrunı

Ey gönül gam çekme kim ahvâl-ı yagmâ böyledür (325.G/4.byt)

Rûhî alımaz ‘aklımızı bâde ne sırdur

Gûyâ ki bizüm içdüğümüz bâde degüldür (327.G/6.byt)

La’l-i dildârı şarâb-ı nâba benzetsem ne var

Âdemün ‘aklın alup sermest ider hüşyâr iken (870.G/4.byt)

Âdemün ‘aklın alup zâr u zebun eyler hem

Sevmesün kimse perî-rûları Allah Allah (956.G/2.byt)

Akılın Başına Devşirmek/Düşürmek/Toplamak: Akıllı olmak, daha önceki çılgınca, delice davranışları bırakıp akıllıca bir yol tutmak 280.G/2.Byt

Ey mey-i gaflet ile sarhoş olan lâ-ya'kıl

‘Aklunı başuna devşür ki cihân fânîdür (280.G/2.Byt)

Alıcı Gözle Bakmak: Dikkatle istekle bakmak.21.KT

Lâşey’ diyüp cihana *alur gözile bakmadun*

Devran seni ‘aceb mi süvar etse lâşeye (21.KT)

Alın Açık Yüzü Ak: Hatâsız, günahsız olmak 668.G/4.by

Virmedi hâr eline dâmenini ‘âlemde

Alın açık yüzü ag oldugı bu yâsemenün (668.G/4.by)

Aman Vermek: Fırsat, imkan, selamet, iyilik, güzellik tanımak 478.G/4.by

Âceb mi ihtimâl-i vasldan kat’-ı ümîd itsem

Zamân ister visâlün ol zamâne ‘ömr *amân virmez (478.G/4.by)*

And İçmek: Yemin etmek 623.G/3.by

Bezm-i dünyadâda ‘ıyş u nûşımız mevkuf-ı lütfundur

Ki sensüz içmemekçün bâde-i gülğûnu *and içdük (623.G/3.by)*

Ardına Düşmek: Takip etmek izinden gitmek S:158 K/47.byt

Biter ot gibi âdem oğlu yerlerden biter dirmiş

Düşüp ardına anun eylerin bende-i fermânı şeytanun (S:158 K/47.byt)

Arz Eylemek: Bildirmek, anlatmak, sunmak 10.G/4.byt

Sanman ol dem hasta olduğumu ‘arz eyleyüp

Murg-ı ruhumla uçardım kûy-ı cânândan yana (10.G/4.byt)

Aşka Düşmek: Âşık olmak, sevmek 412.G/3.byt-419.G/1.byt

Bulmazsın ayâ ‘aşka düşen derdün derman

Şemşîr-i belâ yâresinün merhemi yokdur (412.G/3.byt)

Derd-i ‘aşka düşmeyen dermân bilmez kandedür

Cânını terk itmeyen cânânı bilmez kandedür (419.G/1.byt)

Attan İnip Eşeğe Binmek: İyi bir durumdan hâlden, mevkiden daha kötü daha aşağı bir duruma, kademeye, mevkiye, hâle geçmek 15.KT

Mesned-i ‘uzleti virmek felegün mansıbına

Attan inüp meselâ işege binmek gibidür (15.KT)

Ayağı Ermemek: Gücü yetmemek 8.R

İrmez ayagumuz dâmenine şimdi velî

Yarın tutacağımız hep ol dâmendir (8.R)

Ayağına Gelmek: Uğraşmadan kolayca elde etmek S:120 K/5.byt

Gelür ayağına devlet sa'âdeti olanun

Niteki hazret-i sâhib-sa'âdet ü şevket (S:120 K/5.byt)

Ayağına Gitmek: Alçak gönüllülük edip, tevazu' gösterip yanına, huzura gelmek
164.G/4.byt

Yâr *gelmezse* sana *pâyına* sen git yârun

Yürümezse nola tag ey gönül abdâl yürür (164.G/4.byt)

Ayağına Su Gibi Akmak: Kolayca, hızla gelmek, elde etmek S:154 K/26.byt-
421.G/2.byt

Kelek ile gelir Âmidden o dem söyler mi

Ayagına su gibi akdı mı cânân nicedür (S:154 K/26.byt)

Akup gelür *ayagımuza su gibi* müdâm

Devr-i lebünde bâde-i hamrâya kim bakar (421.G/2.byt)

Ayağını Öpmek: Saygı göstermek 333.G/7.byt-397.G/5.byt

Didüm *öpdürsem* *ayagun* bana olmaz mı didi

Resmdür şâhların kûşe-i dâmân öpülür (333.G/7.byt)

Sa'y ider herkes elin öpmek içün sâkinün

Rûhiyâ sen *ayağın* *öpmeğe* ikdâm idegör (397.G/5.byt)

Ayağının Toprağı Olmak: Her an emrinde olmak kulu, kölesi, hizmetçisi olmak saygı göstermek, kendini küçük karşısındakini büyük göstermek 989.G/5.byt

Ayagun topragıdur Rûhii a'daya çiğnetme

Anı ey şeh-süvâr-ı hüsn sen sakla penâhında (989.G/5.byt)

Ayağı Yere Basmak: Gerçekçi tutuma yönelmek S:162 K /13.byt

Ayagı yer mi basar her birinün rıf'atdan

Şeref-i hidmetile zümre-i gılman eyüdü (S:162 K /13.byt)

Ayağına Su Dökülmez: Kimse onun derecesine, üstünlüğüne erişemez kabiliyetli 953.G/3.byt

Hele ey meh bu denlü kadr ile ser- çeşme-i hurşîd

Degüldür pâyuna su koyulmağa lâıyk letâfetde (953.G/3.byt)

Ayağına Yüz Sürmek: Saygıyla eğilmek, hürmet etmek 962.G/1.byt

Öpmek olmaz gördük ol servün elin ibrâmile

Pâyına yüz sürdük ammâ ol da yüz ikdâmile (962.G/1.byt)

Ayak Bağı: Engel, mânî 978.G/3.byt

Seyr-i gülzâra değül ruhların ancak mânî'

Bir ayak bagıdur ol zülf-i ham-ender-hamda (978.G/3.byt)

Ayak Basmak: Gelmek 55.G/5.byt-75.G/3.byt-327.G/1.byt-340.G/5.byt-357.G/3.byt-431.G/4.byt-461.G/6.byt-480.G/3.byt-504.G/5.byt-758.G/2.byt-786.G/4.byt-799.G/4.byt-910.G/3.byt-1067.G/4.byt

Yârsuz bezm-i safâya meyl idüp *basmam ayak*

Câm-ı zerrîn olsa ey Rûhî o bezme âfitâb (55.G/5.byt)

Ol bezme *ayak basma* ki âmâde degüldür

Ol şîşeye el urma ki pür-bâde degüldür (327.G/1.byt)

Bir idüp bu tokuz mirkâtı kasr-ı vahdete çıkdum

Çıkanlar nerdübâna gerçi kim *ayak basar* bir bir (340.G/5.byt)

Meclîs-i gayra *ayak basma* safâya aldanup

Gâfil olma âdemi câm-ı musaffâ söyledür (357.G/3.byt)

Bezmimize *ayag basan* cânına cân katar gider

Bâde-i rûh-bahşile toludur âb-gînemüz (431.G/4.byt)

Meyhâneye *ayak* mı *basarduk* eger bizi

Râhat kosaydı ‘aşk-ı harâret-füzûdımız (504.G/5.byt)

Ka’be olursa *ayak basmam* didün meyhâneye

Kâfir oldun i’tirâf it zâhidâ îmâna gel (758.G/2.byt)

Meclis-i vahdete *ayak basalum*

Mest-i peymâne-i elest olalum (799.G/4.by)

Paralar tesbîhini *ayak basan* meyhâneye

Bu riyâ yeri degül sûfi hemân üz kösteği (1067.G/4.by)

Ayak Çekmek: Gitmek, vazgeçmek, bırakmak, 73.G/4.by-78.G/5.by- byt-
153.G/5.by-232.G/1.by-785.G/2.by- 861.G/1.by

Yâr bezmünden *ayak çekmem* olursa gam degül

Seng-i ta'nından rakîbün şîşe-i hâtır şikest (73.G/4.by)

Meclis-i 'aşkdadur câm-ı şarâb-ı vahdet

Sohbet-i ehl-i riyaadan *çek ayak* ikrâh it (78.G/5.by)

Sohbet-i ehl-i riyaadan *çek ayak* ey Rûhî

Korkarın râz- dil-i zârun câm-ı mül açar (153.G/5.by)

Ayak çek bezm-i 'âlemden ki 'âlem menzil-i gamdur

Ferâgat 'âlemden geçme kim 'âlem o 'âlemdir (232.G/1.by)

Girüp meyhâneye *çekdüm ayak* bi'l- cümle dünyadan

Mekânüm kûşe-i vahdet idündüm gayrıdan giçdüm (785.G/2by)

Çıkardum kesret-i endişe-i dünyâyı hatırdan

Ayak çekdüm safâsın bulmayup bezm-i ekâbirden (861.G/1.byt)

Ayak Dolamak: Bir işe engel olmak, yapmak istememek 278.G/4.byt-899.G/4.byt

Rûhundur beste-i ‘aşk eyleyen ‘âşıkları gerçi

Velî ayak tolamak hep o kâkül cânibindendür (278.G/4.byt)

Ayak toladuginiçün bana zülf-i serkeşün meh

Kimi uzun kimi kısa diş gam çekme eldür bu (899.G/4.byt)

Ayak Götürmek: Gitmek 972.G/5.byt

Eglenme Rûhi râh-ı talebde *ayak götür*

Bir gün olur ki menzil-i maksuda varıla (972.G/5.byt)

Ayaktan Düşmek (Elden Ayaktan Düşmek): Gücü tükenmek, kendine bakamaz duruma gelmek 882.G/5.byt

Düşdük meded ayaktan rahm eyleyicek demdür

Ol şâhvâre din bir lahza ‘inân çeksün (882.G/5.byt)

B

Bağrı Kan Olmak/Bağrını Kan Etmek: Çok kederli, dertli, acılı hâle gelmek, yaralanmak incinmek 324.G/1.byt-805.G/9.byt-825.G/4.byt-20R

Hicrân elemiyle *bagrumı kan itdün*

Yâd illere saldun beni nâlân itdün

Lutfunla ser-efrâz-ı cihân itmiş iken

Kahrunla dönüp *hâkile yeksân itdün* (20.R)

Dime dâg-ı belâya sabrı yok turmaz figân eyler

Benüm ruhum mahabbet âdemün *bağrını kan eyler* (324.G/1.byt)

Bagrımız kim gamunla *kan oldı*

Çeşme-i çeşmden revân idelüm (805.G/9.byt)

Dâg-ı reşk-i ‘ârızunla lâlenün gönlin yakup

Goncanun yâd-ı lebünle *bağrını kan eylerem* (825.G/4.byt)

Bağrı Yanmak: Büyük sıkıntı, acı çekmek 72.G/2.byt-677.G/4.byt

Ben senün bir *bağrı yanmış* cevı-keş bîmârunam

Ey tabîb-i cân kerem kıl çâre-i bîmârun it (72.G/2.byt)

Bir içim suyına cân virse nola hançerünün

Teşnelik *bağrını yandurdu* dil-i sûzânun (677.G/4.byt)

Bağrına Basmak: Birini göğsünün üzerine alıp sevmek, sevgi ve şefkatle korumak alıp yetiştirmek 6.G/2.byt-289.G/6.byt-635.G/3.byt

Nice gün yüzlüler *bağrına basmış* sineye çekmiş

Nice gencine pinhân eylemiş vîrânedür dünya (6.G/2.byt)

Bu gice tîrünü mestâne *basup bagrımuza*

Subha dek hasret-i kaddünle der-âgûş itdük (635.G/3.byt)

Bağrını Delmek/Bağrı Delinmek: Yaralamak, acı çektirmek 617.G/3.byt -
803.G/1.byt-918.G/3.byt

Ben kimem kim çekesin katlûme tîg u hançer

Garazun *bagrımu delmekse* yeter müjgânun (617.G/3.byt)

Delmege bagrum yeter tîrün didüm

Kessün âzârını şemşîrün didüm (803.G/1.byt)

Bağrını Ezmek: Üzmek, acı çektirmek 330.G/3.byt

Hışmile *bağrın ezer* yüzine togrı bakanun

Kec-nazarlar idemez ol büt-i hûn-hâra nazar (330.G/3.byt)

Baş Açmak: Bir işi yapmaya büyük istek duymak, canını ortaya koymak S:216-
Msd/4.m

Gitdi mülk elden meded ey ehl-i bezmün Rüstemi

Geçdi iş tedbirden tutdı Celâli âdemi

Sana kalmışdur iş ey hükkâm-ı vaktun ekremi

Baş açub meydâna gir kim geldi meydânun demi (S:216-Msd/4.m)

Baş Çıkartmak (Baş Göstermek): Zuhûr etmek, belirmek 332.G/7.byt -
840.G/3.byt-949.G/5.byt

Nâka üzre mahmil-i zerrîn midür yâ fi'l mesel

Baş çıkarmış kûhdan mihr-i cihân-ârâ mıdur (332.G/7.byt)

Mevc-i eşküm üzre dir âh-ı şerer-bârum gören

Baş çıkarmış bahrdan bir ejder-i âteş-feşan (840.G/3.byt)

Baş Eğmek: Üstünlüğünü kabûl etmek, râzı gelmek *Thms1-* 425.G/4.byt-
430.G/1.byt-430.G/5.byt-488.G/2.byt-498.G/1.byt 583.G/5.byt-723.G/1.byt-
852.G/2.byt-927.G/6.byt-994.G/3.byt

Ne mümkündür bize *baş eğmemek* ehl-i hıred zîrâ

Melâmet kâr-zârında saf-ârâ-yı neberdüz biz (425.G/4.byt)

Hâk-i burc-ı evliyâyuz dergeh-i Haydardanuz

Çarha biz *baş egmezüz* gör kim ne ‘âlî yerdenüz (430.G/1.byt)

Devlet-i dünyaya *baş eğmek* ne mümkün Rûhiyâ

Biz mukîmân-ı cenâb-ı Haydar-ı saf-derdenüz (430.G/5.byt)

Düşmene *baş egdürür* şemşîr-i hûn -efşânımız

Himmet eylerse eger serdâr-ı ‘âlî-şânımız (498.G/1.byt)

Ey dil yeter çeküp gâm-ı dinârı derhem ol

Baş eğme çarh-ı duna ser-efrâz-ı ‘âlem ol (723.G/1.byt)

Reh-i ‘aşkunda şeh-i bahr u berre *baş eğmez*

Zevk alan kimse leb-i huşkile çeşm-i terden (852.G/2.byt)

Baş eğmez old efser-i zerrîn-çarh-ı şem’

Bezmünde mâlik olalı zerrîn otâkaya (994.G/3.byt)

Baş Kaldırmak: İsyân etmek, söz dinlememek 461.G/8.byt

Sürâhi gibi *baş kaldırmazuz* peymâne-i meyden

Mücerred zevk esîri bir bölük ehl-i safâyuz biz (461.G/8.byt)

Baş Koşmak: Yarış etmek 65.G/1.byt

Tutmadum bunca bana pend idegördi şeyh u şâb

‘Âkibet bâd ile *baş koşdum* beni itdi harâb (65.G/1.byt)

Baş Koymak: Bir maksada erişmek için her şeyi göze almak, bu uğurda canını vermeye hazır olmak 250.G/4.byt 284.G/3.byt-594.G/1.byt-986.G/5.byt-1009.G/5.byt-1044.G/2.byt

Baş koyup gitmekde ‘âşıklar âdem iklimine

Tîg-ı âteş-bâzun üstinde o bir mihnâcdur (250.G/4.byt)

Baş kodun yolumda geç sevdâ-yı rıf’atdan diyü

Kullugundan ben ki serden geçmişem sevdâ nedür (284.G/3.byt)

Mülk-i ‘aşka gitmege tîgundan özge râh yok

Baş komak âsân mıdur bu yolda kim hem-râh yok (594.G/1.byt)

‘Âşık-ı sâdık dinilse yaraşur Rûhîye kim

Nice yllar *baş kodı* kûyında bir tâş üstine (1009.G/5.byt)

Yolumda *baş koyan* irüşür bezmüme diyü

Başdan çıkardı lebleri kand-i mükerreri (1044.G/2.byt)

Baş Oynatmak: 1-Evet ya da hayır manasında başını oynatmak, 2-bir işi yapabilmek, 3-canını başını feda etmek 84.G/3.byt

‘Aşkdur bu yolda *bâş oynatmak* ednâ pâyedür

Tîg-ı firkat gam degül eylerse bagrun laht laht (84.G/3.byt)

(Burada bir işi yapabilmek anlamındadır)

Baş Üstünde Yeri olmak: Büyük bir saygıyla misafir edilir, kendisine en yüksek, en iyi yer verilir 107.G/3.byt -141.G/1.byt- 803.G/6.byt-849.G/5.byt-1045.G/3.byt

Başum üzre yiri var gül gibi bezm-i bâdede

Gelse o sâkî-i gül-çehre elinden bir kadeh (107.G/3.byt)

Yârdan geldi bize virdi haberler kâgız

Başlar üzre yeridür iderse yer kagız (141.G/1.byt)

Nâme-i dildârı sürdürüm çeşmüme

Gül gibi *baş üzre var yirün* didüm (803.G/6.byt)

Rûhî yime gam hâk-ı reh oldıysa mekânun

Tek sözlerine *başlar üstinde yer* olsun (849.G/5.byt)

Hâr içre açılup sola yazuk degül midür

Ol gonca-fem ki gül gibi *bâş üzredür* yeri (1045.G/3.by)

Baş Üzre / (Üstüne): Emredersiniz, saygı ve memnuniyetle dilekleriniz istekleriniz kabul edilir 470.G/3.byt-1009.G/2.byt

Ahdimüz cân virmek ise yoluna *bâş üstine*

Durmuşuz bin cânile ol ‘ahd u ol peymâne biz (470.G/3.byt)

Hazz idersün ‘âşık-ı zârun yanup yakılmadan

Daglar yakmak değil mi *bâş üstine* (1009.G/2.byt)

Başa Çıkmak:1-Üstesinden gelmek 2- üst bir makama mevkiye yükselmek 33.G/2.byt-738.G/4.byt -949.G/6.byt-979.G/1.byt

Sa’âdetle ser-efrâz olduğundan şâdman olma

Gel insâf it kiminle *başa çıkmışdır* fenâ dünyâ (33.G/2.byt) (üstesinden gelmek halletmek)

Kâkülünle *baş*a kim *çık*dı gel insâf idelüm

Neylesün cân-ı belâ-keş olmayup âşüfte-hâl (738.G/4.by) (üstesinden gelmek halletmek)

Kim *çık*ardı *baş*a dünyâ gibi hâristânile

Gönlümüz eğlenmeseydi sen gül handânile (979.G/1.by) (üstesinden gelmek halletmek)

Başı Çekmek: İlk olmak, öncü olmak 945.G /5.by

Korkarın *baş* *ç*eke şimdengerü nâr-ı âhum

Çok cefâ eyledün ey çarh dil-i nâ-şâda (945.G/5.by)

Başı Gitmek/Yitmek: Ölmek 474.G/2.by-965.G/5.by

*Giderse baş*ımız döndürmezüz yüz tîg-i a'dâdan

Belâdan dönmemüz yok tâbi'i hükm-i kazâyuz biz (474.G/2.by)

*Gider baş*ın sakın meydân-ı 'aşka serseri girme

Bu meydânı alanlar aldılar riyâzetle (965.G/5.by)

Başı Göğe Ermek (Yetmek): Çok sevinip muradına ermek 327.G/3.by-369.G/9.by 427.G/1.by-949.G/2.by- S:76K 11.by (çoğu zaman hak etmediği bir iyiliğe kavuşunca söylenir)

*Eflâke iriş*se *baş*ı üftâde geçinme

Ol serv-i ser-efrâza ki âzâde degüldür (327.G/3.by)

Ma’rifet olmayıcak bir kişide ey Rûhî

Câhilün *başı göge irse* yine câhildür (369.G/9.byt)

Hâk-i râhunda o kim ‘aşk ile maktul olmaz olmaz

Kadrile *başı göge irse* de makbul olmaz (427.G/1.byt)

Zemîni tutsa eger irmeye’atâsına kân

Yeterse *başı göge yetmeğe* kefine gamâm (S:76K 11.byt)

Başı Hoş Olmamak: Hoşlanmamak 273.G/3.byt

Hoş degül bâde ile sâkî *başımız* teklîfi ko

Hâtr- yârân ise maksûd bir sâgar yeter (273.G/3.byt)

Başı Yastıkta olmak: Hasta olmak 653.G/5.byt

Gam-ı ‘aşkıyla ahvâli mükedderdir za’fı gâlibdür

Ölümlüdür *başı yasdukdadur* Rûhî-i mahzunun (635.G/5.byt)

Başın İçin/ (Başının Hakkı İçin): Ölmek uğruna, canının sadakası olsun
1110.G/4.byt

Dem be dem gamzesi okı sinemi ko yârelesün

Anı men’ itme *başun için* çekerem yârecüği (1110.G/4.byt)

Başına Belâ Getirmek: Felâkete, sıkıntıya sebep olmak 280.G/4.by

Mihribân didi sana düşdi belâyâ dil-i zâr

Bu belâyı *getüren başına* yalanıdır (280.G/4.by)

Başına Düşmek: Zor bir durum onun üzerine kalmak 1029.G/1.by

Gördü kim *başımıza düşdi* cünun sevdâsı

Takdı zencîre bizi zülf-i semen sîmâsı (1029.G/1.by)

Başına Gelmek: Kendisini ilgilendiren bir şeyin hâsl olması, kaderinde olann vuku' bulması 274.G/1.by

Beni başdan çıkaran kâkül-i 'anber budur

Getüren başuma sevdâ ol iki gîsûdur (274.G/1.by)

Başına Üşmek/Üşüşmek: Etrafında, başında toplanmak 986.G/1.by-1034.G/2.by-1037.G/2.by

Kaşlarından 'ârızun çevgân *üşürüp başına*

Bitirür çarhun bir altun tugını gün başına (986.G/1.by)

Üşdi şu kadar *başına* peykân-ı belâ kim

Kan ağladı zahm-ı dil-i pür-hûn sıkıldı (1034.G/2.by)

Geçen 'âlemleri yâd eyleyüp bezminde cânânun

Figân itdüm *üşürdüm başuma* gülşende murgânı (1037.G/2.by)

Başına Taç Eylemek (Baş Tâci Eylemek): Çok değer, kıymet, itibâr vermek
206.G/2.byt

Zümre-i rindân içinde ser-firâz olur o kim

Başına hâk-ı cenâb-ı mey-fürûşî *tâc* ider (206.G/2.byt)

Başına Taş Yağmak: Azaba, sıkıntıya uğramak 942.G/6.byt

Sitem *taşın başuma yagdururlar* ey Rûhî

Sebû-yı bâdeyi gördükde halk duşumda (942.G/6.byt)

Başına / (Yüzüne)Vurmak: Suçunu, ayıbını, günahını alenen yüzüne söylemek
8.KT-75.G/2.byt

İtme gurûr câhile hâkim-i vakt isen nola

Rûz-ı cezâyı yâd kıl ol günü ol gülzârı an

Dest-i cefâyile sakın *başına urma* herkesün

Aç gözünü ko gafleti sille-i rüzgârı an (8.KT)

Taş atup şîve ile *başımuza urdı* bu gün

Yine yükletdi bize yâr bir agız mihnet (75.G/2.byt)

Başında ateş yanmak: Çok sıkıntılı bir durumda bulunmak 17.G/4.byt

Gözümden akmada seylâb-ı hasret fikr-i la'lunla

Başumda yanmada dâg-ı gamunla *âteş-i sevdâ* (17.G/4.byt)

Başından Eksik Olmamak: Bir şeyin gitmemesi bitmemesi yok olmaması

19.G/3.byt

Zevkîmüz var mâ'ilüz keyfiyyet-i cân bahşunı

İsterüz kim *başımızdan olmasın* bir dem *cüdâ* (19.G/3.byt)

Başını Alıp Gitmek: Kimseye hiçbir şey söylemeden çekip gitmek 49.G/2.byt-

79.G/2.byt

Ben *başım alup gitmede* sen gayrile ıyş itmede

Olsa 'aceb mi dâyimâ benden 'anâ senden safâ (49.G/2.byt)

Başını Kaşımaya Eli Değmemek (Vakti Olmamak): Çok meşgul olmak

985.G/2.byt

Hâr-ı keff u pâyını deşt-i belâda çekmeyen

Kays-ı nâşâdun *eli değmezdi başın kaşıya* (985.G/2.byt)

Başını Kurtarmak: Zor bir durumdan kurtulmak 996.G/7.byt

'Aşk vâdîleri Rûhî nice tayy olsun kim

Baş kurtarımaz o vâdîlere Rüstem girse (996.G/7.byt)

Başını Taşlara Vurmak: Çaresizlikten üzüntüden dövünmek 908.G/3.byt

Ad çıkarmaz kûh-ı 'aşkunda delü gibi

Dostum ursun gerekse *başını taşlara* su (908.G/3.byt)

Başını Vermek: Ölmek, canını feda etmek 212.G/6.byt

Çeşmünle gamzene zarar itdi *başın virüp*

Biz çıkduk ey perî ser-i zülfünle ser-be ser (212.G/6.byt)

Baştan Çıkartmak: Ayartmak, doğru yoldan saptırmak 256.G/4.byt-274.G/1.byt-625.G/6.byt-680.G/5.byt-694.G/1.byt-1081.G/3.byt

Seni agyâr ile tenhâ görünce terk-i ser kıldım

Mahabbet ehlini *başdan çıkardı* hep bu ‘izzetdür (256.G/4.byt)

Beni *başdan çıkaran* kâkül-i ‘anber budur

Getüren başuma sevdâ ol iki gîsûdur (274.G/1.byt)

Gam ı dünyâ vü ‘ukbâdan Cem-i vakt olsa kurtulmaz

Meded keyfiyyetin *başdan çıkarma* bâde-i nâbun (625.G/6.byt)

Gelmiş rakîb cânib-i dildârdan bu gün

Rûhî çıkar hevâsını *başdan* o cânibün (680.G/5.byt)

Saklanur yanında düzd-i zülf-i pür-çînün senün

Korkarın *başdan çıkar* bir gün ‘arak-çînün senün (694.G/1.byt)

İki de bir çıkarup kâkülünü ‘arz itme

Yine *başdan çıkarursın* bu dil-i şeydâyı (1081.G/3.byt)

Bel Bağlamak: Bir işin olmasından ümitli olmak, birisine güvenmek, bir dine tarikate girmek. Hayat tarzında köklü bir değişikliği öngören bel bağlamak insana güven kurtuluş, mutluluk hissi verirdi. Tarikatlerin yozlaşmasından sonra bu söz güvensizlik anlamıyla dilimizde yaşamaya devam etmiştir (Pala 2004) 835.G/3.byt-890.G/4.byt

Bagladum zünnâra bel ey dil tarik-i ‘aşkda

Tâ ki virdüm gönlüm ol gîsû –yı kâfir –kişe ben (835.G/3.byt) (Burada dine girmek mânâsında)

Zülfinün mûy-ı dil-âvîzine bel bağlama kim

Ey gönül bûy-ı vefâ gelmez anun mûyından (890.G/4.byt) (Güvenmek mânâsında)

Belâ Çekmek/Çektirmek: Sıkıntılara mâruz kalmak, dert, acı, keder üzüntü yaşamak, acı, üzüntü vermek 355.G/4.byt-650.G/3.byt

Öldürmeyüb bu denlü belâ çekdüren bana

Ol serv-kâmetün iki mestâne çeşmidür (355.G/4.byt)

Kâmetüm gamdan hilâle döndi bilmem neyleyem

Tâk-ı ebrûsı belâsın çekmeğe tâkat gerek (650.G/3.byt)

Belâyâ Düşmek: Sıkıntıya, kedere uğramak 280.G/4.byt

Mihribân didi sana düşdi belâyâ dil-i zâr

Bu belâyı getüren başına yalanıdır (280.G/4.byt)

Bilme (mez)likten Gelmek: Bildiği halde bilmiyor gibi gözükmek 940.G/5.byt

El urup hançere *gelse* seni *bilmezlikten*

Gâfil olma ki ne eylerse ider dânist (940.G/5.byt)

Birbirine Katmak/ (Düşürmek/Düşmek): Kavgaya düşmanlığa sebep olmak
86.G/1.byt-576.G/7.byt -938.G/1.byt -1114.G/4.byt

Kıldun giçerek kûşe-i çeşm ile işâret

‘Uşşâkı *biri birine katdun* behey âfet (86.G/1.byt)

Erbâb-ı bezm *birbirine düşdi* mest olup

Rûhî bu hâli gördi vü çizdi kenâr-şem’ (576.G/7.byt)

Gün gibi seyrâna çıkdı mâh – sîmâlar yine

Zerre –veş *birbirine düşdi* şeydâlar yine (938.G/1.byt)

Nâziklikile la’l-i lebin dişleyüp o yâr

Biri birine katdı dür-ü la’l ü gevheri (1114.G/4.byt)

Bir İçim Su Vermek: Ufak bir iyilikte bulunmak 434.G/2.byt

Çeşme-i la’-i lebinden *bir içim su virmege*

Cânımız isterse ol şûh-ı cefâ-cû mâ dirüz (434.G/2.byt)

Bir görmek: Eşit tutmak 13.G/4.byt

Agyâr ile beni *bir görme* ‘aşkunda beni kim ben

Bezl eylemede cânı mâhir kulunam cânâ (13.G/4.byt)

Boynu Bağlı: Esir, mecbur, köle mahkum, çâresiz 195.G/5.byt-661.G/5.byt

Komazsın zülfîn elden *boynu baglu* kulunam dirsın

Koya Rûhî ‘aceb endişe-i dûr u dirâzun var (195.G/5.byt)

Rûhiye âzâdelik da’vâsı düşmez itmesün

Boynu baglu bende itmişdür anı gîsûlaun (661.G/5.byt)

Bûse Vermek: Öptürmek, öpmek 1031.G/3.byt

Bir *bûse virse* ‘âşıkına bin hesab ider

A’lâ bilür o mugbeçe kendü hesâbını (1031.G/3.byt)

C

Can Almak: Öldürmek 441.G/4.byt-450.G/2.byt-615.G/3.byt-672.G/4.byt-685.G/3.byt-1026.G/1.byt

‘Arz it rûhunı *cânımız almaksa* murâdun

Kim bûlbülü sayd itmek içün gül gibi olmaz (441.G/4.byt)

Cânımız alan femündür bahsimüz anunladur

Nergis-i mestün bizümle yok yere eyler sitiz (450.G/2.byt)

Âlile aldı gönlümi la'lün belâyı gör

Şimdi diler ki *cânumı ala* kara gözün (615.G/3.by)

Murâdı *cânumı almakdı* çokdan o kaşı yânun

Sen ey tîr-i belâ-yı hicr bildüm ki ana geldün (672.G/4.by)

Kanımı dökdi la'l-i hûn-rîzûn

Cânumı aldı çeşm-i fettânun (685.G/3.by)

Nakd-i cânı harç iderler la'l-i cânân almada

Hastalar kûyında yârun cân virüp *cân almada* (1026.G/1.by)

Can Atmak: Çok istemek 136.G/3.by-958.G/3.by

Bahr-ı hicre düşdün ey dil gamdan özlersin kenâr

Cân atarsın sâhile ammâ ki sâhil nâ-bedîd (136.G/3.by)

Gördi Mecnûn ki fenâ meclîsinün yok mezesi

Götürüp ayağı *cân atdı* bekâ meclisine (958.G/3.by)

Can Bulmak: Yeniden dirilmek sıhhat, âfiyet dirilik bulmak 528.G/7.by

Tâze *cân buldun* dem-i rûhu'l kudüsden Rûhiyâ

Mürde-dilsin ger demâdem Hakk'a kılmazsın sipâs (528.G/7.by)

Can Gelmek: Tâzelik, zindelik hayat dirilik sağlık bulmak 86.G/5.byt-1062.G/4.byt

Cân geldi yeniden beden-i mürdeye sandum

Rûhî gelicek kabrime ol kadd-i kıyâmet (86.G/5.byt)

Gelüp o şûh sana makdemiyle virdi hayât

Sevin gönül ki yine mürde cisme *cân geldi* (1062.G/4.byt)

Can Vermek: 1-Uğrunda ölmek, birisi için ölmek, 2- hayat bağışlamak

Syf146.K/28.byt-Syf175K.31.byt-34.G/2.byt-39.G/3.byt-132.G/4.byt-154.G/1.byt-155.G/1.byt-157.G/2.byt-216.G/4.byt-224.G/4.byt-256.G/5.byt-276.G/5.byt-285.G/7.byt-291.G/3.byt-374.G/2.byt-427.G/2.byt-462.G/5.byt-464.G/1.byt - 470.G/3.byt-478.G/1.byt-490.G/2.byt-498.G/6.byt-510.G/4.byt-514.G/1.byt-540.G/1.byt-3.byt-546.G/5.byt-585.G/1.byt-613.G/5.byt-616.G/1.byt-634.G/4.byt - 784.G/4.byt-797.G/3.byt-800.G/5.byt-849.G/3.byt-850.G/6.byt-855.G/5.byt-861.G/3.byt-866.G/3.byt-872.G/5.byt-878.G/5.byt-915.G/7.byt-929.G/2.byt-930.G/5.byt-940.G/6.byt-951.G/5.byt-988.g/1.byt-994.G/1.byt-1006.G/2.byt-1026.G/1.byt-1031.G/5.byt-1039.G/3.byt-1048.G/4.byt-1052.G/4.byt-1108.G/2.byt

Uğrunda ölmek:

Benden artk *cân virür* yolunda herkes ölmeđe

Kır geçür tîg-ı müjeyle ‘âlemi ruhsat sana (34.G/2.byt)

Ferhâdadur zamânede reşküm ki yâr içün

Cân virdi âhir olmadı ağıyâra âşinâ (39.G/3.byt)

Gördüm rakibe bûseler ol dil-sitân virür

Öldürmege esîrini bildüm ki *cân virür* (154.G/1.byt)

Her gören hayrân olup rûy-ı nigâra *cân virür*

Lîk ben hayrânıyam anun ki ana ân virür (155.G/1.byt)

Dimişler yâra *cân virdi* bugün yolında bî-kes

Hemân ben hastasın anmış ki ol dîvâne olmak var (157.G/2.byt)

Mansıb-ı ‘aşka nola *cân virüp* olsak tâlib

Bilirüz irişen ol mansıba ma’zûl olmaz (427.G/2.byt)

Gönül sanma ta’allül itdüğinden yâra *cân virmez*

Nişân ister hadeng-i gamzesinden bî-nişân virmez (464.G/1.byt)

Ahdimüz *cân virmek* ise yolına bâş üstine

Durmuşız bin cân ile ol ‘ahd u ol peymâne biz (470.G/3.byt)

Rez –duhterile itdüğümüz âşinâlığa

Cân virmeden garaz bu ki sohbet esîriyüz (510.G/4.byt)

Okından bir nişân olmayıcak cânâna cân gitmez

Egerçi kime kim cân virür ammâ bî-nişân gitmez (514.G/1.byt)

Vasldan kâm almadın *cân virmeden* şâd olmamış

Kim ki kûh-ı ‘aşk-ı cânânında Ferhâd olmamış (540.G/1.byt)

Cân virse nola seyrine 'uşşâk-ı sîne –sâf

Şehr-i melâhatun göbegidür o sîm-nâf (585.G/1.byt)

Cân viren yoluna dirler ki kocar ince belün

Bende cân kalmadı sen hançere urdukda elün (616.G/1.byt)

Nakd-ı cânı harç iderler la'l-i cânân almada

Hastalar kûyında yârun *cân virüp* cân almada (1026.G/1.byt)

Cân virmedün yolumda diyü hışm idüp nigâr

Kılmış havâle Rûhîye tîg-i 'itâbını (1031.G/5.byt)

Katluma ol gamze-i gammâzı ta'yîn eyledün

Yoluna *cân virmedebildün* meğer ihmâlümü (1108.G/2.byt)

Hayat Bağışlamak

Rûhî gibi *cân virdi* bize bâde-i la'lün

Ol bâdeyi bin çeşme-i hayvâna değışmem (800.G/5.byt)

Can Yakmak: Acıtmak, üzmek, incitmek 59.G/2.byt

Sâ'id-i sîmînüne dâg urma *yakma canları*

Kim fitil aldun ele dag eyledün uşşâkı heb (59.G/2.byt)

Canı Ağzına Gelmek: Bir durum karşısında çok korkmak, ölecekmiş gibi olmak
51.G/2.byt

Geldi cânım agzuma la'lün gamıyla dostum

Cevri ko lutf itmenün şimdi zamânıdur bana (51.G/2.byt)

Canı Gitmek: Ölmek 995.G/1.byt

Bunca kim 'akl u dil ü cân gitti senden canibe

Gelmedün bir kerre ey bî-rahm benden canibe (995.G/1.byt)

Canına Can Katmak: Hayat dirilik, sıhhat âfiyet vermek 149.G/2.byt-431.G/4.byt

Gamzesin yâd eyledükce gerçi kalmaz bende cân

Leblerin andukca amma cânuma cân katılur (149.G/2.byt)

Bezmimüze ayak basan cânına cân katar gider

Bâde-i rûh-bahşile toludur âb-gînemüz (431.G/4.byt)

Canına Sinmek: Tam tat almak 969.G/2.byt

Derd-i 'aşkunda yine zehr-i firâkun sanma

Yidügi cânına sinsin koya bir pâre hele (969.G/2.byt)

Canını Almak: Öldürmek 450.G/2.byt -615.G/3.byt

Cânımız alan femündür bahsimüz anunladur

Nergis-i mestün bizümle eyler sitiz (450.G/2.byt)

Âlile aldı gönlümü la'lün belâyı gör

Şimdi diler ki *cânumı ala* kara gözün (615.G/3.byt)

Canını Terk etmek: Ölmek 419.G/1.byt

Derd-i 'aşka düşmeyen dermân bilmez kandedür

Cânını terk itmeyen cânânı bilmez kandedür (419.G/1.byt)

Canlar Bağışlamak: Hayat, dirilik sıhhat âfiyet bağışlamak 55.G/2.byt-S:109K/17.byt

Tîgunı dil görse kat' eyler hayâtından ümîd

Kande olsa teşneye *canlar bağışlar* gerçi âb (55.G/2.byt)

Hep bahârun eser-i makdemidür kim yokdur

Cân bağışlar ten-i eşcâra nesîm-i eshâr (S:109K/17.byt)

Cefa Çekmek: Üzüntü sıkıntı keder duymak S:190 K/56.byt-MŞB /15.byt-639.G/3.byt

El vise safâ fırsatı fevt eyleme bir dem

Dünyâ ana değmez ki *cefâsın çeke* âdem (S:190 K/56.byt)

Cihânun mihnetinden inler ancak sen seni sanma

Gelenler hep *cefâsın çekdiler* bu mihnet-âbâdun (639.G/3.byt)

Cennete Düşmüş Köpeğe Dönmek: Hakkı olmayan bir nimeti elde edince çok sevinmek 839.G/1.byt

Bî tekellûf gelicek bezme rakîb-i nâdân

Fi'l mesel *cennete düşmüş köpeğe döndi* heman (839.G/1.byt)

Cevr Etmek/Çekmek: Eziyet etmek sıkıntı vermek, -sıkıntı üzüntü çekmek 637.G/6.byt-S:233/1003.T/2.byt

Nola âh itse gönül gamze-i kattâlundan

Çekmek âsân mı meğer *cevrini* bir bîdâdun (637.G/6.byt)

Çekdürür *cevrini* elbetde dil-i dânâya

Kurtuluş yokdur elinden felek-i bed-hâhun (S:233/1003.T/2.byt)

D

Dağ Eylemek/Urmak: Yakmak 59.G/2.byt

Sâ'id-i sîmînüne dâg urma yakma cânları

Kim fitîl aldun ele *dâg eyledün* 'uşşâkı heb (59.G/2.byt)

Def' Olmak: Çekilip gitmek, ortadan kaldırılmak, savılmak 967.G/3.byt

Dilden gubâr-ı gussa dilersen ki *def' ola*

Elden düşürme câm-ı meyi rûzigârda (967.G/3.byt)

Dem Eylemek: Vaktini hoş geçirmek, eğlenmek 293.G/1.byt

Lebünle lezzet-i güftârda *dem eylemek* ister

'Acebdür tûtî-i şeker-şiken âdem gibi söyler (293.G/1.byt)

Dem Vurmak: Bahsetmek, ileri geri konuşmak 157.G/1.byt-515.G/2.byt-879.G/4.byt

Ferâgat bahsin eylersin yerün meyhâne olmak var

Safâdan *dem urursun* hemdemün peymâne olmak var (157.G/1.byt)

Feragından *dem urmaz* söylemez açılmaz olmuşsun

Kemend-i zülfüne bir âftün gûyâ mukayyetsin (879.G/4.byt)

Derde Düşmek: Sıkıntıda, zor bir durumda olmak, kalmak S:113-K/17.byt

Bir *derde düşdük* biz kim degüldür

Tahrîri mümkün takriri kâbil (S:113-K/17.byt)

Derdini Açmak: Sıkıntısını, üzüntüsünü, problemini bir başkasına söylemek
153.G/3.byt

Ne girihler ser-i zülfinden idüpdür hâsıl

Yatana bağda *derd-i dilini* sünbül açar (153.G/3.byt)

Dile Gelmek: Konuşmak, söze başlamak 11.tb/2.byt

Güftâre gelüp söyleseler cehl-i mürekkeb

Zu'munca velî her biri bir kutb-u zamândur (11.tb/2.byt)

Diş Bilemek: Kötülük yapmak için fırsat kollamak, husumetleri anlatmak için kullandığımız bir deyimimizdir. Hikâyesi şöyledir: Haçlı askeri Müslüman ordusunun sabahın karanlığında ellerindeki ağaç parçalarını aşağı yukarı dişlerine

sürdüklerini görür ordusuna anlatır haçlılar Müslümanlar yine bilmediğimiz bir harp hilesi yapıyorlar anlaşılan bu sefer dişlerini bileyerek bizi parçalayacaklar derler ve yaralıları bırakıp kaçarlar işte diş bilemek sözü buradan gelir. (Pala, 2004,66-67) 212 G/2.byt-482.G/4.byt

Yârun rakîb ni'met-i vasluna *diş biler*

Bîçâre iki kaba kodursun bulırsa ger (212.G/2.byt)

Dolap Kurmak/Çevirmek: Hile, dalavere yapmak, tuzak kurmakGizli kapaklı işler yapanlar hakkında söylenir ve hikâyesi şöyledir: Dolap eksen etrafında dönen silindir şeklinde bir alettir. Eski konaklarda mahremiyet hissi dolapların her vakit kullanılmasını zarurî kıları. Konakta yaşayan âşıklar konak sahibine sezdirmeden dolaba gül, lokumlar, lavantalar koyarak ilan-ı aşk etmiş olurlardı.Yani dolap çevirmiş olurlardı. (Pala, 2004) 187.G/5.byt

Âh kim gark-ı yem-i gaflet olup halk-ı cihân

Felegün *kurdugı dolâp* nedür bilmezler (187.G/5.byt)

Düğme Açmak: Soyunmak 657.G/3.byt

İçmedin *dügmelerün* nâz ile *açsan* yegdür

Mest olup eylemedün sonra girîbânunı çâk (657.G/3.byt)

Dünyadan Gitmek: Ölmek 938.G/4.byt

Seg rakibi *gitdi dünyadan* didiler dostlar

Gerçek olursa bizüm olurdu dünyâlar yine (938.G/4.byt)

Dünyalar Onun Olmak: Çok sevinmek 938.G/4.byt

Seg rakibi *gitdi dünyadan* didiler dostlar

Gerçek olursa bizüm olurdu dünyâlar yine (938.G/4.byt)

Dünyaya Değer: Çok kıymetli, uğruna her şey feda edilebilir 170.G/6.byt-
1052.G/3.byt

Niçün sığmaz felek nâhid-i dem-sâz ile dünyaya

Meger bilmez bütün *dünyâ değer* bir dâne hâlun var (170.G/6.byt)

Bu hüsn-ü bu cemâl-ü bu hulk-u tab' ile

Dünyâ değerdi zerrece olsa hakikati (1052.G/3.byt)

E

Ecel Zehrini İçmek: Ölmek S:243/1005. T/2.byt

Nûş-ı cân itdi fenâ câmin o nakd-i Cem-vakt

Ki *ecel zehrini* tîri *içirürdi* seb'a (1005.T/2.byt/S:243)

El Açmak: Medet ummak, dilenmek S:133K/25.byt

Ka's-ı keremi elde iken mihre *el açdum*

Devran didi bir elde tutılmaz iki karpuz (S:133K/25.byt)

El Almak: Mürşidin müridinden izin, icazet alması 262.G/4.byt

El almışdur dil-i sergeşte pîr-i âşkdan cânâ

Fâhir ise nola hâl ehlidür irşâda mâlikdür (262.G/4.byt)

El Birliğı Etmek: İttifak etmek birlik olmak S:81K/20.byt-937.G/1.byt

İdüp el bir kılıç oyunların oynadılar hasma

İrişdi bir ucu hurşîd-i ‘âlem-i tâbâ yelmânun (S:81K/20.byt)

El ele virmiş gelür dildârile a’dâ yine

El bir itmişler bizi öldürmeğe gûyâ yine (937.G/1.byt)

El Çekmek: Bırakmak, vazgeçmek S:221/1003.T/1.byt-6.G/5.byt-36.G/6.byt-592G/3.byt-604.G/2.byt-692.G/1.byt-776.G/7.byt-777.G/3.byt-827.G/7.byt-860.G/7.byt-1072.G/2.byt-1076.G/2.byt-1080.G/1.byt

Cihâna nâzır ol Rûhî fenâdur göz yumup *el çek*

Kadîmî hâdisat ile tolu efsânedür dünyâ (6.G/5.byt)

Ko fikr-i bâtlı *el çek* salâh-ı ‘âlemden

Sana mı oldu mufavvez hükûmet-i eşyâ (36.G/6.byt)

‘Aceb mi subhadan *el çiksen* ey esîr-i hûş

Şarâb u nukl u gül-i gülsitândur istediğün (604.G/2.byt)

Sarây-ı dehrden *el çek* sürûr idem dersen

Hevâ-yı mansıbı terk it huzur idem der isen (692.G/1.byt)

Çeküp el mâsivâdan meclis-i ‘aşka kadem basdum

Safâ-yı hâtırum var gül gibi hem-sohbet-i ‘aşkam (777.G/3.byt)

Başa iltüp kârını aldı şikârın *çekdi el*

Ok atıldı ol ebrûnun kemânı yasılı (1072.G/2.by)

El çekdi yolında göricek ol meh-i şevkîn

Sanman acıyup dest-i giriftârını çözdü (1076.G/2.by)

Cefâdan *çekse el* ol gamze-i hûn-hâr olmaz mı

Benüm rûh-ı revânüm mest olan huşyâr olmaz mı (1080.G/1.by)

El Eylemek/Etmek: Gel demek, çağırmaq, işaret etmek 84.G/2.by-413.G/1.by

Nev-bahar eyyâmıdır ‘ıyş idecek demdür diyü

El çıkarmış bağdan halka *el eyler* her dıraht (84.G/2.by)

Lâle ruhlar tonanup nâzile giyse karalar

El iderler ki görüp mâtemi hâke karalar (413.G/1.by)

El Üstünde Tutmak: Çok değer kıymet vermek hürmet etmek S:82 K/1.by-433.G/2.by-497.G/8.by-910.G/1.by-1095.G/2.by-1113.G/6.by

Kimi çekmez bizi halkun kimi *el üzre tutar*

Dost yanunda gülüz çeşm-i ‘âduya tikenüz (433.G/2.by)

Eş'ârımız *el üzre* nola *tutsalar* ki var

Feyzî Efendi gibi emîr-i kelâmımız (497.G/8.byt)

Ehl-i 'irfânile ol kılma nazar nâdâna

Gül *el üzre tutulur* hâr atılır yâbâna (910.G/1.byt)

Şâ'ir o dur ki beslemesin tab'-ı pâkının

El üzre tuta ehl-i belâgat ogul gibi (1095.G/2.byt)

La'l-i mey-gûnile meddâh olalı Rûhînün

Hürmeti var (dur)*el üzre tutulur* eş'ârı (1113.G/6.byt)

El Vermek: 1-Müsade, imkan fırsat tanımak, olanak sağlamak

2-Mürşidin müridine icazet vermesi

S:82 K/7.byt- S:190 K/56.byt -998.T/2.byt- 994.T/4.byt S:249.T/5.bytS:280-
33.G/1.byt-34.G/4.byt-76.G/2.byt-84.G/1.byt-137.G/1.byt-389.G/6.byt-390.G/1.byt-
400.G/5.byt-434.G/3.byt-462.G/1.byt-490.G/3.byt-596.G/6.byt-676.G/4.byt-
722.G/6.byt-737.G/1.byt-738.G/7.byt-750.G/6.byt-770.G/4.byt-818.G/6.byt-
836.G/2.byt-931.G/3.byt-1021.G/2.byt-1025.G/2.byt

Çıkar 'ukbâyı dilden çünkü *el virdi* sana dünyâ

Tama'kâr olma yâ 'ukbâ gerek ey hâce yâ dünyâ (33.G/1.byt)

Bir nazarla bin gönül ma'mûr idersin istesen

Gâfil olma dostum *virmişken el* fırsat sana (34.G/4.byt)

Hidmet-i hâk-ı deri oldu müyesser yârun

Yine *el virdi* sa'âdetyine irdi devlet (76.G/2.byt)

İktizâ-yı 'aşk eyler kalb-i yârı gerçi saht

Anı nerm itmek ne cüz'îdür eger *el virse* baht (84.G/1.byt)

Esîr-i 'aşka cünun *el virirse* görme ba'id

Bahâr bir yânamen geldi bir yanaden 'îd (137.G/1.byt)

Bu gün ol şûhile hem-meclîs olduk fırsat *el virdi*

Gam-ı hier âhir oldu Rûhiyâ maksûd hâsıldur (400.G/5.byt)

Gönül gam çekme dâ'im dîde-i terden keder kalmaz

Beher hâl *el virür* vuslatbu mihnetler gider kalmaz (462.G/1.byt)

Tali' *el vermeyicek* baht meded kılmayıcak

Nice yaklaşmak umarsın o meh-i tâbâna (931.G/3.byt)

Dime edbâr *el virüp* düşdüm belâ vü mihnete

Çâh-ı idbâr oldu bâ'is Yûsufun ikbâlına (1021.G/2.byt)

Öpsem elini düşsem ayağına bir dahi

Baht *el virürdi* devlet iderdi müsâ'ade (1025.G/2.byt)

El Vurmak: Ele almak, dokunmak, müzik aletini çalmak 327.G/1.by-445.G/2.by-540.G/2.by-904.G/7.by-906.G/2.by-940.G/5.by-1078.G/4.by

Ol bezme ayak basma ki âmâde degüldür

Ol şişeye *el urma* ki pür -bâde degüldür (327.G/1.by)

Bilsem ey murg-ı cân ne inlersin

Çeşmi *el urmadan* kemâne henüz (445.G/2.by)

Tîşe-i ‘aşkına Şîrînün *el urmuş* kûhken

Gönli miskînün yıkılmış gitmiş âbâd olmamış (540.G/2.by)

Urmak olurdı *el beline* hançer olmasa

Nâzik mahaldur ey dil-i zâr ıztırâbı ko (906.G/2.by)

Aldanup lezzetine şehdine *el urma* sakın

Cehd kıl üstüne kondurmayasın her megesi (1078G/4.by)

Elden Gitmek/Çıkmak: Bir şeyi kaybetmek, yitirmek 428.G/1.by-837.G/5.by-904.G/5.by-935.G/4.by-956.G/4.by

Gitdi elden cân-ı mahzun u dil-i mecrhumuz

Râh-ı ‘aşk-ı yârda sarf eyledük makdûrımız (428.G/1.by)

Bagrımız hûn oluben gönlimüz *elden gitdi*

Rûhiyâ neyleyelüm oldı olan gitdi giden (837.G/5.byt)

Rişte-i devlet idi zülfi *elimden çıkdı*

Yârluk eylemedünneyleyin ey baht-ı siyâh (956.G/4.byt)

Elden Bir Şey Gelmemek: Çaresiz olmak, bir şey yapamamak, gücü kuvveti yetmemek 257.G/5.byt-382.G/6.byt-756.G/2.byt-1023.G/4.byt-1090.G/4.byt

Mukîm olmak ser-i kuyunda Rûhî gibi cânânun

Elünden gelmez ey zâhid ko ta'nı haylice yerdür (257.G/5.byt)

Başında olmaya illâ hevâ-yı renciş-i 'aşk

Elinden gelmeye illâ şikesi şîşe-i hâtır (382.G/6.byt)

Ay giçer görmezüz ol mihr-i cihân –ârâyı

Elimüzden ne gelür tâli'imüz yâr degül (756.G/2.byt)

byt

Rûhiyâ kâtlüne cem' olsalar agyâr ne gam

Dâmen-i yârı sen *elden koma* Allah ile ol (715.G/5.byt)

Râhı *koyub elden* diseler koma merâhı

Hem okı merâhı hem elünden koma râhı (1035.G/1.byt)

Ele Almak: Tutmak, konuşmak bahsetmek, müzik aletini çalmak 294.G/5.byt-1033.G/1.byt

Gayre bakmaz *ele* yalın kılıç *almış* dildâr

Garazı var ise Rûhî-i ciğer-sûzdur (294.G/5.byt)

Fitne çevgânını *aldı ele* bin yıl başı

Nice ser-bâzların tup olacakdur başı (1033.G/1.byt)

Ele Düşmek: Ele geçmek, elde etmek 916.G/1.byt

Düşse dirsens güher-i dîde-i giryânı *ele*

Ey felek turma gubâr-ı reh-i cânânı *ele* (916.G/1.byt)

Ele Geçmek/Girmek: Elde etmek, kazanmak S:173K /38.byt-254.G/2.byt-308.G/4.byt-512.g/1.byt- 632.G/5.byt-711.G/7.byt-751.G/2.byt-770.G/5.byt-996.G/1.byt-1005.G/1.byt-1007.G/5.byt

Bir berk *eline girmez* iken bâg-ı ruhundan

Hem nergis ü hem sünbül ü hem nesteren ister (254.G/2.byt)

Kaçar rez-i duhterinden gerçi zâhid zâhirâ ammâ

Nezâketle *eline girse* tenhâda emer dirler (308.G/4.byt)

Yanlıştır o kim dehrde ‘âşık *ele girmez*

‘Âşık çok olur ‘âşık-ı sâdık *ele girmez* (512.G/1.byt)

Dürr-i bahr-ı ‘aşk *girmez* bezl-i dünyâsuz *ele*

Her gelen bâzâr-ı dünyaya harîdârı degül (751.G/2.byt)

İçüp mestâne varmakçün bihişt-i kuyuna gördüm

Ele girmez piyâle lâleyi yer yer çerâg itdüm (770.G/5.byt)

Bezm-gâh-ı hamele neyyir-i’azam girse

Seyre çıksak *ele* bir sâki-i hoş-dem *girse* (996.G/1.byt)

Mâyilüz duhter-i rez sohbetine *girmez ele*

Sâkiyâ hû çekelüm şâyed ayagile gele (1005.G/1.byt)

Elem Çekmek: Acılarla sıkıntılarla uğraşmak S: 171 K/26.byt-334.G/5.byt-651.G/5.byt-728.G/5.byt

Agyar *elem*in çekme yapış zülfine Rûhî

Men’ eylemege cânımı var kâtilimüzdür (334.G/5.byt)

Bir iki gün *elem*in çekdik usanduk cândan

Nice olur hâli bu vîrânede ârâm idenün (651.G/5.byt)

Halk-ı ‘âlemden *elem çekmekden* ise ey Rûhî

Var heman bir kûşe-i meyhâneye düş râhat ol (728.G/5.byt)

Elinden Düşmek: Bırakmak, terketmek 56.G/6.byt

Rind-i mey-hârun *elinden* nola *düşmezse* müdâm

Gülşen-i bezmün gülidür Rûhiyâ câm-ı şarâb (56.G/6.byt)

Eline Yapışmak: Yardım istemek.996.G/6.byt

Dil tehi destdür ammâ şu kadar himmeti var

Ki yapışmaz *eline* dâmen-i hâtem girse (996.G/6.byt)

Eli Ayağı Tutmamak: Güçten kuvvetten, kudretten düşmek 645.G/3.byt-694.G/3.byt

Cür'a-dânı getirün kim giçeli beneklügi

Ne *eli tutar* olupdur ne *ayağı* dedemün (645.G/3.byt)

El ayak tutmaz yatur 'uşşâka tutmazsın kadeh

Elsüz ayaksuzlara bilsem nedür kînün senün (694.G/3.byt)

Eli Ermemek: Bir işi yapamamak veya yapmak istememek 329.G/1.byt-893.G/3.byt

Dâmânına *el irmez* bir ser-bülendimüz var

Güftâruna toyulmaz bir nûş-handimüz var (329.G/1.byt)

Elimüz irmeyicek mâh-ı münîri nidelüm

Bizüm olmış turalum gökde o mâh-ı sîmîn (893.G/3.byt)

Eli Eteğinde Olmak: Hamarat olmak 949.G/7.byt

Bu kadar serkeş iken hasmına noldı ki yatur

Başı zîr-i kademünde *eli dâmânunda* (949.G/7.byt)

Elinden Çıkarmak: Satmak, bırakmak, vermek 45.G/7.byt-182.G/2.byt

Rişte-i zülfün *elümden çıkarup* ey Rûhî

Arz ider şimdi felek dâmen-i kûhsârı bana (45.G/7.byt)

İstemezsin kim *çık*a bir dem *elünden* kâkûli

Her ne gelse başuna ey dil o kâkül den gelür (182.G/2.byt)

Elinden Tutmak: Yardım etmek 42.G/4.byt

Üftâdeler *elin tutıcı* bir Kerîmsin

‘Âlemde dest-gîr ola lutf-ı Hudâ sana (42.G/4.byt)

Elini Kana Bulamak: Birini öldürmek 50.G/2.byt

Öldürüp *kanımuza* sanma *bulaşdurmış elin*

Bizi öldürdüğüne destine yakmış hınna (50.G/2.byt)

Emeği Zâyî Olmak: Yaptıkları boşa gitmek, bir işe yaramamak 663.G/1.byt

Urulma gamzesine pârelenmesün yüregün

Lebi hayâline düş *zâyî’ olmasun emegün* (663.G/1.byt)

Eteği Elden Bırakmamak: Peşini bırakmamak 362.G/5.byt-633.G/7.byt

Rûhiyâ pîr-i mugânun *dâmenin elden koma*

Kim tarik-i Ka'be-i 'aşkı sana o gösterür (362.G/5.byt)

Rûhiyâ *dâmen-i dildârı elünden koma* sen

Hâlüne rahm idüp olunca giderek (633.G/7.byt)

Eteğini Açmamak: Namusunu korumak 1089.G/5.byt

Bir gül-i tâzeye vir gönlünü bu bağda kim

Açmaya dâmenini bâd-ı sabâdan gayrı (1089.G/5.byt)

F

Felegin Çemberinden Geçmek: Çok şey görüp geçirmek 852.G/5.byt

Halka-i zülfine meyl itme inen ey Rûhî

Çarh-ı kec-rev geçürür sonra seni *çenberden* (852.G/5.byt)

Feryâd Eylemek: Bağırmak, nâra atmak 27.G/2.byt

Ârızından ayrı *feryâd eylesem* 'ayb eylemen

Bülbül efgân eylemez mi olsa gülşenden cüdâ (27.G/2.byt)

Fitil Almak: Öfkelenmek, harekete geçmek 59.G/2.byt

Sâ'id-i sîmînüne dâg urma yakma cânları

Kim *fitil aldun* ele dâg eyledün 'uşşâkı heb (59.G/2.byt)

G

Gam Çekmek: Dert, sıkıntı çekmek 7.G/5.byt-8.G/3.byt-18.G/2.byt-31.G/5.byt-49.G/4.byt-150.G/5.byt-210.G/2.byt-387.G/4.byt-6.byt-400.G/4.byt-426.G/1.byt-445.G/8.byt-462.G/1.byt-8.byt-474.G/5.byt-491.G/2.byt-579.G/5.byt-590.G/3.byt-623.G/1.byt-654.G/3.byt-741.G/1.byt-899.G/4.byt-998.G/3.byt

Tegâfûl kıldugından ol perînün *çekme gam* Rûhî

Sana tenhâ degül ancak ider dünyaya istignâ (7.G/5.byt)

Rûzgârün dil nice *çeksün gamın* kim âdemün

Bin gamı olsa virür bir sâgar-ı sahbâ safâ (8.G/3.byt)

Gamından eylemem efgân u sögse *gam çekmem*

Birisi mahz-ı vefâdur birisi ‘ayn-ı sefâ (18.G/2.byt)

Gâh oluruz serhoş u geh huşyâr

Geh *çekerüz gam* sürerüz geh safâ (31.G/5.byt)

Bîhûde *gam çekme* yine ‘azm idelüm meyhâneye

Rehne konulsun vâ’izâ benden ‘abâ senden kabâ (49.G/4.byt)

Şadmânam muttasıl ‘aşkıyla ol meh-pârenün

Zerrece *gam çekdüğüm* yok bilmezem hem gam nedür (210.G/2.byt)

Tegâfûl kıldugından *çekme gam* ey dil ki ol şuhun

Murâdı hep cefâdur hâl-i dilden sanma gâfildür (400.G/4.byt)

Sanmanuz rüsvâyîlukdan *gam çeker* ferzâne-yüz

Taşa çalmış şîşe-i nâmûsı bir dîvâne-yüz (426.G/1.by)

Nîşan oldısa sînen tîr-i hicr-i yâra *gam çekme*

Bir iki gün tahammül eyle ey Rûhî geçer kalmaz (426.G/8.by)

Gönül *gam çekme* dâ'im dîde-i terden keder kalmaz

Beher hâl el virür vuslat bu mihnetler gider kalmaz (462.G/1.by)

Yüze gülmekle sanur *gam çekerüz* bilmez kim

Hep helâk-ı leb-i şîrîn ü şeker-handesiyüz (491.G/2.by)

Âşık isen râh-ı gamda olmadan *gam çekme* kim

Cân u baş oynadacak yerdür bu sığmaz bunda lâf (590.G/3.by)

Şarâb-ı zevk ü nukl-ı 'işretinden 'âlemün geçdük

Ne kayd olsun *gamun çekmek* turalum kim yedük içdük (623.G/1.by)

Eşk-i çeşm ü derd-i dilden *çekmezüz gam* kim olur

Âşıkun dâ-yim gözi nem-nâk gönli derd-nâk (654.G/3.by)

Tahammül eyle zulmından 'âdunun *çekme gam* ey dil

Ki kalmaz böyle elbette gelür bir hâkim-i 'âdil (741.G/1.by)

Gam çekmem olsam bî-şagaf hep kaldı yâran –ı selef

Tîr-i belâya dil hedef bu dehr-i bî-encâmda (998.G/3.byt)

Gam Yemek: Tasa kaygı keder sıkıntı duymak 62.G/1.byt-317.G/5.byt-323.G/5.byt

Harâb-ı mey-i ‘aşkun ey âfitâb

Yımez gam eger olsa âlem harâb (62.G/1.byt)

Gelen Gider: Doğan kişi ölür, bir yere giden geri döner 292.G/1.byt

Gel bâga sâkiyâ ki gül ü yâsemen gider

Ya’nî şarâb sun ki cihana *gelen gider* (292.G/1.byt)

Gölgesini Ayırmamak: Koruyup, kollamak 52.G/3.byt

Ayırma gölgeni bizden harîk-ı şems-i hicrânuz biz

Nola sâyende hoş geçsek senün ey serv-i bî-hemtâ

Göğsünü Germek: Gurur duymak 753.G/4.byt -1035.G/2.byt-1037.G/7.byt-1048.G/8.byt-1054.G/5.byt-1060.G/3.byt

Turmayup *gögsini gerer* agyâr

Yoksa tîr-i kazâ kemânda degül (753.G/4.byt)

Sâkî nice *gögsin gerüp* oturmasun ey dil

Meclisde dizinde göre iner mi sürâhî (1035.G/2.byt)

Hele sen mâhı çeken sineye bir şeb yaraşur

Gögsini gerse felekde güzelüm hâle gibi (1060.G/3.by)

Göğüs Girmek: Sıkıntılarla zorluklarla mücadele etmek 174.G/5.by

Hadeng-i âhuma karşı *göğüs gerüp* turma

Sakın sakın ki kazâ tîrine siper yokdur (174.G/5.by)

Gökte Ararken Yerde Bulmak: Çok zor bulacağını düşündüğü bir şeyi ya da birisini ummadığı yerde kolayca bulmak, elde etmek 68.G/5.by

Seni Rûhî gibi *gökde ararken yerde yerde* bulmuşlar

Anunçün giceler ey meh ayağına düşer kevkeb (68.G/5.by)

Gönle Ateş Düşmek: Kederlenmek, üzülmek, içi yanmak 542.G/2.by

Yine açıldı bâdeden rûh-ı yâr

Yine *düşdi gönüllere âteş* (542.G/2.by)

Gönlü Açılmak (Gözü/Gönlü): Sevinmek, ferahlamak 684.G/5.by-1051.G/1.by

Kon beni feryâd-u efgân eyleyem bülbül gibi

Tek hemân *gönli açilsun* gonca-i handânumın (684.G/5.by)

Gönlümüz açdı sürâhinün yine gulgulleri

Nagme-sâz oldu mahabbet bâğının bülbülleri (1051.G/1.by)

Gönül Almak: Bir kimseyi hoşnud etmek sevindirmek 69.G/4.byt-186.G/1.byt-672.G/1.byt- 920.G/1.byt-945.G/6.byt-959/4.byt-997.G/1.byt

Gönlümüz aldı bizi öldürmek ister cevriile

Rahmı yok bir kâfir-i kattâl vaz'ı dil-firîb (69.G/4.byt)

Bakışun deler ciğerler ciğerler bu ne gamzelü bakşdur

Revişun *alur gönüller* bu ne şîvelü revişdür (186.G/1.byt)

Gınâ ehlin koyup bu denli fakrile bana geldün

Alup gönlüm enîsüm oldun ey gam sen safâ geldün (672.G/1.byt)

Evvel egerçi *gönlümü* aldın vefâyile

Ammâ ki sonra yerlere çaldun cefâyile (997.G/1.byt)

Gönül Bağlamak: Aşık olmak, ümitlenmek 752.G/5.byt-797.G/2.byt-1084.G/1.byt

Rûhi-i miskin 'aceb mi düşse ger müşkillere

Zülfüne *dil bağlamak* eşkâlden hâlî degül (752.G/5.byt)

Sen *gönül bağlayasın* gayrıya insâf mıdır

Ben ideyin nâle-i cângâh benüm sultânım (797.G/2.byt)

Yok gönül bağlayacak şehrimüzün bir güzeli

Nitsün erbâb-ı sühan kime disünler gazeli (1084.G/1.byt)

Gönül Vermek: Aşık olmak, sevdalanmak 414.G/1.byt-835.G/2.byt-914.G/4.byt-945.G/6.byt-1023.G/3.byt-1087.G/5.byt

Bir hûba gönül virdüm başumda hikâyet var

Cevr ile cefasından ammâ ki şikâyet var (414.G/1.byt)

Bir dehân-ı goncaya bâg-ı ‘ademde dil virüp

Âh kim ‘âlemde düşdüm yok yire teşvişe ben (835.G/2.byt)

Aglama ey dil-i şeydâ yaramazsa sana yâr

Ne ki yarardı gönül virmek o bî- insâfa (1023.G/3.byt)

Gönülden Çıkarmak: Unutmak, artk sevmemek 31.G/7.byt

Mansıb-ı dünyâyı gönülden çıkar

Ko bu tasavvurları gel uy bana (31.G/7.byt)

Gönlüne Ateş Düşmek: Acı, keder duymak sıkıntıya büyük tasaya düşmek 542.G/2.byt

Yine açıldı bâdeden rûh-ı yâr

Yine düşdi gönüllere âteş (542.G/2.byt)

Göz Açamamak/ Göz Açtırmamak: Vakti fırsatı imkanı olmamak, vakit fırsat, imkân vermemek 45.G/6.byt-49.G/7.byt-264.G/5.byt-612.G/1.byt

Hâb-ı gafletle göz açdurmayan ehl-i vera'a

Dirmiş ey nûr- basar devlet-i bîdârı bana (45.G/6.byt)

Göz açmadum ben giryeden göstermedün yüz bana sen

Ref' olmadı ey pür-cefa benden bükâ senden hayâ (49.G/7.byt)

Göz açdurmazlar alurlar başundan 'aklunı Rûhî

'Arab iklimidür bunda nice çeşm-i siyehler var (264.G/5.byt)

Hayli dem oldu câm-ı musaffâyı görmedük

Göz açmaduk 'anâdan ehibbâyı görmedük (612.G/1.byt)

Göz Açmak: Uyanmak, doğmak 977.G/1.byt

Göz açdum 'âlem-i fânide gördüm gönlümi gamda

Eger hep böyle ise nesne yok ahvâl-i 'âlemde (977.G/1.byt) (doğmak)

Göz Kulak Olmak: Koruyup kollamak, görme işitme yoluyla bilgi elde etmeye çalışmak 65.G/5.byt-770.G/2.byt

Ehl-i bezmi mest olup yatdukda gözlerler müdâm

Gözkulakdur Rûhiyâ meyhânede câm u habâb (65.G/5.byt)

Gele şâyed diyü sen gonca-i ra'nâyı şevkumden

Gül ile nergisi sahn-ı çemende göz kulag itdüm (770.G/2.byt)

Göz Yummak:1-Görmezlikten gelmek 2-Ölmek 3-Uyumak 6.G/5.byat -424.G/3.byat-644.G/7.byat

Cihâna nâzır ol Rûhî fenâdur göz yumup el çek

Kadîmî hâdisatîle tolu efsânedür dünyâ (6.G/5.byat

Cihânda merdüm-i mümsik mâlik olsa genc-i Kârûna

Fenâdan göz yumınca mâlın iller kendüsin yer (424.G/3.byat)

Göz yuman dünyâda fikr-i ‘ârızunla göremez

Hûr-peykerler görür ‘ukbâda gözler görmedük (644.G/7.byat)

Gözden Çıkartmak: Vazgeçmek, yokluğuna râzı olmak 587.G/9.byat-771.G/1.byat

Kûşe-i çeşmile virmez ey dil anunçün selâm

Kim seni gözden bırakmışdır o serv-i hoş-hırâm (771.G/1.byat)

Gözden Düşmek: İtibarını, ehemmiyetini kaybetmek 320.G/2.byat

Uşşâk içinde eyleyüp izün tozıyla bahs

Gözden düşürdi kendüsini tûtiyâyı gör (320.G/2.byat)

Gözden Geçirmek: İncelemek 340.G/2.byat

Ruhun mânendi bir gül görmedi bâgun bu denlü kim

Gül-i ra’nâların gözden geçürdi çeşm-i ter bir bir (340.G/2.byat)

Gözden Salmak: Vazgeçmek, yokluğuna râzı olmak 975.G/4.byt

Bizi *saldı* yâr *gözden* yine kılmak ister ey dil

Seni zülfî gibi beste beni çeşmi gibi hasta (975.G/4.byt)

Göze Almak: Bir işin zorlukları, tehlikeleri olduğunu kabul etmek 1073.G/3.byt

Yine lâîk olmaz olduk iki günde bir selâma

Göze almaz oldu âfet bize mihr kılmaz oldu (1073.G/3.byt)

Gözü Açık: Uyanık, farkında 877.G/6.byt

Serâpâ nûr-ı mahzûz-ı feyz-i Rabbâniden ey sûfî

Gözi açıklara rûşen velî pûşîdeyüz senden (877.G/6.byt)

Gözü Bağlı: Çevresinde olup bitenin farkında olmayan, sorup anlamayan
293.G/2.byt

Çemende *gözi bağlu* çâkeridür çeşmünün nergis

Hatâda yüzi kara bir kulundur zülfünün ‘anber (293.G/2.byt)

Gözü Değmek: Nazar değdirmek 337.G/3.byt

Hânedan çıkdugını istemezsin kim halkun

Korkarın *gözleri* ol husrev-i hûbâna *değer* (337.G/3.byt)

Gözü Çıkası: Kör olsun 878.G/2.byt

‘Âlemi tutdı yine kanlu yaşum korkum odur

Yârile bu *çıkası* göz bizi eyler mâbeyn (878.G/2.byt)

Gözü Çıkmak: Kör olmak 620.G/4.byt-655.G/1.byt-878.G/3.byt -932.G/2.byt

Habâb sanma ki serv-kadün firâkıundan

Şu denlü ağladı kim *çıkdı gözleri* cûyun (620.G/4.byt)

Degül yer yer habâb üstinde seyl-i eşk-i hûn-bârun

Şu denlü ağladı kim *gözleri çıkdı* dil-i zârûn (655.G/1.byt)

Gözü Kamaşmak: Hayran kalmak 15.G/8.byt

Yine *gözler kamaşdı* ey Rûhî

Gelen ol âfîtâbdur gûyâ (15.G/8.byt)

Gözü Kan Dökmek: Çok ağlamak, ağlamaktan gözleri kıpkırmızı olmak
111.G/3.byt-321.G/4.byt

Şol denlü *dökdi* yine *gözüm* firkatunda kan

Bin yıl kazarlar ise çıkar hep türâb-ı surh (111.G/3.byt)

Çıkdı hatun *gözlerüm kan dökmeden* oldu ‘alîl

Gerçek imiş kim zarârdur’ ayn-ı insâna ‘abîr (321.G/4.byt)

Gözü Uyku Görmek: Uyuyabilmek 903.G/2.byt

Gam-ı hier olur mı âhir o günü görür miyüz kim

İre gönlimüz safâya göre gözlerimiz uyku (903.G/2.byt)

Gözü Yolda Kalmak: Birini sürekli bekleyip merak etmek 1059.G/7.byt

Gözümüz yolda kaldı Rûhî

Dahi ol şîve-kâr gelmez mi (1059.G/7.byt)

Gözün Aydın: Kavuştuğun sevinçli gün kutlu olsun 814.G/1.byt

Bagrunı hûn ide ey dil nice bir hasret-i gam

Gözün aydın ki tulû' itdi meh-i 'ıyd-ı sıyâm (814.G/1.byt)

Gözüne Kara Su İnme: Kör olmak 908.G/5.byt

Rûhiyâ bir nice günkim eyledüm nakş-ı cünun

Baka baka hattına *indi gözümden kara su (908.G/5.byt)*

Gözünü Açmak/Gözü Açılmak: Uyanmak, bir şeyin farkına varmak 352.G/9.byt-463.G/5.byt-559.G/2.byt-610.G/6.byt-660.G/2.byt-698.G/2.byt-811.G/4.byt-8.kt

Evliyâ burcında hâsıl olma sâhib-demlerüz

Aç gözüün sûfî ne yer toprağıdur gör hâkımız (463.G/5.byt)

Tutdı tecelliyât-ı Hak 'âlemi ey dil *aç gözüün*

Kim bu cihana gelmeden seyr-i cemâl imiş garaz (559.G/2.byt)

Çâre ne tozup tozup geldi gubârı hatt-ı yâr

Ağlamak vakti degül ey çeşm-i giryân *aç göziün* (660.G/2.byt)

Kuhl idinmiş tûtiyâ hâk-i pâyundan senün

Gözleri şimdi açıldı nergis-i şehlâlarun (698.G/2.byt)

Gözünün Önünde Durmak: Karşısında görebileceği bir yerde durmak 1001.G/4.byt

Cerr eyledün şarâbını meyhânenün bile

Çek turma sûfi gözümüz öninde yıkıla (1001.G/4.byt)

Gözyaşı Dökmek: Ağlamak 648.G/1.byt-660.G/5.byt-1033.G/3.byt

Gülme agladuğına dîde-i hûn-rîzlerün

Gözi yaşın dökici olma seher-hîzlerün (648.G/1.byt)

Göz yaşun dökdükce arturdu cefâ vü cevri yâr

Rûhiyâ alışmadı gitdi o mehle yıldızun (660.G/5.byt)

Mazhâr-ı lutf u celâl olmuş ezelden ‘âlem

Kimi gülmekde kimi dökmede gözden yaşı (1033.G/3.byt)

Gün Doğmak: Şansı tâlihi açılmak, uygun imkânı fırsatı bulmak 675.G/2.byt

Eyleyüp ‘ıyşa salâ geldi hamel burcına mihr

Güni togdı yine rindân-ı safâ-âmûzun (675.G/2.byt)

H

Haddi Aşmak: Snırları geçmek, bir kimsenin yapmayacağı bir şeyi yapması
921.G/4.byt

Meded arz-ı sadâkat *hadden aşdı* tarh-ı bezm itsek

Açılsa herkesün râz-ı derûnı âşikâr olsa (921.G/4.byt)

Hak İle YeksanEtmek/ Olmak: Yerle bir olmak, toprak olmak, yere geçmek, ölmek
55.G/4.byt-132.G/4.byt-389.G/6.byt-608.G/3.byt-646.G/1.byt-917.G/6.byt-20.R

Hâkile yeksân iderdi dostum anı sabâ

Zülf-i pür-çînünle yek-renk olmasaydı müşk-i nâb (55.G/4.byt)

Câna minnetdür yolunda *hâka yeksân olmamuz*

Ey sehî-kad tek bizi üftâdelerden eyle ‘ad (132.G/4.byt)

Hâke yeksân oldun ey cism-i nizâr ammâ ne sûd

Bir ser-efrâzun reh-i ‘aşkunda pâmâl oldun (608.G/3.byt)

Hâk olup kuyunda ey dilber güzâr itsem gerek

Ayagun tozına cânı ber-güzâr itsem gerek (646.G/1.byt)

Hicrân elemiyle bagrumı kan itdün

Yâd illere saldun beni nâlân itdün

Lutfunla ser-efrâz-ı cihân itmiş iken

Kahrunla dönüp *hâkile yeksân itdün* (20.R)

Hakk’a Yüz Tutmak: Hakk’a yönelmek S:148-K/1.by

Fazl-ı *Hakk’a yüz tutup* oldum cehaletten emîn

Dâ’imâ vird-i zebânumdur ‘Hüve’l fazlu’l müb’in’ (S:148.K/1.by)

Halâs Olmak: Kurtulmak 498.G/2.by

Tîrümüzden baş *halâs itmez* ‘adû-yı hiyle-sâz

Bir kemandâruz ki zehr-âlûddur peykânımız (498.G/2.by)

Halini sormak: Nasılsın ne durumdasın demek, hatırını sormak 34.G/1.by

Ben gidüp hâk-ı deründen virmedüm zahmet sana

Sen gelüp bir kerre *hâlum sormadun* rahmet sana (34.G/1.by)

Hatırı Olmak: Memnun olmak, birinin gönlünü hoş etmek için Tb 3.bent/5.by

Sûfî ki safâda geçinür mâlik-i dînâr

Bir dirmemini alsan *olur hâtırı* derhem (Tb 3.bent/5.by)

Hayat Vermek: Canlandırmak, dirilik, tazelik vermek 351.G/5.by

Gam-ı hazânile pejmürde iken ey Rûhî

Hayât virdi yine ehl-i zevke bûy-ı bahâr (351.G/5.by)

Hiçe Satmak: Değer, ehemmiyet vermemek, değer vermeden elden çıkartmak
190.G/3.by

Ko gafleti ki bu bâzâra hâce-i dehrün

Getürmeden seni maksûdı *hîçe satmakdur* (190.G/3.byt)

İ

İbret Gözüyle Bakmak: Düşünerek, tefekkür ederek, aslını anlayarak bakmak
53.G/1.byt

İbret göziyle ‘âleme şol kimse kim baka

Bakdukca gözine görine ‘âlem-i bekâ (53.G/1.byt)

İki De Bir: Sürekli 207G/6.byt

Çîn olsa kâkülün ana mahsûsdur hele

Ebrûların neden *iki de bir* de çîn olur (207G/6.byt)

Îmâna Gelmek: 1-Müslüman olmak, 2-affetmek, acımak 758.G/2.byt

Ka’be olursa ayak basmam didün meyhâneye

Kâfir oldun i’tirâf it zâhidâ *îmâna gel* (758.G/2.byt)

İnsaf Etmek: Acımak merhamet etmek 634.G/4.byt

Öldürürsin yoluna cân viren üftâdeleri

Katı bî-rahm güzelsin hele *insâf idicek* (634.G/4.byt)

K

Kadem Basmak: Gelmek S 77 K:10.Byt-6.G/4.byt-55.G/5.byt-347.G/1.byt-
777.G/3.byt-819.G/4.byt-964.G/1.byt-1002.G/3.byt

Kadem bas nerdübân-ı sırr-ı Lâhûta kademden geç

Fenâ taşıyla yapılmış degüldür yâ nedür dünyâ (6.G/4.byt)

Yârsuz bezm-i safâya meyl idüp *basmam ayak*

Câm-ı zerrin olsa ey Rûhî o bezme âfitâb (55.G/5.byt)

Yâr ile ‘âlem-i vuslatda olan gam mı görür

Basmayanlar kadem ol ‘âleme ‘âlem mi görür (347.G/1.byt)

Çeküp el mâsivâdan meclis-i ‘aşka *kadem basdum*

Safâ-yı hâturum var gül gibi hem-sohbet-i ‘aşkam (777.G/3.byt)

Yâr isterin ki her dem bezmime *kadem basa*

Agyârı reşkden gam u derd ü elem başa (964.G/1.byt)

Niçün gubâr-ı kûyuna *basdun kadem* diyü

Âhum birez dün esdi savurdu sabâyile (1002.G/3.byt)

Kadem Çekmek: Terk etmek, gitmek, bırakmak, ayak basmamak 1112.G/1.byt

Dehân u la’l-ı cânân yâdına kim câm-ı Cem çekdi

Âdem mülkine ‘azm idüp bu dünyadan *kadem çekdi* (1112.G/1.byt)

Kan Ağlamak: Büyük üzüntü duymak S182 K:12.byt S184 K:4.by-80.G/5.by-107.G/1.by-299.G/5.by-347.G/5.by-387.G/4.by-388.G/1.by-446.G/1.by-489.G/1.by-509.G/4.by-713.G/5.by-749.G/4.by-773.G/1.by-820.G/4.by-868.G/3.by-873.G/5.by-890.G/2.by-904.G/3.by-909.G/2.by-1009.G/1.by-1019.G/3.by-1034.G/2.by-1038.G/3.by

Silmenüz yaşımı *kan ağılayayın*

Benüm özge felâketüm vardır (S:184 K:4.by)

Çeşm-i pür hûnum gibi meclisde *kan ağlar* kadeh

Gûyiyâ olmuş giriftâr-ı leb-i dilber kadeh (107.G/1.by)

Siper-i tîr-i mihnet-i yâruz

Nola *kan ağlasak* giriftâruz (446.G/1.by)

Demidür üstüme *kan ağlar* ise çeşm-i terüm

Nazar eylen ki o hûn-rîze düşüptür nazarum (773.G/1.by)

Dökdiler hâka bu dem Âl-i Resûlün kanın

Agla ey dîde ki *kan ağlayacak* demdür bu (909.G/2.by)

Gördi kuyunda dil-i zârun başın taş üstine

Subha dek *kan ağladı* bu çeşm-i hûn- pâş üstine (1009.G/1.by)

Hurdeler geçdi süreyyâya felekde âhum

Kanlar ağılatdı yaşum taht-ı serâda sevre (1019.G/3.by)

Üşdi şu kadar başına peykân-ı belâ kim

Kan ağladı zahm-ı dil-i pür-hûn sıkıldı (1034.G/2.byt)

Beni *kan ağlamaz* fikr itmesün söylenen o bî- rahma

Seni agyâr ile gördükde reşkinden kurur kanı (1038.G/3.byt)

Kan Akıtmak: 1- Birini öldürmek, 2-gözleri kıpkırmızı oluncaya kadar çok ağlamak
S 106 K:21.byt

Gussadan *kan akıdur* dîde-i nemnâkları

Her kaçan eyleseler tîrini düşmenleri yâd (S 106 K:21.byt)

Kan Bıçak Olmak/Kanlı Bıçaklı Olmak: Düşman olmak 348.G/3.byt

Biri birüne girüp *kan bıçak oldu* ‘âlem

Hep bu ol gamze-i hâtır-şikenün şûrıdır (348.G/3.byt)

Kan Dökmek: Birini öldürmek 262.G/3.byt-318.G/3.byt-336.G/2.byt-349.G/1.byt-
356.G/1.byt-393.G/1.byt-416.G/2.byt-547.G/1.byt-681.G/2.byt-784.G/3.byt-
890.G/2.byt-909.G/2.byt-1006.G/3.byt

‘Acebler çeşm-i kâfir gîsûnun kan dökdüğün iller

Nice *kan dökmesün* gamzen gibi cellâda mâlikdür (262.G/3.byt)

Şol kadar *kanını dökün* yine ‘uşşâkun kim

Almasan kûşe-i dâmânun ele kana değer (336.G/2.byt)

Ya bana la'lünün şarâbın vir

Ya *döküp kanımı* cevâbın vir (349.G/1.byt)

Gerçi kan dökmede gamzen anılır nâmlıdur

‘Âşıka lutf ider ammâ lebün in’âmlıdur (356.G/1.byt)

Kanımı dökdükce gamzen rûyuna ‘aksi düşer

Bâde nûş itdükce sanma ruhların gülgûn olur (416.G/2.byt)

Toymaya hançer urup *kanın döken* demler diyü

Gönlümi dârû-yı hicrânunla bîhûş eyledün (681.G/2.byt)

Gice meclisde *kanım dökmışidi* la’l-i mey-gûnı

Bu gün da’vâ idüp b ir iki bûse kan bahâ aldum (784.G/3.byt)

Dökdiler hâka bu dem Âl-i Resûlün kanın

Agla ey dîde ki *kan ağlayacak* demdür bu (909.G/2.byt)

Kan İçmek: Çok büyük dert, keder, acı çekmek 64.G/5.byt

Lâyım mıdur ki gayr ile sen nûş idüp şarâb

Bîçâre Rûhî *kan içe* derdünle rûz u şeb (64.G/5.byt)

Kan Oturmak: Bir âzâda kan birikmesi, toplanması 166.G/5.byt

Bize dey yir yüzün izhâr-ı temâşâda cihân

Zehr-i firkatla gönül bagrn ezüp *kan oturur* (166.G/5.byt)

Kan Yutmak: Büyük sıkıntı çekmek 497.G/4.byt

Kanlar yutarsa reşkden a'dâ 'aceb degül

Pürdür şarâb-ı 'işret ile elde câmımız (497.G/4.byt)

Kanı Isınmak/Kaynamak: Sevmek, hoşlanmak 205.G/4.byt-658.G/3.byt

Ol mehûn gör nice agyârile germiyyeti var

Sana *ısınmaz* ise *kanı* dime savukdur (205.G/4.byt)

Görüp la'l-i leb-i cânânei sandı ki cânıdur

Anunçün *kaynadı kanı* görünce çeşm-i hûn-bârun (658.G/3.byt)

Kanına Girmek: Birini öldürmek, öldürtmek 996.G/5.byt

Mihr idüp gayrılara *kanuma girdüklerini*

Hep helâl eyleridüm koynuma bir dem girse (996.G/5.byt)

Kapısından Sürmek: Kovmak 460.G/2.byt

Günâh itdügüme kalma *kapundan sürme* ben hâkı

Bilürsün ey şeh-i mülk-i kerem kul bî-günâh olmaz (460.G/2.byt)

Karar Etmek: Bir yerde durmak, yerleşmek, kalmak 56.G/4.byt-988.G/1.byt

Dilde peykânun *karâr itmez* giçerse gam degül

Şîşe mecrûh olıcak lâbüd içinde turmaz âb (56.G/4.byt)

Gam-u ‘aşkın gelüp dilden güzâr itdi emîrâne

Virüp cân mülkine gitdi *karar itdi* emîrâne (988.G/1.byt)

Karalara Girmek: Yas tutmak 909.G/5.byt

Bedenin dâg-ı siyehlerle siyeh-pûş eyle

Rûhiyâ *karalara gir* dem-i mâtemdür bu (909.G/5.byt)

Karşı Durmak/Karşı Koymak: Boyun eğmemek, direnmek, kabul etmemek, sert bir davranışla ya da güç kullanarak engel olmaya çalışmak 181.G/4.byt-1067.G/2.byt

Nice rindân ile zühhâd iderler bahs-ı mezâk

Nice sermestlere *karşu koya* ayıklar (181.G/4.byt)

Hançerin almış ele gamzen yürekler yarmağa

Ana *karşu tûrmaga* başdan kimün var yüreği (1067.G/2.byt)

Kasd Etmek: Bir şeyi yapmaya niyet etmek, işaret etmek 834.G/1.byt

Kasd eylerin ki sarılam ol mû-miyâna ben

Hakkâ budur ki kasd ideyin nazikâne ben (834.G/1.byt)

Kaş Çatmak: Kaşlarını birbirine yaklaştırarak öfkesini belli etmek 149.G/4.by

Saklasun Allah o sa'ât 'âşıkı kim la'l-i yâr

Câm-ı mülden reng alup meclisde *kaşlar çatılır* (149.G/4.by)

Kendinden Geçmek: Bayılmak, delirmek, kendini kaybetmek 1082.G/2.by

Kendüden gitdi görünce o kamer ruhsârı

Âfitâbun gice bilmem ne zevâli oldu (1082.G/2.by)

Kılıç Çekmek: Kavgaya, savaşa dövüşe başlamak S:147-K/29.by

Sözde olmazdı *kılıcın çekmeden* gayri işi

Âleme devrinde gelseydi eger ibn-i Hüsâm (S:147-K/29.by)

Kına Yakmak: Sevinmek 886.G/3.by

Beni öldürdüğüne sevdüğüm *hınâ* mı *yakmışdur*

Eli rengîn olupdur yoksa kim kanum hizâbından (886.G/3.by)

Kırıp Geçirmek: Yakıp yıkmak, yok etmek, büyük zarar vermek 208G/1.by-944.G/5.by-974.G/5.by-1049.G/3.by

Hûb- rûlar cem' olup bir hûb meclis kurdılar

Geldiler bir yire dünyâyı *kırıp giçürdiler* (208.G/1.by)

Kırıp geçürmede 'uşşâkı tîg-ı gamzesi yârun

Yolında küştelerinden yatur beden beden üzre (974.G/5.by)

Erbâb-ı dili *kırdu geçürdi* lebün ammâ

Bu fitneye hep nergis-i mestün sebep oldu (1049.G/3.byt)

Kolunu Boynuna Dolamak: Sarılmak 120.G/5.byt

Kolnı toladı boynına Rûhî esirinün

Gûyâ ki urdı gerdenine bir gıll-ı sefid (120.G/5.byt)

Koynuna Girmek: Yatmak, ilişkiye girmek 996.G/5.byt

Mihr idüp gayrılara kanuma girdüklerini

Hep helâl eyleridüm *koynuma* bir dem *girse* (996.G/5.byt)

Kulak Asmak: Dinlemek 585.G/7.byt

Rûhî hasûda *asma kulak* eyle şükr kim

Virmiş küdüret ana Hüdâ sana tâb’-ı sâf (585.G/7.byt)

Kulak Tutmak/Vermek: Duymak, dinlemek 167G/5.byt-392.G/5.byt-639.G/2.byt-994.G/5.byt

Seherî her yane mestâne *kulak dut* gör kim

Gülistânunda nice bülbül-i gûyende yatur (167G/5.byt)

Usûlün gözle efgânum yanunda ötme ey tanbûr

Nasîhatdur *kulak dut* gûşmâlu sana üstâdun (639.G/2.byt)

Çarhun bu gice âteş-i âhumla cengi var

Ey mah subh olunca *kulak tut* tarâkaya (994.G/5.byt)

Kulağına Girmemek: Dinlememek, ders almamak 1113.G/2.byt

Düşdi dil pâyına feryâd ile ol gonca-femün

Girmedü kulağına nâle vü âh-ı zârı (1113.G/2.byt)

Kulağına Koymak: Dinlemek, ders almak 481.G/5.byt

Komaz kulağına kimse hezar âh itsek

‘Aceb zamânedeyüz turfe rûzgârdayuz (481.G/5.byt)

Kulağını Burmak/Çekmek: Azarlamak, ikaz etmek 440.G/3.byt

Etvâr-ı eşk-i çeşm ile ceng eyleyüp bizi

Üstâd-ı ‘aşk *burmuş* ezelden *kulagımız* (440.G/3.byt)

Kurban Olmak: Uğrunda ölmek 676.G/6.byt

Sen kabûl itmededür feyz-i Halîlüm yohsa

Her kademde nice bir kimse *olur kurbânun* (676.G/6.byt)

Kuş Uçmaz (Kuş Uçmaz Kervan Geçmez): Çok ıssız, تنها 982.G/2.byt

Eglenür dil gam-ı ‘aşkunla didüm kuyunda

Ol perî hışma gelüp didi *kuş uçmaz* anda (982.G/2.byt)

Kuyu Kazmak/Kuyusunu Kazmak: Kötülüğü için çalışmak 838.G/2.byt

Kûyu kazmakdadur dirsem rakîb ardunca bakmazsun

Dahi ey Yûsuf-ı sâni sen ol mekkârı bilmezsin (838.G/2.byt)

L

Laf Çalmak: Laf dokundurmak: Hicvetmek, iğnelemek 963.G/4.byt

Mutrip inen de germ oluben *lâf çalması*

Âh u figânuma iremez söz ü sâzda (963.G/4.byt) (şarkının müzğini çalmak)

M

Maksadına Yetmek: Muradına ermek, niyetine, hedefine ulaşmak S:180/K:24.byt

Cihânda *maksadına yetmedin* ecel yetdi

Hezâr hayf kim ol tâze gül cevân gitdi (S:180/K:24.byt)

Mekân Tutmak: Bir yere yerleşmek, bir yerde oturmak 600.G/6.byt

Tutmasa dîvâne gönlüm nola bir yerde *mekân*

Lâ-mekân itimiş anı ol kim mekânı var yok (600.G/6.byt)

Mihnet Çekmek: Sıkıntıya, acılara, dertlere mâruz kalmak 679.G/3.byt

Görmege dîdârunı *mihnet çekerdi* cân u dil

Geldün ol bîkesleri mihnetden âzâd eyledün (679.G/3.byt)

Mühür Vurmak: İşaretlemek 954.G/1.byt

Bir tâze dâg yakdı yâr bu gün sineye

Mühr urdu geldi kendü eliyile hazineye (954.G/1.by)

N

Nazar Kılmak: Bakmak 910.G/1.by

Ehl-i'irfânile ol *kılma nazar* nâdâna

Gül el üzre tutulur hâr atılır yâbâna (910.G/1.by)

Nutku Tutulmak: Konuşamamak 868.G/4.by

Nutkum tutulsa yârı görince ‘aceb degül

Ol gamzeden helâk olur âdem ne söyleyin (868.G/4.by)

O

Olan Oldu Giden Gitti: Artık yapacak bir şey kalmadı 837.G/5.by

Bagrımız hûn oluben gönlimüz elden gitti

Rûhiyâ neyleyelüm *oldı olan gitdi giden* (837.G/5.by)

Ot Gibi Bitmek: Birden çoğalmak S:158/K:47.by

Biter ot gibi yerlerden âdem oğlu yerlerden biter dirmiş

Düşüp ardına olmuş bende-i fermânı şeytânun (S:158/K:47.by)

Ö

Önüne Düşmek: Yol göstermek, rehberlik, kılavuzluk etmek S: 197/K /5.by

Önüne düşsün zafer sen rahş-ı ‘azme süvâr ol

Kır geçir ‘adâ-yı dîni kıl reh-i hakda gazâ (S 197/K/5.byt)

R

Rast Gelmek: 1-Karşılaşmak, 2-İşi istediği şekilde uygun gitmek, 3-Bir şeyi düşünmeden bulmak 785.G/3.byt

Belâyı gör ki bir kez *rast gelmek* olmadı mümkün

Kapundan kâmetün seyr itmekiçün nice kez giçdüm (785.G/3.byt)

Renk Vurmak: ~~Belli etmek~~ Hile etmek 627G/7.byt

Zerd olur çehresi derdi olanun dirse nigâr

Sakın ey Rûhî murâdı sana *urmakdur reng* (627.G/7.byt)

Rızkını Taştan Çıkarmak: Nimetini çok zor yolla, meşakkatle, alınının teriyle kazanmak 206.G/4.byt

Kalb-i dildârı vefâ vü mihre nerm itsem nola

Merd olan ‘âlemde *taşdan rızkını ihrâc eyler* (206.G/4.byt)

S

Serden Geçmek: Canından vazgeçmek, canını ortaya koymak 26.G/2.byt

Reh-i ‘aşkında yârun ey diyenler bana serden geç

Ne cân kaldı ne dil sanman yolında gitdi ser tenhâ (26.G/2.byt)

Sevdâsına Düşmek: Çok istediği bir işin bir şeyin peşinden koşmak 50.G/1.byt-976.G/3.byt

Gerçi evvel leb-i la'linden irür cânâ safâ

Sonra ammâ hatı *sevdâsına düşmek* ne belâ (50.G/1.byt)

İçüp bin nâzile gül gül perîşân-ı sîne-çâk oldun

Kimi *sevdâyâ düşdi* ehl-i bezmün kimi vesvâse (976.G/3.byt)

Sille Yemek: Tokatlanmak, dövülmek S:73-K/8.byt

Kim karşı tursa dâ'iresin bilmeyüp sana

Çok *sille yer* zemâne elinde nite ki def (S:73-K/8.byt)

Söz Geçirmek/Sözü Geçmek: Dediğini yaptırtmak, sözünü dinletmek S:112-K/14.byt-200.G/6.byt-928.G/1.byt

Kalb-i kesîfün taştan mıdur kim

Bir *söz geçürmek* olmaya kâbil (S:112-K/14.byt)

Didüm la'lüne *söz geçer* mi 'aceb

Sözün bil de söyle didi bana yâr (200.G/6.byt)

Düşerdüm hançerine sîne-çâk olup miyânında

Eger ol serv-i bâlânun *sözüm giçseydi* yanında (928.G/1.byt)

Söz Tutmak: Verdiği sözü yerine getirmek 849.G/3.byt

Cân virme dedüm ‘aşka virüp oldı dil-efkâr

Söz tutmadığıyçün koya bundan beter olsun (849.G/3.byt)

Söz Yerini Bulmak (Lafı Gediğine Oturtmak): En uygun yerde en uygun sözü söylemek *S129-K/31.byt*

Söz yerin buldı du’âyile hemân hatm idelüm

Ola kim anı kabul ide Hudâ-yı müte’âl (*S129-K/31.byt*)

Sözünü Yürütmek (Sözünü Geçirmek/Hükümünü yürütmek): Dediğini, istediğini yaptırtmak *203.G/3.byt*

Görince karşısına giçdügüm bana yüri dir

Sözünü kande olursa o bî-vefâ yürüdür (203.G/3.byt)

Su Gibi Akmak/Su Gibi Ayağına Gelmek: Kolayca olmak, kolayca hemen gelmek *745.G/4.byt-783.G/1.byt*

Su gibi akmakda râh-ı rûh-bahş ayağına

Râh-ı ‘aşkun sâlik-i rûşen-zamîridür gönül (*745.G/4.byt*)

Su Serpmek: Ferahlatmak, rahatlatmak, acısını dindirmek *83.G/1.byt-286.G/4.byt-659.G/4.byt-665.G/3.byt-1074.G/2.byt*

Eger *su serpmeseydi* dembedem endişe-i vuslat

Ne dil kordı ne cân yandurmaduk sûz-ı gam-ı firâk (*83.G/1.byt*)

Egerçi çeşmimiz olmaz *su sepmeden* hâlî

Söyinmez âteşi ammâ dil-i nizârımızun (659.G/4.byt)

Bu ne âteşdür ki *su sepdükce* çeşmün üstine

Sûzişi olur ziyâde sîne-i sûzânumun (665.G/3.byt)

Emvâc-ı bahr-ı eşkümi başdan aşurdı ‘aşk

Ammâ derûnum âteşine *su sepilmedi* (1074.G/2.byt)

T

Taş Atmak: Kötülemek, yermek 75.G/2.byt

Taş atup şîve ile başımuza urdı bu gün

Yine yükletdi bize yâr bir agız mihnet (75.G/2.byt)

Taştan Taşa Çalmak: Aşağılamak, (yerden yere vurmak) 855.G/3.byt

Görüp Ferhâd-veş *taşdan taşa çalındugum* bilsin

Çek ey hem-dem der u dîvârna ben nâtüvân şeklin (855.G/3.byt)

Terk Etmek: Bırakmak, gitmek 28.G/5.byt-610.G/4.byt-905.G/2.byt

Rûhiyâ dünyâ vü mâfihâyı *terk itdüm* yine

Cevri der bilmem ne virdi alımaz gerdûn bana (28.G/5.byt)

Reşküm ol terk ehli sâhib-hâledür ‘âlemde kim

Cümleyi *terk eyler* itmez suret-i zîbâyı terk (610.G/4.byt)

Terk itdi yâr-ı köhnesini lâle haddimüz

Benzer ki hâsıl eyledi bir dâgdâr-ı nev (905.G/2.byt)

Toz Kondurmamak: Bir şeyde ya da kimsede herhangi bir kusurun, eksikliğin olduğunu kabul etmemek 1021.G/6.byt

Şimdi râh-ı gamda toprak döşenüp taş yasanur

Evc-i istignâda *toz kondurmayan* izyâlına (1021.G/6.byt)

V

Varını Yoğunu ortaya koymak: Nesi var nesi yoksa sahip olduğu her şeyi ortaya koymak Tb 3bent/4.byt –S:188 K/20.byt

Dâ'im ola hem- sohbet-i rindân-ı kadeh-nûş

Varın koya meydâna eger bîş ü eger kem (Tb 3bent/4.byt)

Vird Eylemek: Sürekli anmak, zikretmek Tb.9.bent/2.byt

Girmiş kemer-i vahdete almış ele tesbih

Her birisinin *vird-i zebanı* çil ü pencâh (Tb.9.bent/2.byt)

Y

Yabana Atmak: Ehemmiyet vermemek 955.G/2.byt

Esîr-i vasl iken *yâbâna atdı* yâr ben zârı

Bu mihnet bir bana oldu bir Mecnûn-ı şeydâya (955.G/2.byt)

Yakası Açılmadık (söz): Kullanılmamış 368.G/1.byt

Goncaya karşı ‘andelîb-i seher

Dir *yakası açılmadık* sözler (368.G/1.byt)

Yakasından El Çekmemek: Bırakmamak, uğraşmak 572.G/7.byt

Sakın serhoş görüp dâmen-keşandan dehre ta’n itme

Yıklarlar arzûnı sonra yakandan gitmez el vâ’iz (572.G/7.byt)

Yakasını Kurtarmak: Zor, kötü bir durumdan kurtulmak 778.G/2.byt-957.G/8.byt-996.G/8.byt

Sûz-ı gamdan bir dem olmaz kim *yakam kurtarmayam*

Âteş-i hicrânile dest-i girîbân olmayam (778.G/2.byt)

Kurtarur yok *yakasın* dest-i ‘anâdan Rûhî

Meger ol kimse ki ‘ömri şu’arâyile giçe (957.G/8.byt)

Kurtarurdum yakamı dest-i havâdisden eger

Elüme dâmen-i Pâşâ-yı mükerrerem girse (996.G/8.byt)

Yanıp Yakılmak: Büyük acı, üzüntü çekmek 856.G/3.byt

Pervâne veş *yanıp yakılam* ben revâ mıdur

Şem’ ola bezm-i gayra o kâfurdan beden (856.G/3.byt)

Yaş Dökmek/Yaş Akıtmak: Ağlamak 416.G/3.by-419.G/5.by-850.G/5.by-976.G/2.by-1108.G/6.by

Destmâl-i lütfun ile sil bu seyl-i eşkümi

Nîl veş *yaşum akarsa* kuyuna Ceyhûn olur (416.G/3.by)

Vuslat için gözlerinden kanlu *yaşlar dökmeyen*

Bahr-ı ‘aşkda dürrile mercânı bilmez kandedür (419.G/5.by)

Gönül râh-ı gamunda dîdeden geh *yaş döker* geh kan

Cihânı hîçe satmış gam yimez dînâr u dirhemçün (850.G/5.by)

Gam-ı la’lunla çeşmi ‘âşıkun geh *yaş döker* geh kan

Gözüm nûrî yolunda kim bakar yâkût-ı elmasa (976.G/2.by)

Gâh *yaş dökdüm* ser-i kuyunda geh hûn-ı ciğer

Yâra ‘uşşâk içre ‘arz itdüm olanca mâlumi (1108.G/6.by)

Yele Vermek: Ziyan etmek, uçurmak, yok etmek 1027.G/3.by

Hâsıl-ı ‘ömri *yele virdi* hevâ-yı zülfî

Hırmen-i cânuma od urdı kiyâh-ı zâde (1027.G/3.by)

Yeg Gelmek: Daha iyi daha kabul edilebilir olmak 925.G/4.by-969.G/4.by

Yeg bilür kand- lebünden dişeler incinme

Agznı tûtî-i şîrîn-suhanun ara hele (969.G/4.by)

Yere Geçmek: 1-Ölmek, 2- çok utanmak, sıkılmak 1019.G/2.by

Yere mi geçdi mürüvvet ki sitem-dîdelerün

Yetdi dūd-ı dili âfâka yeter yok gavre (1019.G/2.by)

Yerlere Çalmak: Küçük düşürmek, aşağılamak 997.G/1.by

Evvel egerçi gönlimü aldun vefâyile

Ammâ ki sonra *yerlere çaldun* cefâyile (997.G/1.by)

Yıldızı Düşmek: Talihi, kısmeti kapanmak 697.G/1.by

Pertev salınca ‘âleme mihr-i adâletün

Düşdi felekde *yıldızı* ehl-i şenâ’tün (697.G/1.by)

Yol Vermek: Geçmesine, gitmesine izin vermek 417.G/6.by

Harem-i ma’nâya bigâneye *yol* virmezler

Âşinâ-yı ezeli yâr-ı kadîm isterler (417.G/6.by)

Yolu Düşmek: Gideceği yolu üzerinde olmak S:155-K/1.by

Yolun düşse diyâr-ı Basra’ya ey bâd-ı ‘itr-engiz

Du’âlar eyleyüp bûs it elin bizden ‘Ali Hânun (S:155-K/1.by)

Yolun Açık Olsun: Engelsiz, kazasız, belâsız git 408.G/4.byt

Ten gubârın o şehün âh-ı sehergehle ilet

Yolun izün açık olsun yüri vey bâd-ı seher (408.G/4.byt)

Yolunu Gözlemek: Özlemle, hasretle beklemek 344.G/3.byt/8.byt

Gelür ol dilber-i ra'nâ didiler dîde-i ter

Nice demdür ki bakup yollara dilber gözedür (344.G/3.byt)

İzi tozın getürür bâd-ı sabâ Pâşânun

Dîde-i Rûhi-i sevdâ-zede yollar gözetür (344.G/8.byt)

Yüksekten Uçmak: Zor elde edilebilecek şeyleri istemek 299.G/2.byt-932.G/1.byt-1092.G/2.byt

Var iken nahl-i kadün sanma konar her şâha

Murg-ı dil ey boyı servüm katı yüksekten uçar (299.G/2.byt)

Şem'i ruhsâruna agyâr giçer pervâne

Hak budur kim katı yüksekten uçar dîvâne (932.G/1.byt)

Zülf-i dildâra mukayyed geçinürmiş agyâr

Nice yüksekten uçarlar göre kallâşları (1092.G/2.byt)

Yüz Bulmak: İltifat görmek, kabul görmek 358.G/5.byt-877.G/2.byt-1075.G/2.byt

Şahne-i hüsn virmesün ruhsat-ı ‘işve yoksa kim

Yüz bulıcak o gamzeler rehzen-i şeyh u şâb olur (358.G/5.byt)

Ne denlü *yüz bulur* ol mâhdan ‘aceb görmen

Yanagın öpmeğe sarkarsa zülf-i pür-şikenî (1075.G/2.byt)

Yüz Döndürmek/Yüz Çevirmek: İlgiyi kesmek, brakmak, vazgeçmek 253.G/6.byt

436.G/2.byt-474.G/4.byt

Geldiklerini mescide bildim ne içündür

Yüz göndürüp andan dedim Ey kavm olun âgâh (Tb.9.bent)

Zâhid bana teşnî’ ider mihraba *yüz döndür* diyü

Bîçâre bilmez rûy-ı dil ol kûşe-i ebrûdadur (253.G/6.byt)

Gayra yâr olmagla *yüz döndürmezüz* dildârdan

Sabrimuz var ehl-i ‘aşk içre anunçün fâyıkuz (436.G/2.byt)

Giderse başımız *döndürmezüz* yüz tîg-i a’ dâdan

Belâdan dönmemüz yok tâbi’i hükm-i kazâyuz biz (474.G/2.byt)

Yüz Göstermek: Görünmek, iltifat etmek 194.G/3.byt-848.G/4.byt-992.G/5.byt-992.G/6.byt

Yine *yüz gösterür* elbetde bize şâhid-i baht

Ki geçüp karşımuza ruhları âyîne tutar (194.G/3.byt)

Ehl-i ‘aşka bunca mihnetler yüzündendür senün

Sâkiyâ *göster yüzün* kurtar bizi âlâmdan (848.G/4.byt)

Yüz Sürmek: Hürmet etmek saygıyla eğilmek S:88/ K:9.byt-S:145/k:10.byt-28.byt-139.G/2.byt-144.G/1.byt-333.G/3.byt-333.G/9.byt-356.G/3.byt-373.G/5.byt-374.G/4.byt-375.G/6.byt-445.G/4.byt-476.G/5.byt-504.G/3.byt-536.G/2.byt-577.G/4.byt-631.G/1.byt-632.G/7.byt-711.G/3.byt-750.G/7.byt-815.G/4.byt-817.G/3.byt-830.G/6.byt-858.G/3.byt-881.G/5.byt-889.G/2.byt-908.G/1.byt-994.G/4.byt-1004.G/5.byt-1010.G/1.byt-1064.G/3.byt-1074.G/5.byt-5.R

Yüz sürmez idi kapuna tâb u tarâvetin

Mâh- ruhundan eylemese âfitâb ahz (139.G/2.byt)

O şeh-i hüsne kul olmak gibi bir devlet mi var

Ayagı tozına *yüz sürmek* gibi rıf’at mi var (144.G/1.byt)

Yıllarla bekledük kapunı görmedük seni

Yüz sürmemiz kapuna hemân old sûdımız (504.G/3.byt)

Agyâr *sürmek* ister imiş pâyuna *yüzün*

Hakka bu lûtfâ yaraşur ol çehre-i ‘abûs (536.G/2.byt)

Yüz sürdün âsitânına şâh- ı velâyetün

Olsun kabul dergeh-i Hak’da ziyâretün (631.G/1.byt)

Cûylar gülşende *yüz sürmezdi* pâ-y-ı tahtna

Hükmin icrâ eyleyüp ger olmasayd şâh-ı gül (711.G/3.by)

Bildürür düşkinlüğün ol serv-i gül-rahsâra su

Yüz sürüp girer anuñün her seher gülzâra su (908.G/1.by)

Bir gice *yüz sürsem* olmaz mı didüm ol sîneye

Nâzile didi bakılmaz gicede âyîneye (1010.G/1.by)

Yüz Tutmak: Nerdeyse olmak, yönelmek 322.G/4.by-426.G/6.by-476.G/1.by-912.G/3.by-976.G/4.by-1000.G/5.by

Tutti şemşîrine *yüz* gitmeğe mülk-i ‘ademe

Dil-i şeydâ ne kadar tıfl ise de râh bilür (322.G/4.by)

Sen beni ol bü’l heves sanma ki kûyundean geçem

Yâ baş koyam baş kuhsâra yâ *dutam* yabâne *yüz* (426.G/6.by)

Gonca-veş dem- bestelükden oldı hall eşkâlımız

Hâle *yüz tutti* erenler himmetinde kâlımız (476.G/1.by)

Nifâk u bugza şimdi *yüz tutupdur* her biri halkun

Aradan ref’ olupdur dostluk ‘âlem-i ‘adâvetde (912.G/3.by)

İki ‘âlemden giçüp *yüz tutdı* Rûhî lûtfuna

Sen anı lutf-ı ‘amîmünden ayırma yâ İlâh (1000.G/5.by)

Yüz Vermek: İltifat etmek, ilgi, alâka göstermek 242.G/4.by -518.G/5.by-
727.G/2.by-837.G/2.by

Yüzden çıkup bu denlü bize eylemezdi cevır

Agyâra *vir*me o büt-i nevresîde *yüz* (518.G/5.by)

Yüz Vurmak: Dönmek, yönelmek, hürmet etmek 921.G/2.by-1107.G/7.by

Yolında çünki hâk olduk ayakda kalmasun bârî

Yüz ursak dâmen-i yâra muvafık rüzgâr olsa (921.G/2.by)

Rûhî gibi ‘inâyetüne bağlayup ümîd

Yüz urmuşuz cenâbuna yâ Murtazâ Âlî (1107.G/7.by)

Yüze Gülmek/Yüzüne Gülmek: Dost gibi görünmek, iyiliğini istiyormuş gibi davranmak 341.G/8.by-491.G/2.by-653.G/1.by-819.G/3.by

Bülbüllerini başladı aglatmaga Rûhî

Ol gonca dehânun yine *yüzine güler* var (341.G/8.by)

Yüze gülmekle sanur gam çekerüz bilmez kim

Hep helâk-ı leb-i şîrîn ü şeker-handesiyüz (491.G/2.by)

Görüp düşkünlüğün kılman ta'accüb eşk-i gülgûnun

Yüze gülmekle düşmüştür gözinden çeşm-i pür-hûnun (653.G/1.byt)

Yüzü Kara/ Yüz Karalığı: Günahlı, kusurlu, hatalı, günah, ayıp 293.G/2.byt-668.G/2.byt-808.G/5.byt

Öykinürmiş hatuna surete ammâ gelicek

Kaldı *yüz karalığı* kendüye misk-i Hotenün (668.G/2.byt)

Yüzüne Vurmak: Kusurunu açıkça ilan etmek 443.G/6.byt

Cürmimizü rûz-ı cezâ umaruz

Yüzimize urmaya ma'bûdımız (443.G/6.byt)

Yüzüne Bakmamak: İltifat etmemek, teveccüh etmemek, ilgilenmemek 175.G/4.byt-743.G/2.byt

Şevk- mihrünle ölürsem *yüzüme bakmazsın*

Bendene zerrece kalbinde mahabbet yokdur (175.G/4.byt)

Yüzün elüne alup geldi gerçi meclisüne

Yüzine bakmadun ammâ hicaba düşdi gönül (743.G/2.byt)

Z

Zahmet Çekmek: Zorluklarla sıkıntılarla karşılaşmak S176 K:2.byt

Rıf'ata tâlib olup bîhûde *zahmet çekmeye*

Kılmaya mâl u menâl ü mansıb ile iftihâr (S176 K:2.byt)

Zevk Etmek: Hoş vakit geçirmek, eğlenmek *Tb 6.bent/3.byt*

Dirsen ki bu gün eylemeyen yarın *ider zevk*

Çok mı iki gün bendelerün eyleye işret (*Tb 6.bent/3.byt*)

Zevke Düşmek: Sefahate dalmak *213.G/4.byt*

Âdem geçer nice *zevka düşüp* çıkmak istemez

Kûy-ı habîb hak bu ki bâg-ı na'îmdür (*213.G/4.byt*)

Zikr Etmek: 1-Bahsetmek, 2- tesbih çekmek Allah'ı anmak *786.G/1.byt*

Zikr idüp câm-ı lebin def'-i gam- vehm idelüm

Kanlı yaşlar dökөлüm bu gice bir dem idelüm (*786.G/1.byt*)

4. ATASÖZLERİ VE HADİSLER

A

Akan Su Kaygı Bırakmaz:1-Akıntılı su gönlü ferahlatır, huzur verir, dinlendirir, 2-Hareketli insanlar karşısındakine kasvet vermez avutur, eğlendirir 907.G/2.byt

Gamgîn olursa gönlün giryemden eşküme bak

Zîrâ meseldür eyler akar su def'-i kâygu (907.G/2.byt)

Az Olan Öz Olur: Az sayıda işe daha çok özen gösterilir daha çok itina edilir bu yüzden daha temiz daha iyi olur S:133/K27.byt

Teng olmagile kâfiye söz muhtasâr oldu

Meşhur meseldür bu ki *az olan olur öz (S:133/K27.byt)*

B

Bir Elde İki Karpuz Tutulmaz/Bir Koltukta İki Karpuz Taşınmaz: İki iş aynı anda yapılamaz S133/ K25.byt

Ka's-ı keremi elde iken mihre el açdum

Devrân didi bir elde tutulmaz iki karpuz (S133/ K25.byt)

Ç

Çerağdan Çerağ Yanar: İyi güzel şeylerden yine iyi şeyler hâsıl olur 697.G/5.byt

Dâyim *çerâğdan* bu meseldür *yanar çerâğ*

Yaksa *çerâğımız* nola şem'i 'inâyetün (697.G/5.byt)

D

Dert Veren Derman da Verir: Dertleri sıkıntıları veren Allah ‘tır nasıl ki sıkıntıları O verdiyse çaresini de O verir bu yüzden üzölmek gerekmez 155.G/4.byt

Dime dermân ister iken derde oldum mübtelâ

Ey gönöl sabr eyle kim *derdin viren dermân virür* (155.G/4.byt)

Domuzdan Bir Kıl Alınmaz/Domuzdan Bir Kıl Bir Kıldır: Cimri sevimsiz kimselerden hiçbir şey alınmaz bu yüzden böyle kimselerden ne elde edilebilirse kârdır 731.G/1.-2.byt

Zülf-i dildârı el agyârın elinden ey dil

Söylenür ilde meseldür ki *tonızdan bir kıl* (731.G/1.byt)

Zâhidün rîşini cârub-ı reh-i meygede kıl

Gerçi değmez ana amma ki *tonızdan bir kıl* (731.G/2.byt)

Tonız=Domuz (Dilçin, 2009 S:222)

G

Gönöl Âlemde Sultandır: Gönöl kâinatta en değerli en şerefli en üstün varlıktır 728.G/2.byt

Pâdişâhum nola kul olmazsa senden gayrıya

Bu mesel meşhurdur ‘*âlemde sultandır gönöl*’ (728.G/2.byt)

H

Hayır İşine Dikkat Gerek: Hayır işleri baştan savma gelişigüzel itinasız yapılamaz
650.G/5.byt

Nola Rûhî vasluna irmekde dikkat eylese

Bu sühân meşhurdur kim hayr işe dikkat gerek (650.G/5.byt)

K

Kesemediğin Eli Öp Başına Koy/ (Bükemediğin Eli Öp):Senden kuvvetli biri
karşısında onun kuvvetini, üstünlüğünü kabul et ona göre davran 222 G/2.byt

Degül rakîb elini öpdüğüm mahabbetden

Kesemedüğün eli öp başına ko dirler (222 G/2.byt)

M

Misk Gizlenmez: İyi değerli, kıymetli şeyler saklanamazlar gün gelir kymetleri
bilinir 694.G/4.byt

Misk gizlenmez dimişler bu mesel meşhurdur

Zülf-i müşkînün neden gizler ‘arak-çînün senün (694.G/4.byt)

N

Nefsini Bilen Rabbini Bilir: (Men arefe nefsehû fekad Arefe Rabbehû)Keşif
yoluyla kabul edilmiş Hadis: (Yılmaz, Mehmet 1992 S:122) Allah’ı tanımak
isteyen kişi önce kendine bakmalıdır. Kendi cehâletini kendisinin fâni olduğunu, âciz
ve zayıf olduğunu Allah’ın bâki olduğunu ve sonsuz ilmini bilmelidir. Böylece
Rabbi’nin kuvvet ve kudretini anlamış olur. 419.G/10.byt

‘Küntü kenzen’ nüktesin izhâr idüp çün didi ol

Rûhî nefsin bilmeyen Sübhânı bilmez kandedür (419.G/10.byt)

P

Pencere Açılmayan Yerde Hava Olmaz: Bir olayın belirtileri, izleri varsa bu kendini belli eder saklanamaz (bu atasözü bir bakıma ateş olmayan yerden duman çıkmaz atasözüne benzemektedir) 918.G/3.byt

Bagrı delinmemişdi olur mı mahabbetün

Girmez hevâ açılmasa bir evde pencere

S

Seg Olan Haneye Melek Girmez (Hadis-i Şerif): Köpek giren haneye melek girmez 633.G/6.byt

Gitdügi hâne-i agyâra ‘acebdür yârun

Seg olan hâneye girmez meseldür ki melek (633.G/6.byt Buharî Menkıbeleri 2.- Müslim Menkıbeleri 5.)

Dinimize göre içerisinde suret ve köpek bulunan eve melekler girmezmiş.

‘Her kim bir suret yaparsa Allah onun azap edicisidir... Böylece hep ona ruh üflemesini isteyecektir. Halbuki ona ruh üfleyecek gücü katiyyen kendinde bulamaz. (Bilici, 1967)

‘İçinde köpek ve suret bulunan evlere melekler girmezler’ (No:1342 Bilici, 1967)

Cibril bana şöyle dedi:

‘Biz içinde suret ve kelb bulunan bir eve girmeyiz’ (No:847 Bilici, 1967)

Sözünü Bil De Söyle (Bin Düşün Bir Söyle/Ağzından Çıkanı Kulağın Duysun/Söz Var İş Bitirir, Söz Var Baş Yitirir): Söz söylemeden evvel söyleyeceğin sözü çok iyi düşün, aklından her geçeni anlatma 200.G/6.byt

Didüm la'lüne söz geçer mi 'aceb

Sözün bil de söyle didi bana yâr (200.G/6.byt)

Sır Veren Ser Verir: Sırlarını söyleyen kişinin başına her felâket gelebilir söylediği kişi ya da kişiler başka birilerine söylerler bu yüzden sırların söylenmemesi gizli tutulması gerekir 985.G/4.byt

Ser firâz-ı 'asr iken 'âlemde aldurdum seri

Ser virür elbet açan sırr-ı Hudâyı nâşiye (985.G/4.byt)

Su Olan Yerde Kum Olur: Bir olayın belirtileri, izleri varsa bu kendini belli eder saklanamaz (bu atasözü bir bakıma ateş olmayan yerden duman çıkmaz atasözüne benzemektedir) 907.G/1.byt

Gerd-i rehünle çeşmüm tan mı ger olsa memlû

Zîrâ ki su akan yer olur müdâm kumlu (907.G/1.byt)

T

Temâşacı Zıyan Görmez: Dikkatli gözlem yapan insan bir zarara uğramaz 899.G/7.byt

Cemâlin seyri derken Rûhiyâ çeşminden alınma

Temâşâcı zıyan görmez dimişler bir meseldür bu (899.G/7.byt)

V

Varını Veren Yâd Olmaz: Bir şey uğrunda her şeyini fedâ eden unutulmaz, yabancı olmaz hep hatırlanır 540.G/4.byt

Cân virüp cânân ile olsam ‘aceb mi şâdmân

Bu mesel meşhurdur *varın viren yâd* olmamış (540.G/4.byt)

5. SONUÇ

Bu çalışma 16. yy'da yaşamış Bağdadlı Rûhî divanındaki atasözleri ve deyimleri tesbit etmek için yapılmıştır. Çalışmayla 16. yy'daki atasözü ve deyimlerin pek çoğunun günümüze ulaştığı ve hâlen kullanıldığı görülmüştür. 16. yy siyasi, sosyal edebî çehresine kısaca değinilmiştir. Aynı zamanda yaşamış belli başlı sanatçıların adları ve eserleri de zikredilmiştir. Ayrıca hedefimiz ilk olarak dilsel bir olgu ve halk kültürünün bir ürünü olarak kabul edilen deyimlerin dökümünü yaparak dil ve kültür hazinemize katkıda bulunmak, ikincisi kültürel bir hazine olan deyimler üzerine ve de divan şiirinin dili üzerine yapılan çalışmalara katkıda bulunmaktır.

Atasözleri ve deyimlerin başta Ömer Asım Aksoy'un Deyimler ve Atasözleri adlı eseri kullanılarak anlamları verilmiş, araştırılmış bunlar hakkında umumî bilgiler verilmiştir. Birden çok mânâda kullanılan deyimlerin hangi mânâda kullanıldığı yanında parantez içinde yazılmıştır. Dîvân şairleri, dîvânlarda atasözleri ve deyimlere yer vermekle bir yandan söylemek istediklerini az ve öz bir şekilde söylemiş, öte yandan okuyucuyu hem inandırmaya, hem uyarmaya, hem de şiirin gereği olan

renkli ve canlı bir anlatımı sağlamaya çalışmışlardır. (Kaya, 2008 S:40) Son söz olarak belirtmek gerekirse, taranacak her dîvândan hareketle,

bugün için unutulmuş tek bir atasözü veya deyim bile gün yüzüne

çıkartılacak olması, dilimiz ve kültürümüzün var olan zenginliğinin

daha sağlıklı bir şekilde belirlenmesi ve yansıtılması bakımından hayli

önemli ve de anlamlı olacaktır. (Kaya, 2008 S:41)

İnsanımızın yaşamında var olan, insanımızın yaşamını ilgilendiren her şey atasözlerimizde yer almıştır. Bazı konularda söylenmiş atasözü sayısı yüksekken bazı konularda atasözü sayısının düşük kaldığı görülür. Bu durum o konuların insanımızın hayatındaki önemi ile açıklanabilir. Atasözlerinin çok yönlü ve mecazlı olması konuların işlenişinde dikkat edilen bir nokta olmuştur. Pek çok atasözünün birden fazla konuyu ihtiva ettiği görülmüştür. Dolayısıyla aynı atasözü farklı konularla ilişkilendirilebilmektedir. Bu incelemede atasözlerimizin içerik bakımından çok

zengin olduğu görülmüştür. Konu başlıklarının belirlenmesinde, hakkında çok atasözü söylenmiş konulara yer verilmeye çalışılmıştır. Günlük hayatın farklı yönlerine ayrıntılı bir şekilde yaklaşılmıştır. Ayrıca Türk milletinin günlük hayatında önemli yere sahip, ona yol gösteren, önemli uyarılarda bulunan atasözlerine yer vermeye özen gösterilmiştir

Bazı vardığımız sonuçlar

- 1- Ruhi’de kullandığımız kaynaklarda geçen atasözlerinden şekil veya anlamca farklı yeni örneklere rastlanmadı. Fakat beyitlerde kâfiyeyi sağlamak için kelimelerin eşanlamlılarına, söz öbeği değişikliklerine yer verildiği görüldü.
- 2- Çağdaşları olan Fuzulî, Bakî, Zâtî, Hayalî Bey gibi asrın ehemmiyetli şâirleri incelendiğinde Bağdâdlı Rûhî’nin atasözleri ve deyimleri daha çok kullandığı gözlenmiştir.
- 3- Yaptığımız bu çalışma göstermiştir ki deyim ve atasözleri muhafaza olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu dilin değişim seyrinin ne kadar yavaş olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Türk kültürünün az bir değişime uğradığını Türk inancı, gelenek ve göreneklerinin hâlen aynı şekilde devam ettiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Ak, Coşkun. 2001. **Bağdatlı Rûhî Dîvânı**. Bursa: Uludağ Ün. Yay.

Aksan, Doğan. 1999b. **Türkçenin Gücü**. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksan, Doğan 2002 **Anadilimizin Söz Denizinde** (1. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi

Aksoy, Ömer Asım. 1988. **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**. İstanbul: İnkılap Yay.

Albayrak, Nurettin. 2004. **Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**.
İstanbul: L&M Yay.

Albayrak, Nurettin. 2009. **Türkiye Türkçesinde Atasözleri**. İstanbul: Kapı Yay.

Artun, Erman. 2009. **Türk Halk Edebiyatına Giriş**. İstanbul: Kitabevi Yay.

Aydın, Mustafa; Esergül Balcı; Berrin Burgaz ve Yasemin Koçak (1991); **Eğitim Sosyolojisi**, Ankara.

Banarlı, Nihad Sâmî. 1951. **Türk Edebiyatı Târîhi**. Ankara: MEB Yay.

Batur, Suat 2006 **Öyküleriyle Türkçede Deyimler**. İstanbul: Altın Kitaplar Yay.

Boratav, Pertev Naili 2003. **Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı** 11. Baskı, İstanbul:

Çevik, Mehmet 2006; “**Basın Dilinde Atasözleri ve Deyimler**”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Eski Türk Edebiyatı) Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Çobanoğlu, Özkul 2004. **Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Devellioğlu, Ferit. 1970. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât**. Ankara: Aydın Kitabevi.

Dilek, İbrahim 1997; “**Altay Türklerinin Atasözlerinde At,**” Millî Folklor Dergisi, Cilt:5, Sayı:34, s.63.

Dilçin, Cem. 2009. **Yeni Tarama Sözlüğü**. Ankara: TDK Yay.

Duruhan Kemal ve Bekir İlhan 2004; “**Eğitim-Öğretimle İlgili Bazı Atasözü ve Deyimlerimizin Öğrenme- Öğretme Süreci Bakımından İrdelenmesi**”, Millî Eğitim Dergisi, Güz-2004, Sayı: 164, s: 119-126.

Ergin, Muharrem 1995. **Orhun Abideleri**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ertuğrul, Ahmet 2005; **Yeni Müfredata Göre Edebî Kavramlar Sözlüğü**, Zambak Yayınları, İstanbul.

Eyüboğlu, Kemâl. **13 yy'dan Günümüze Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler**, 1- 2 Cilt 1973.

Gönen, S. 2006. **Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma**. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya.

Güzel, Abdurrahman ve Ali Torun 2004; **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, 2.Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Hâşimî, Es Seyyid Ahmed. 1967. **Hadis-i Şerifler ve Vaaz Örnekleri**. İstanbul: Salah Bilici Yay.

Hatiboğlu, Vecihe 1972. **Türkçenin Sözdizimi**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hüsenov, Nisaybay 1998; “**Atasözleri ve Çift İsimler,**” Millî Folklor Dergisi, Cilt:5, Sayı: 40, s.48-49.

İsen, Mustafa. 2009. **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı Grafiker**. Ankara: Yay.

Kaya,Bayram Ali 2008. **Atasözleri ve Deyimlerimiz Açısından Önemli Bir Kaynak: Dîvânlar**”AnkaraVI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı’nda sunulan “Atasözleri ve Deyimlerimiz Açısından Önemli Bir Kaynak: Dîvânlar” adlı bildiri

Kayhan, Gökçe Çiçek 2009, Hakkâri /Yüksekova 75.yıl Yatılı İlköğretim Bölge Okulu **İlköğretim 7. Sınıf Düzeyinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Deyim, Atasözü ve Bilmece Dağarcıklarının Belirlenmesi ve Bunların**

Öğretilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Korkmaz, Zeynep 2007. **Türkiye Türkçesi Grameri** (Şekil Bilgisi) (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kunos, Ignacz. 1978. **Türk Halk Edebiyatı**. Hazırlayan, Tuncer Gülensoy. İstanbul: Kervan Kitapçılık

Nuhoglu Murat, Mualla; Bahadır Köksalan; Kemal Yüce; Nesrin T. Karaca ve Zöhre Bilgegil 2007; **Çocuk Edebiyatı**, Lisans Yayıncılık, İstanbul.

Orkun, Hüseyin Namık 1987. Eski Türk Yazıtları, Ankara: TDK Yayınları.

Oy, Aydın 1972. **Tarih Boyunca Türk Atasözleri**. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Önder, Ali Rıza 1975, “Atasözlerinde Tüze Kuralları”, Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı / Belleten 1974, Ankara, 109-121.

Öztoprak, Nihat 2006 **Osmanlı Araştırmaları Dergisi** , İstanbul

Öztürk, A. (1986). Türk Anonim Edebiyatı, İstanbul : Bayrak Yayıncılık

Pala, İskender. 2004. **İki Dirhem Bir Çekirdek**. İstanbul: Kapı Yay.

Pala, İskender. 2008. **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**. İstanbul: Kapı Yay.

Pala, İskender 1995. **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Sâmi, Şemsettin 2007. **Kâmus-ı Türkî**. İstanbul: Çağrı Yay.

Soykut, İsmail Hilmi 1974; **Türk Atalar Sözü Hazinesi**, Ülker Yayınları, İstanbul.

Tanyıldız, Ahmet 2012 **Hacettepe Ün. Ed. Araştırmaları Dergisi**

Türk Dil Kurumu TDK Yay. Ankara **Türkçe Sözlük**. 2011

(turkiyat.hacettepe.edu.tr/dergi/6Sayi.pdf#page=93)

Yılar, Ömer 2007; **Halk Bilimi ve Eğitim**, Pegema Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara.

Yılmaz, Mehmet. 1992. **Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler**. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Zülfikar, Hamza 1988. **Atasözü Terimi Kaynağı ve İmlası**. Türk Dili, Cilt.LV, Sayı.438, Haziran, 321-328.

ÖZGEÇMİŞ

14.09.1988 İstanbul doğumluyum. Fenerbahçe Lisesini ve Sakarya Üniversitesi Türk Dili Edebiyatını, Eskişehir Üniversitesi Muhasebe ve Vergi Uygulamalarını bitirdim. Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili Edebiyatı Tez dönemindeyim. Eskişehir Üniversitesi Kamu Yönetimi 2. sınıfa devam etmekteyim.